

**KASIM EMİN VE KADINLARIN ÖZGÜRLÜĞÜ BAĞLAMINDA
EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

GÜLFEM KURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**YABANCI DİLLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
ARAPÇA ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS, 2014

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 1 ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Gülfem

Soyadı : KURT

Bölümü : Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı, Arapça Öğretmenliği Bilim Dalı

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Kasım Emin ve Kadınların Özgürlüğü Bağlamında Eğitimle İlgili Görüşleri

İngilizce Adı : Qasim Amin and His Opinions on Education Within the Context of Women's Liberation

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Gülfem KURT

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Gülfem KURT tarafından hazırlanan “Kasım Emin ve Kadınların Özgürlüğü Bağlamında Eğitimle İlgili Görüşleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Gazi Üniversitesi Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı Arapça Öğretmenliği Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Rahmi ER

Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Başkan: Prof. Dr. Rahmi ER

Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Üye: Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ

Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN

Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26/08/2014

Bu tezin Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı Arapça Öğretmenliği Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Servet KARABAĞ

TEŞEKKÜR

Tarih boyunca, toplumların geri kalmışlığı, kadınların geri kalmış olmasıyla eşleştirilmiş ve toplumların gelişiminin ancak kadınların haklarının genişletilmesiyle sağlanabileceği savunulmuştur. Bu açıdan bakılacak olursa kadın konusu her daim toplumlar için büyük bir önem arz etmiştir. Kadın hakları bazı ülkelerde erken dönemlerde tartışılmaya başlanmış ve yankıları Avrupa'ya çeşitli sebeplerle göç etmiş olan doğulu entelektüelleri etkisi altına almıştır. Bu entelektüellerden biri şüphesiz Kasım Emin'dir. Üstlendiği rol itibarıyla ilk Arap feminist olarak adlandırılmış ve kadının eğitilmesi gerektiğine dair fikir mücadelesine ölene dek devam etmiştir.

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışmada ilk Arap feminist olarak tanınan Kasım Emin ve kadınların özgürlüğü bağlamında eğitimle ilgili görüşleri, *Tahriru'l Mer'e ve el-Mer'etu'l Cedide* eserleri kapsamında ele alınmıştır. Daha önce Kasım Emin ile ilgili yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan alandaki boşluğu doldurması amaçlanmıştır.

Çalışma bir Giriş, üç Bölüm ve bir Sonuçtan oluşmaktadır. Giriş Bölümünde, dönemin Mısır toplumunda kadının durumu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde okuyucuyu çalışmanın ana konusuna hazırlamak amacıyla 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır'ın tarihsel arka planı incelenmiş ve kadın hareketlerinin başlangıcı ve gelişimini kavrayabilmek amacıyla feminizm tarihine genel hatlarıyla yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Kasım Emin'in yaşamı çok ayrıntıya inilmeden ortaya konmuş ve eserleri kısaca tanıtılmıştır.

Çalışmanın bel kemiğini oluşturan üçüncü bölümde ise Kasım Emin'in dönemde ses getiren *Tahrîru'l Mer'e ve el-Mer'etu'l Cedide* adlı eserleri ele alınmış, bu eserlerin özellikle kadınların eğitimine dair olan bölümlerine ağırlık verilmiştir. Bu bölümü, çalışmadan elde edilen Sonuç ve Öneriler takip ederek çalışma sonlandırılmıştır.

Çalışma Kasım Emin gibi bir entelektüelin incelenmesi, dönemin Mısır toplumuna katkıları ve eserlerindeki bilinmezlikleri ortaya çıkarmak açısından önem taşır. Bunun yanı sıra kadın hakları ile ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Kasım Emin ve eserlerine ayrıntısıyla değinilmemiş olmasından kaynaklanan açığı gidermek ve Kasım

Emin'i ele alan çalışmalarda saptanan bazı yanlış değerlendirmeleri ortadan kaldırmak adına önem taşıdığı kanaatiyle alanda faydalı bir tez olmuş olmasını ümit ediyorum.

Lisans eğitimimden itibaren bugüne dek desteği, yardımı, hoşgörü ve bilgisiyle daima yanımda olan, tüm yoğunluğuna rağmen çalışmam süresince yazdıklarımı titizlikle değerlendiren ve çok değerli vaktini benden esirgemeyen danışmanım, saygı değer hocam Prof. Dr. Rahmi Er'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca desteklerini daima hissettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Musa Yıldız, Doç. Dr. Mehmet Hakkı Suçın, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem Polat ve Okt. Selma Ketene başta olmak üzere Gazi Üniversitesi Arap Dili Eğitimi Anabilim dalında görev yapan tüm değerli hocalarıma, çalışmam süresince önerileriyle yanımda olan değerli arkadaşım Arş. Gör. Ayşe İspir'e yardımları için teşekkür ediyorum.

Tanıdığım günden beri görüşleriyle destek veren ve kaynak temin etmemde yardımını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Senem Soyer'e ve çalışmanın daha başında kaynak temini açısından yardımcı olarak çalışmama katkı sağlayan Arş. Gör. Zafer Ceylan'a ayrıca teşekkür ediyorum.

Bugüne dek en büyük destekçim, başarılarımın gizli kahramanı çok kıymetli anneme ve son olarak bu yorucu süreçte hem önerileriyle hem manevi desteğiyle yanımda olan kıymetli eşim Muhammet Kurt'a çok teşekkür ediyorum.

Gülfem KURT
Ağustos, 2014

KASIM EMİN VE KADININ ÖZGÜRLÜĞÜ BAĞLAMINDA EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülfem KURT

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ağustos, 2014

ÖZ

Bu çalışma, Arap feminizminin öncüsü olarak tanınan Kasım Emin ve kadının özgürlüğü bağlamında eğitimle ilgili görüşlerini ele almak üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın hemen başlarında Mısır kadınının eğitim durumunu ve bu durumun onun toplumsal statüsüne etkisini ayrıntıyla inceleme konusundaki ihtiyacı gidermektir.

Çalışma nitel bir araştırma olduğundan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kasım Emin'in tüm eserleri, örneklemine ise Kasım Emin'in *Tahriru'l Mer'e* ve *el-Mer'etu'l Cedide* eserleri oluşturmaktadır.

Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde dönemin Mısır toplumunda kadının durumu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde çalışmayı daha iyi kavrayabilmek adına 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl aralığında Mısır'ın tarihsel arka planı incelenmiş ve kadın hareketlerinin diğer toplumlardaki başlangıcı ve gelişimine kısaca değinilmiştir.

İkinci bölümde Kasım Emin'in hayatına dair biyografik bilgilere yer verilmiş ve eserleri kısaca tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde *Tahriru'l Mer'e* ve *el-Mer'etu'l Cedide* kitapları çerçevesinde Kasım Emin'in kadının özgürlüğü bağlamında eğitime dair görüşlerine yer verilmiştir.

Sonuçta ise kısa ömrünü özgürlük ve eğitim için fikir mücadelesiyle geçirmiş bir entelektüel olan Kasım Emin'in görüşleri çerçevesinde genel çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kasım Emin, Feminizm, Tahriru'l Mer'e, el-Mer'etu'l Cedide

Sayfa Adedi: 72

Danışman: Prof. Dr. Rahmi ER

QASIM AMIN AND HIS OPINIONS ON EDUCATION WITHIN THE CONTEXT OF WOMEN'S LIBERATION

(Master's Thesis)

Gülfem KURT

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

August, 2014

ABSTRACT

This study is prepared to discuss Qasim Amîn, who is known as the pioneer of Arabic feminism, and his opinions on education within the context of women's liberation. The objective of this study is to fulfil the need of an analysis that reviews the education status of Egyptian women in the 19th century and in the early 20th century, as well as the effects of this situation on the social status of Egyptian women.

Screening model is used since the study is a qualitative research. Research population of the research is comprised of the entire works of Qasim Amîn, and research sample is comprised of the works of Qasim Amîn titled *Tahrir'al Mar'ah* and *al-Mar'atu'l Jadidah*.

The study is comprised of a preamble and three chapters. In the preamble, information is given in relation with the status of women in the Egyptian society of the era. In the first chapter, historical background of Egypt is analysed within the context of the era between 19th century and 20th century, and beginning and development of women's movement in other societies are assessed in brief in order to have a better grasp of the subject.

In the second chapter, biographical information in relation with the life of Qasim Amîn is presented and his works are introduced briefly.

In the third chapter, Qasim Amîn's opinions on education are presented as part of women's liberation within the framework of the books titled *Tahrir'al Mar'ah* and *al-Mar'atu'l Jadidah*.

In the conclusion chapter, general inferences are presented within the framework of the opinions of Qasim Amîn, who is an intellectual who spent his short life fighting for liberalism and education.

Keywords: Qasim Amîn, Feminism, *Tahrir'al Mar'ah*, *al-Mar'atu'l Jadidah*

Page Number:72

Supervisor: Prof. Dr. Rahmi ER

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZ.....	vi
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	7
Sınırlılıklar.....	8
Varsayımlar	9
Araştırmanın Modeli	9
Evren ve Örneklem	9
Verilerin Toplanması.....	10
Verilerin Analizi.....	10
1. BÖLÜM	11
1.1. Tarihi Arka Plan (1798-1917)	11
1.2. Feminizme Genel Bir Bakış.....	14
2. BÖLÜM	18
KASIM EMİN	18
2.1. Hayatı	18
2.2. Eserleri	27
3. BÖLÜM	29
3.1. <i>Tahrîru'l Mer'e</i> (Kadının Özgürlüğü)	29
3.2. <i>el-Mer'etu'l Cedîde</i> (Yeni Kadın)	50
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	66
KAYNAKLAR	69

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumların neredeyse hepsinde kadının özgürlüğü, eğitimi ve hakları gündem konusu haline gelmiştir. Toplumlar, kadının sosyal yaşamda yer aldığı ölçüde modern sayılmış ve kadın tarih boyunca toplumun gelişmişliğinin ölçütü olmuştur (Soyer, 2013, s. 44).

Kadın sorunu, ilk kez 18. yüzyılda yükselen ve hâlâ tartışılmaya devam eden bir olgudur. Bu önemli olgunun sorgulanışı toplumların böylesi bir sorgulamaya hazır olma düzeylerine göre her toplumda farklı bir şekilde kendini göstermiştir. Örneğin, 19. Yüzyıl Mısır toplumunda kadın, erkeğe göre geri planda olmasının yanında gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere göre de oldukça zayıf konumdadır. Erkek egemenliğinin yoğun bir şekilde hissedildiği söz konusu dönemin Mısır toplumunda, kadınların seslerini yükseltebilecekleri veya kamuoyuna duyurabilecekleri bir ortam yoktu. Öyle ki o dönem yazarların romanlarında kahramanların ve olayların Mısır dışından seçilmesi tesadüf değildir. Yazarlar, içinde yaşadıkları toplumun yaşantısına ters düşmekten çekinmiş ve bunu romanlarına yansıtmışlardır. Bu açıdan romanlarındaki karakterleri yabancı ülkelere seçerek, onlara daha fazla rol verebilmişlerdir.

Söz gelimi Huseyn Riyâd, bir işçi ile fakir bir kız arasında geçen aşkı konu edindiği *el-Fetâtu'l-Yâbâniyye* (“Japon Kızı”) adlı romanına mekân olarak Japonya’yı seçmektedir. Nikûlâ Haddâd ise, *es-Sâdiku'l-Mechûl* (“Meçhul Dost”, 1904) adlı romanında kahramanları Hasan ve Yûsuf’u tahsil amacıyla Fransa’ya götürür. Mekân olarak Mısır’ın seçildiği romanlarda ise başroller ya yabancılar arasında paylaştırılmış ya da Mısır’ın Hıristiyan, yani Kıpti ailelerinden seçilmiştir. Örneğin Muhammed Mes’ud, *Gâdetu'l-Ehrâm* (“Piramitlerin Genç Kızı”, 1905) romanında başrolleri Fransız karakterlere vermiştir. Ya’kûb Sarrûf ise *Fetâtu Mısır* (“Mısır’ın Genç Kızı”, 1905) romanında İngiliz bir genç ile Kıpti aileden bir genç kızın bir araya getirmektir (Er, 1997, s. 63-64).

Müslüman-Hıristiyan ayırımı olmaksızın, Mısırlı herhangi bir kadının romanlarda kötü kadın rolünde gösterilmesi dönemin Mısır toplumu tarafından kabullenilebilecek bir durum değildir. Bu açıdan yazar, romanındaki metres rolünü Mısır dışından bir kadına vermek durumunda kalmıştır. Er (1997, s. 64), dönemin roman yazarlarının temiz olmayan bir aşk macerasında ister Müslüman, isterse Hıristiyan olsun, Mısırlı kadına yer veremediklerini belirtir.

Kadın, ailenin en önemli parçasıdır. Zaman içerisinde değişiklikler gösterse de genellikle erkek tarafından korunup kollanmış, hakları ve görevleri yine erkek tarafından belirlenmiş ve genellikle yeri ev içi olmuştur (Soyer, 2013, s.12). Bu durumun boyutları toplumdaki topluma değişiklik gösterse de dönemin Mısır toplumunda da kadının özgürlük sınırları belirlenmiştir. Zamanını genellikle evde, ev işleriyle ve çocuklarının bakımlarıyla uğraşarak geçiren kadınların, eve kapalı kalmaları dolayısıyla “tükettiği ölçüde üreten” bireyler olamamaları hususu, kadının özgürlüğü bağlamında önemli meselelerden biri olmuştur.

Simone de Beauvoir¹, *The Second Sex*'te (İkinci Cins) ev işini şöyle tarif eder:

Bu tür bir çalışma, negatif temele oturur: temizlik, pisliğin yok edilmesi; toplama, düzensizliğin ortadan kaldırılmasıdır. Ve yoksulluk koşullarında herhangi bir tatmin mümkün değildir; mezbele kadının terine ve gözyaşlarına rağmen, hâlâ mezbeledir: Yeryüzünde hiçbir şey onu hoş hale getiremez. Kadın tümenleri kire karşı herhangi bir zafer kazanmadan bu bitip tükenmez mücadeleyi sürdürürler. (...) Pek az iş Sisyphus'un işkencesine sonsuzca tekrarlanan ev işleri kadar benzer. Temiz olan kirlenir, kirlenen temizlenir, tekrar ve tekrar, gün be gün. Ev kadını, zamanın dışındadır; o hiçbir şey yapmaz, sadece şimdiye sürükler (Beauvoir'dan akt. Bora, 2005, s.62).

Kadınların ev odaklı yaşamaları dolayısıyla ikinci cins haline geldikleri görüşünü savunan Beauvoir'da ev işlerinin tekrara dayalı doğasına ilişkin feminist bakış açısı en berrak ifadesini bulur (Bora, 2005, s. 62). Öyle ki bazı kadınlar, kadının tek yerinin evi olduğuna, eğitim almasına gerek olmadığına inandırılmışlar ve çocuklarını da bu düşüncelerle büyütmişlerdir. Bu açıdan kızların erken yaşta evlendirilmeleri, bir meta gibi maddi bir değerle ölçülebilmeleri, bu düşüncenin hâkim olduğu dönemler için çok görülmemelidir. Câhiliye döneminde kızlarını diri diri mezara gömen babanın cehaleti ile

¹*Simone de Beauvoir*: 1908-1986 tarihleri arasında yaşamış, post-feminizminin kurucusu, akademisyen ve varoluşçu Fransız düşün insanı olarak bilinir.

kızını para karşılığı, istemediği ve kendinden yaşça çok büyük bir adamla evlendiren babanın cehaleti arasında pek fark yoktur.

Halil Hamit, *İslam'da Feminizm* kitabında, Mısırlı kızların genç kızlıktan evliliğe geçişinden şöyle bahseder:

Esir kızların kendilerini gösterdikleri yer evleridir. “Görücü” denilen müşteri kadınlar, kızı, evine görmeye gelir. Beğenirse alır. Kızın görevi “sessizliktir”. Bazen büyük bir başarı kazanmak üzere erkeğin resmini görebilir. Elinde başka hak yoktur. Bütün kuvvet babasındadır. Dayanağı olduğu için babası istediği gibi hareket etmekte, onu istediği adama satmakta serbesttir. Kızın yalnız bir sözü kalıyor ki, o da kapı arkasından söylediği bir kuru ‘evet’ten ibarettir (2001, s. 94).

Arap toplumlarında bekâr genç kızların aileleri yanlarında olmadan sokağa veya evden dışarıya çıkmaları hoş karşılanmaz. Bu kızlar, zaten aileleri tarafından dışarıya bırakılmazlar da. Çünkü bir genç kızın iyi bir evlilik yapabilmesi ve iyi bir gelecek kurabilmesi için “bekâretini ve şerefini” koruması gerekmektedir. Bu husus genç kız aileleri için o kadar önemlidir ki, bu yüzden onlar, kendilerinden yararlanmak isteyenlerin insafına kalacak şekilde korumasız dışarı bırakılamazlar (Abu-Lughod, 2004, s. 23).

Diğer bazı toplumlarda olduğu gibi o dönem Mısır toplumunda da bebeğin kız olarak doğmasıyla başlayan hayal kırıklıkları ve üzüntüler, kadını daha doğarken haksızlığa uğratar. Lila Abu-Lughod, *Peçeli Duygular* kitabında şöyle der:

Bedevilerin kadınlardan çok erkeklere değer verdiklerinin önemli bir ifadesi, oğlanları kızlara tercih etmeleridir. İnsanlar oğlanlara kızlardan daha çok sevinirler. Ebelik günlerini anan yaşlı bir kadın aynı gün içinde iki oğlan çocuğu doğurduğunu gururla anlatmıştı: Oğlan doğurmak daha hayırlıdır. Herkes düğün bayram eder. Babasına koşup oğlunun olduğunu söylerler. Eğer kızsız onu doğuran, doğumda hazır bulunanlar, herkes üzülür. Gidip erkeklere haber vermezler. Yemek yenmez hatta çadır yasa boğulur. Eğer oğlansa çadır mutludur, baba mutludur, amcalar mutludurlar ve anne – onun ne kadar mutlu olduğunu anlatamam! (2004, s. 143).

Kabile sisteminin yerleştiği bedevi Mısır toplumunda erkeklere verilen önem oldukça fazladır. Çünkü kabileler ancak erkeklerin soylarından devam eder ve kabilenin gücü ailede var olan erkeklerin sayısı ile doğru orantılıdır. Bedevi kadınlar da erkek çocuk tercihinde kocalarıyla aynı fikirdedirler. Çünkü oğullar annelerin dayanağı, evin koruyucusu ve yegâne mirasçısıdır. Evlendiğinde oğlunun eşi veya eşleri de kendisine

hizmet edeceklerdir. Oysaki kız çocuğu, başka biriyle evlenir gider ve gittiği yere ait olur. Kızın doğurduğu çocuklar da yine karşı tarafındır, tam anlamıyla sahiplenilemez.

Ataerkil toplumların hepsinde olduğu gibi dönemin Mısır'ında da kadınların rolleri bellidir. Onlar, erkeklerin sahip oldukları mesleklere sahip olamaz, polislik, valilik, milletvekilliği gibi meslekleri hayal bile edemezlerdi. Seçme-seçilme hakkına sahip olmadıkları gibi karınlarının doyması ve kuma gelmemesi için susmak durumunda kalmak mecburiyetindeydiler (Soyer, 2013). Hatta yolda yürürken erkeğin arkasında yürümeleri gerektiğini Mısırlı feministlerin öncülerinden Nevâl es-Sa'dâvî, *Petrol Diyarında Aşk* adlı eserinde şöyle dile getirir. "Tepeden aşağı doğru inen patikaya yöneltti kadını. Ondan bir iki adım önde yürüyordu. Kadın ne zaman adamın yanında yürümek için hızlansa, adam gözlerini üzerine çevirip öylece duruyor, o da yine adamın arkasında kalabilmek için yavaşlıyordu." (es-Sa'dâvî, 2002, s. 17).

Kadın sorunu tartışmalarında üzerinde durulan bir diğer önemli husus da İslam'ın kadın haklarını güvence altına alan bir din olup olmadığı konusudur. Bunun sebebi Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında eğitim konusu başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşayan ülkelerin başında Ortadoğu ülkeleri gelmektedir ki bu ülkelerin halkı çoğunlukla İslam dinine mensuptur. Doğal olarak kadın sorunu, dini sebeplere dayandırılmış, kimi zaman bazı taraflarca yanlış değerlendirmelere maruz kalmıştır. Feminist hareketin önünde İslam'ın büyük bir engel teşkil ettiğini savunanlar olduğu, buna kanıt olarak da kimilerinin Kur'an'ı ve örtüyü gösterdikleri gibi, bu durumun zıttını savunanlar; İslam dininin kadın hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı değil, tersine genişletici olduğunu ancak bunların toplumsal gelenekler tarafından engellendiğini savunanlar da vardır. Örneğin Margot Badran, *Feminism in Islam* (2009) adlı kitabında, Feminizm ve İslam kavramlarının birbirine zıt olmadığını savunurken; İslam'ın diğer dinlerle karşılaştırıldığında kadın-erkek eşitliğine "Tanrının sözü" olarak değinen tek din olmasına rağmen bugün tam tersi bir algılayışın egemen olmasını "ironik" olarak değerlendirir. Ona göre Müslüman toplumlarda kadınların olumsuz koşullarda yaşamasının sorumlusu İslam değil, bu toplumlarda egemen olan patriarkal yapılarıdır (Krş. Yılmaz, 2011, s. 108).

Şer'i yasalar bu anlamda çokça tartışılan bir husustur. Müslüman ilim adamları da bu konuda iki farklı tutum sergilemişlerdir. Bu eğilimlerden biri, İslam'ın kadını en yüksek mertebeye oturttuğunu, kadınlara bütün haklarını verdiğini ve İslam dünyasında kadınlarla ilgili herhangi bir problem olmadığını, tersine problemlerin Batıda mevcut olduğunu

söyleyenlerin savunmacı tutumudur. Diğeri ise Kur'ân'ı ataerkil Arap toplumunun önyargılarını yansıtan ve kadınları ikinci sınıf bir konuma hapseden bir metin olarak algılayanların eleştirel tutumudur (Gürhan, 2001, s. 113-114).

Mısır tarihinde önemli bir kişilik olan Lebibe Ahmed (1870-1951), milliyetçilikle İslamcılığı bağdaştırmaya çalışırken, İslam'ın feminist bir yorumunu kullanmış, Mısır ulusunun inşasında kullanılması gereken harcın firavunlar döneminden değil, İslamiyet'ten taşınması gerektiğini savunmuştu. Ona göre İslami inanç sistemi, gerçekte, kadın haklarını yüceltmekteydi (Bora, 2011, s. 174).

Ne var ki, Gürhan'ın da dikkat çektiği gibi (2011, s. 114) geleneksel Kur'ân tefsirlerinin kadın konusundaki olumsuz yaklaşımları Müslüman toplumların zihin yapısının bu yönde şekillenmesine ve sonuçta Kur'ân'ın özüyle, genel ilkeleri ve bütünlüğüyle çelişen kadın karşıtı görüşlerin, anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İslamcı feminizm, din ve gelenek içindeki kadının durumunu eleştirel bir bakış açısı ile değerlendiren, toplumsal cinsiyet eşitliğine (gender equality) özel bir önem veren, geleneğin ve dini yorumların ataerkil karakterini sorgulayan, bunları yaparken de başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere dini metinleri referans alan bir söylemdir. Bu söylemin gelişiminde, oryantalist ve sömürgeci tecrübelerle sahip ülkelerdeki tartışmaların bilhassa Mısır'ın özel bir yeri vardır. 19. yüzyılda Mısır'da başlatılan tartışmalar, uzunca bir süre İslamcı feminist söylem altında birleştirilen yaklaşımları canlı tutmuşlardır (Güç, 2008, s. 652).

İslam dininin kadına özgürlüğünü veren bir din olup olmadığına dair tartışmaların bir diğer sebebi kadınların örtünmesi hususunda kendini gösterir. Dönemin Mısır toplumunda örtüyle ilgili tartışmalarda, özellikle bedeviler için farklı anlamlar taşıyan peçe konusu üzerinde durulur. Bedevilerde her evli kadının siyah peçeyle beraber taktığı kırmızı kuşağın özel anlamları bulunmaktadır. Şehirli kadınlarda ise kırmızı kuşak pek yaygın değildir. Siyah başörtüsü ve peçe takmaktadırlar. Bu bilgileri Lila Abu-Lughod'un şu sözlerinden çıkarmak mümkündür:

Her evli kadının taktığı kırmızı kuşak onun doğurganlığını ve yaşamın yaratılmasıyla olan bağını simgeler. Kuşaksız çıkmak büyük ayıp kabul edilir. Oraya ilk geldiğimde bluz ve yere inen etekler giyiyordum. Eteklerimin bel hizasında kayış olmasına karşın ergen kızlar beni kuşak bağlamamakla eleştiriyorlardı. Kadınların bağladıkları kuşakların anlamını sorunca erkeklerden biri küçük kızların onları bağlamalarına ihtiyaç olmadığını çünkü onların bir şey bilmediklerini açıklamıştı; bundan kastettiği şey, cinsellikti. Sonra, biraz daha utanarak, bir

kadının dışarı kuşaksız çıkmasının onun yine cinselliğe göndermeyle, “her şeye hazır” olduğu anlamına geldiğini açıklamıştı. Bedevilerin Mısır giyim tarzından etkilendikleri kasabalarda kadınların çoğu kırmızı kuşaklarını çıkarsalar da genellikle siyah başörtüsünü takmayı sürdürürler. Onların siyah örtüleri biraz saydamdır ve öyle bağlanır ki istenirse yüzün tamamını örtecek şekilde kaldırılabilir, istenirse indirilip yüz açılabilir ya da kadının muhatabının statüsüne göre yüzün istenen bölümü örtülebilir (2004, s. 160-161).

Ortadoğu’da 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan toplumsal ve ekonomik reform hareketlerinde kadınların aktif bir rol oynamasında en büyük katkıyı sağlayan reformistlerin başında gelen Kasım Emin, kimsenin duymaya alışık olmadığı yeni şeyler söylemiştir. 1899’da yayınlanan *Tahrîru’l-Mer’e* (Kadının Özgürlüğü) eseri İslam ülkelerinde kadın hareketlerine yön vermesi bakımından büyük bir önem taşır. Yazarın yayınlanan bu kitabıyla birlikte, özellikle kadınların okula gönderilmesi için verilen mücadele iyiden iyiye güçlenmiştir. Diğer Arap ülkelerinde kadın sorununu önemseyen Kasım Emin gibi yazarların görüşlerine yönelen saldırılar, İkinci Dünya Savaşına dek Müslüman basının manşetinden inmemiştir. Bu saldırıların nedeni, kadınların okula gidebilecek; sokakta ve herkese açık mekânlarda görünebilecek olmasıydı. Oysa o güne dek bu tür mekânların yalnızca erkeklere özgü olduğu düşüncesi geniş bir kabul görüyordu (Sabbah, 1995, s. 26).

Günümüze gelene kadar her toplumda çeşitli yönleriyle ele alınan kadının özgürlüğü, eğitimi ve hakları konusu, Mısır’da da 19. Yüzyıl itibariyle kendini göstermiştir. Bu sorun, ilk Arap feminist yazar olarak adlandırılan Kasım Emin’in döneme damgasını vuran iki eseri *Tahrîru’l-Mer’e* ve *el-Mer’etu’l Cedîde*’de büyük ölçüde yer almış olup, bu eserler, Kasım Emin’in kadınların özgürlüğü bağlamında eğitimle ilgili görüşleri yönüyle çalışmamızda ele alınacaktır.

Problem Durumu

Tez çalışmasının problemini, Kasım Emin (1863-1908) döneminde Mısır kadınının yararlandığı veya mahrum kaldığı hak ve özgürlükler ile eğitilmişlikleri veya eğitilmemişlikleri arasındaki ilişki oluşturmaktadır. 19. yüzyıl yalnız Mısır için değil tüm Arap ülkelerindeki kadınlar açısından zor bir dönemdir. Bu zaman diliminde çeşitli feminist söylemler ve hareketler ortaya çıkmış, bu hareketler çeşitli yollarla, bir biçimde

İslam kültür coğrafyasını da etkilemiş, toplumsal yönden tedrici bir değişim kendini göstermiştir. Sonuç olarak bu dönemde toplumsal değişimin en önemli simgelerinden biri kadın olmuştur. Kadının topluma katılımı toplumsal ilerlemenin göstergesi kabul edilmiştir.

Bu dönemdeki bazı Batılı aydın ve yazarlar, İslam ülkelerinin geri kalmışlığının, kadınların geri kalmışlığından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bu düşünceye İslam dünyasından yanıt gecikmemiş, İslam'ın kadına haklar verdiği, ancak geleneksel yaklaşımların bu hakları uygulamayı engellediği görüşleri vurgulanmıştır.

Tam da bu dönemde bir entelektüel olan Kasım Emin'in *Tahrîru'l-Mer'e* (Kadının Özgürlüğü) kitabı feminist etkileri göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu tarihlerden itibaren Müslüman kadınlar, içinde buldukları sosyal ve siyasi yapıları sorgulamaya ve geleneklerinde kendilerini rahatsız eden sorunları ele almaya başlamışlardır.

Bu tezde ele alınan temel problem, Mısırlı kadınların özgürlüğü ile eğitim durumları arasındaki ilişkidir. Bunun yanı sıra kadınların içinde buldukları toplumsal durum, Mısır'daki feminist söylemler ve hareketler, bu hareketlerin kadınların özgürlüğü bağlamındaki etkileridir. Bu genel yaklaşımlar, Kasım Emin bağlamında özele indirgenerek ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, bir Yüksek Lisans tezi standardında, 19. ve 20. yüzyılda Mısır kadınının eğitim durumlarının, toplumsal statüsüne etkisini ayrıntıyla inceleme konusundaki ihtiyacı gidermektir. Çalışmanın problem bölümünde de değinildiği gibi, Arap ülkeleri için toplumsal ilerlemenin kilit noktası 'kadının özgürlüğü' bağlamında olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 19. ve 20. yüzyıl bu konunun aydınlatılması için incelenmesi gereken bir dönemdir. Kadın eğitimi ve özgürlüğü için çabalayan aristokratlardan olan Kasım Emin ve onun bu konuda yazmış olduğu *Tahrîru'l-Mer'e* (1899) ve *el-Mer'etu'l Cedîde* (1900) adlı eserleri söz konusu dönemi aydınlatacak olan en önemli kaynaklardan bazıları oldukları için incelenmesi gerekli görülmüştür.

Genel olarak bu araştırma, Kasım Emin dönemi Mısırında kadının yeri nedir? Mısırda o dönemde siyasi ve toplumsal yaşam nasıldır? Kadınlar bu toplumda yer edinebiliyor muydu? Kasım Emin eserlerinde hangi unsurlara değinmiştir? Kasım Emin'in eserlerinde kadının özgürlüğü bağlamındaki eğitimsel unsurlar nelerdir? Bu eserler kadınlara gerçekten bir özgürlük sağlamak amacıyla mı yazılmıştır? Kasım Emin bu eserlerde neleri eleştirmiş, neleri gerekli görmüştür? Onun görüşleri kadının özgürlüğü bağlamında ilerleme kaydedilmesine katkı sağlamış mıdır? gibi sorulara cevap aramayı amaçlamıştır.

Daha önce değinildiği gibi Arap toplumları, genellikle geri kalmışlığıyla ön planda olan toplumlardır. Bunun çeşitli sebepleri olmasının yanında, tam olarak bir noktada hem fikir olunmuş değildir. Batılı sömürgeciler bunun sebebinin kadınların geri kalmışlığında olduğunu ileri sürmüş ve bu bağlamda feministlik Batıdakinden farklı bir boyutta da olsa Arap dünyasında yayılmaya başlamıştır. Bu konuda çabalayan birtakım yazarlar ve aydınlar olmuştur. Bunlardan birisi de şüphesiz Kasım Emindir. Onun çalışmaları kadınların haklarını hatırlatmak açısından toplumsal bir rol üstlenmiştir. Bilindiği gibi o dönem aydınlarının rolü sadece bir eser yazmak değil o eserin toplumlara bir şeyler öğretmesi ve mesaj vermesidir. Kasım Emin'in eserleri de bu açıdan dönemdeki Mısır toplumunu etkilemiş ve onu birtakım hareketlerin öncüsü haline getirmiştir. Böyle bir yazar ve aristokratın incelenmesi, hem o topluma katkıları hem de eserlerindeki bilinmezlikleri ortaya çıkarmak açısından önem taşır.

Araştırmanın diğer bir önemi ise, Mısırda kadınların durumu veya İslami Feminizm ile ilgili çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, Kasım Emin ve eserlerine ayrıntısıyla değinilmemiş olmasından kaynaklanan açığı gidermektir.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın sınırları bağlamında söylenmesi gereken husus, araştırmanın Mısır toplumundaki kadınları incelemiş olmasıdır. Kasım Emin eserlerinde Mısır kadınının durumunu açıkça belirtmiş ancak diğer Arap ülkelerini eserlerinin kapsamına almamıştır.

Ayrıca bu çalışma Kasım Emin'in eserleri çerçevesinde olacağı için diğer feminist yazarların eserlerine değinilmemiş ve onların görüşleri ayrıntılı olarak belirtilmemiştir. Dolayısıyla araştırma, Kasım Emin'in eserleriyle sınırlı kalmış ve sorunlar genel olarak 19. ve 20. yüzyıl aralığında değerlendirilmiştir.

Varsayımlar

Mısır Ulusal Hareketinin öncüsü ve Kahire Üniversitesi kurucularından olup, tarihe adını ilk Arap feminist olarak yazdırmış Kasım Emin'in, öncelikle *Tahrîru'l-Mer'e ve el-Mer'etu'l Cedîde* eserlerinde 19.yy Mısır toplumuna, kadınların eğitimine ve özgürlüğüne dair belirttiği görüşler ve verdiği bilgilerin o dönemin durumunu yansıttığı varsayılmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Araştırma her şeyden önce sosyal bir konuyu ve bir dönemi açıklığa kavuşturacak nitelikte olduğundan yöntemi, ilgili metinlerden belge toplama, verileri sınıflandırma, kavramsal ve mantıksal çözümler yapma, karşılaştırma, anlama, açıklama ve belli başlı kurallar açısından değerlendirme, betimleme, çözümler ve yorumlama şeklinde oluşturulmuştur. Bu alanda ampirik araştırma yapılmamış, mevcut araştırmalar değerlendirmede kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 19. Yüzyıl Mısır toplumunu eğitimsel ve toplumsal açıdan inceleyen ve kadın sorununu ele alan eserler, örneklemine ise Kasım Emin'in *Tahrîru'l-Mer'e ve el-Mer'etu'l Cedîde* eserleri oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması

Bu araştırma nitel bir çalışma olduğundan belge toplanması ve analizi, alanda gözlem, yapılan eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi, kişilerin anlatımlarının derlenmesi, değerlendirilmesi gibi veri kaynakları ve veri toplama yöntemleri kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Bu çalışma nicel ve deneysel bir çalışma olmadığından belge toplanarak, analiz edilerek, eserler incelenip değerlendirilerek elde edilecek verilerin açıklanması, yorumlanması, çözümlenmesi ve karşılaştırılması yapılarak analiz edilmiştir.

1. BÖLÜM

1.1. Tarihi Arka Plan (1798-1917)

Batı'da Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan Rönesans dönemi, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle Arap dünyasında da kendini göstermeye başladı. 19. Yüzyılda başlayan bu dönem için Araplar kalkınma anlamına gelen "Nahda" ifadesini kullandılar. Fransızların Mısır'ı işgali ardından 1803'te Mehmet Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Mısır'ı Fransızlardan arındırması, Paşa'nın kendini Mısır valisi tayin etmesine haklı bir sebep oldu. Babiâli de Mısır'ın yeniden Osmanlı topraklarına katılmasından duyduğu memnuniyetle Mehmet Ali Paşa'yı bu göreve layık gördü. Fakat 1811 yılında Paşa'nın Memlûk Beylerine indirdiği darbeye, Mısır'daki Memlûk hâkimiyetine tamamen son vermesi, Babiâli'yi verdiği karara pişman etti (Er, 1997, s. 1-2).

Mehmet Ali Paşa iktidarını sağlama alınca Mısır'da askeri, idari ve iktisadi reformlar başlattı. Divan ve meclisler oluşturmak suretiyle yönetimi de merkezileştirdi. Mısır gelirlerinin hızla artması Mehmet Ali Paşa'yı yayılmacı bir siyasete yöneltti. Bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı ve Osmanlı yönetimine karşı silahlı mücadeleye girişti. 1832 ve 1839'daki savaşlar neticesinde özellikle İngiltere'nin karşı çıkmasıyla emellerine erişemedi ve Paşa, Osmanlı Devletine bağlı bir siyaset takip etmek durumunda kaldı (Görgün, 2004, s. 569).

Mehmet Ali Paşa, Mısır'da orduyu güçlendirmek için de çeşitli okullar kurdu. Bu okullara başlarda İtalyanların, sonraları Fransızların çoğunluğu oluşturduğu yabancı hocalar getirtti. Bu arada doktorların, mühendislerin, yönetim kademelerinde görev alacakların, yeni açılan okullarda öğretmenlik yapacakların, teknik ve bilimsel eserleri tercüme edeceklerin yetişmesi için yurt dışı öğrenim burslarını başlattı. Bu burslu öğrencilerden ilk katile 1813'te İtalya'ya, daha sonrakiler ise çoğunlukla Fransa'ya gönderildi (Er, 1997, s. 2-3).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde birçok modernleşme faaliyeti gerçekleştirildi. Bunların en önemlisi, Paşa'nın Batı'yı örnek alarak yürüttüğü eğitim faaliyetidir.

Üç yüzden fazla öğrenciyi öğrenim görmesi için Avrupa'ya göndermiş olan Paşa, 1811'de Memlûk beylerini ortadan kaldırmasından 1948'e kadarki mutlak hâkimiyet döneminde çok sayıda ilk ve orta dereceli okul açmış, ayrıca çoğu askeri amaçlı olmak üzere yüksekokul kurmuştur. Bu Batı tarzı eğitime yönelik, ülkede eğitim alanında ikililiği meydana getirmiştir.

Bir taraftan Batılı sisteme göre şekillendirilmiş yeni okullar, diğer taraftan geleneksel tarzı devam ettiren okullar ve medreseler vardı. Yeni açılan yüksekokullarda yurtdışından getirilen öğretmenler ders verdi. Fakat ilk ve orta öğretimde öğretmen sıkıntısı giderilemedi. Bu açıdan Ezher mezunlarından yararlandı. Bu durum yeni sistem okullarında bir gelenekçilik etkisi oluşturdu (Görgün, 2004, s. 581). Her şeye rağmen şunu söylemek mümkündür ki, Mısır'ın toplumsal hayatındaki önemli değişiklikler Mehmet Ali Paşa'nın izlemiş olduğu politikanın bir sonucudur. Çünkü onun Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderdiği burslu öğrenciler, oralarda kaldıkları süre içinde Avrupa edebiyatlarını okumuşlar, Avrupa düşüncesini tanımışlar, kültürel etkinliklerini izlemişler, ülkelerine de Avrupa'da yaşamış oldukları hayatın izlerini taşıyarak dönmüşlerdir. Bu kişiler, gelişmiş Avrupa toplumlarına bakarak kendi ülkelerinin geri kalmışlık nedenlerini de sorgulamaktan kendilerini alamamışlar ve böylece gerek idari yapılanmada, gerek eğitimde, kısacası sosyal hayata yön veren her alanda reform arayışına girmişlerdir (Krş. Er, 1997, s. 4).

Mehmet Ali Paşa'dan sonra yönetimi devralan I. Abbas Hilmi dönemi eğitim alanında bir duraklama dönemidir. I. Abbas tıp, mühendishane ve teknik okul dışındaki tüm okulları kapatmış, bursları durdurmuştur (Görgün, 2004, s. 581).

Daha sonra gelen Sa'id de Abbas'ın yolunu takip etmiştir. Hidiv İsmail Paşa ise, Sa'id Paşa döneminde neredeyse tamamen duraklayan reform hareketlerini yeniden canlandırmaya başlamıştır. Yönetiminin ilk yıllarında, özellikle Amerika'daki iç savaş yüzünden dünya piyasalarında Mısır pamuğuna olan talebin artması üzerine, Mısır ekonomisinin en temel gelir kalemi olan pamuk fiyatlarının yükselmesiyle ekonomik açıdan nispeten rahat bir dönem geçirmiştir. İsmail Paşa, bu rahatlıkla pek çok yeni projeyi

hayata geçirmiş, eğitim alanında da çok sayıda ilk ve orta dereceli okul açmıştır. Bu arada verdiği eğitimin geri kalmışlığı ile sıkça eleştirilen Ezherin yükseköğretimdeki tekeline son vermek amacıyla Avrupa tarzı yöntem ve programla çalışan, ancak yöneticisi ve hocaları hep Mısırlı olan Daru'l-'Ulûm'u 1872 yılında hizmete açmıştır (Er, 1997, s. 10-11).

Kız çocuklarının eğitilmesine yönelik olarak ise, Mehmet Ali Paşa'nın ebe okulundan sonra ilk kez kız çocukları için birincisi 1873'te, ikincisi 1874'te olmak üzere iki Medresetü's-süyûfiyye açılmıştır (Görgün, 2004, s. 581).

İsmail Paşa döneminde eğitimdeki bir diğer yenilik ise, devlet okullarının yanı sıra özel okulların da faaliyete geçmesi oldu. Bu durum Batılıların misyonerlik çalışmalarına katkı sağladı. Batılılaşmanın giderek hızlanmasıyla Müslüman aileler çocuklarını bu okullara göndermeye başladı. 1875 yılındaki istatistiklere göre 6 milyon nüfuslu Mısır'da 141.407 öğrenci vardı. Bunların 127.394'ü (%90) geleneksel okullarda, geri kalanları yeni açılan mekteplerde öğrenim görmekteydi (Görgün, 2004, s. 581). 1870'li yıllar, gerek Suriye kökenli Hıristiyan Arapların gazetelerinde öne çıkan Avrupa yanlısı ve daha çok sekülerist görüşlere, gerekse İsmail Paşa'nın yönetimine ve onun Batılı destekçilerine karşı ulusal bir tepkinin ilk işaretlerinin görüldüğü yıllar oldu (Er, 2004, s. 19).

İsmail Paşa, müsrif harcamaları ve Süveyş kanalı gibi dev projeler dolayısıyla Mısır'ı borç batağına sokmuş, bir süre sonra Mısır'ın gelir gideri kreditor ülkeler kontrolüne girmiştir. Özellikle borçlanmalar nedeniyle girilen tasarruf politikası ordudan bazı subayların çıkarılmasıyla sonuç buldu. Bu durum ordudaki Arap asıllı subaylardan biri olan Albay Ahmet Urabi'nin önderliğinde bir grup askerinin ayaklanmasına yol açtı. Urabi Paşa ve taraftarları bir süre sonra iktidarı ele geçirdi. Urabi hareketi, İsmail Paşa'nın azli ile sonuçlandı ve Tefvik Paşa, 1879'da Mısır Hidivi oldu (Özger, 2010, s. 306). Ancak Urabi Paşa'nın nüfuzunun artması, yeni problemleri ortaya çıkardı. Urabi Paşa, ilk olarak harbiye müsteşarı, ardından Mahmud Sami Paşa kabinesinde, 1882'de harbiye nazırı oldu (Özger, 2010, s. 306). İngiltere ve Fransa, Urâbî Paşa'nın topladığı bu güç ve sempatiyi kendilerinin Mısır'daki çıkarları için tehlikeli bularak ona karşı entrikaya başladılar. Böylece İngiltere, başlangıçta İskenderiye'yi topa tuttu daha sonra Mısır'ı işgal etti. İşgale ne zaman son verecekleri konusunda bir tarih vermeyen İngiltere sadece bu durumun geçici olduğunu ilan etti. Fakat Mısır'ı imparatorluklarının bir parçasıymışçasına, fiilen kontrollerine geçirdiler ve yirmi yıl sonra bile bu işgalin zorunluluğunu dile getirdiler (Er, 1997, s. 21-22). Bu arada 1883'te Mısır'a geri dönen Lord Cromer (Evelyn Baring),

1907'ye kadar aralıksız olarak yirmi dört yıl bu ülkede adeta bir İngiliz sömürge valisi gibi görev yapmaya başlamıştı (Özger, 2010, s. 307).

İngiliz işgali ekonomik olarak kısmî bir rahatlık sağladı fakat siyasi gelişmeler, eğitim ve öğretim faaliyetlerini duraklattı. Fakat Muhammed Abduh'un İngiliz karşıtı mücadeleden vazgeçip, sürgünden ülkeye dönmesi Lord Cromer'le ilişkisini düzelterek Mısır Baş müftüsü olarak tayin edilmesinden sonra, onun çevresinde entelektüel bir kuşak gelişti. Muhammed Abduh, İslam ile modernizmi uyuşturabilmişti. Fakat onun 1905'te ölümünden sonra, müritleri aynı çizgiyi sürdüremediler ve iki gruba bölündüler: İslam'ın ve yasaının değiştirilemez yapısını benimseyen grup ve lâik, ılımlı ulusalcı grup olmak üzere. Bu ikinci grup modernlikten yanaydı ve çok geçmeden el-Ceride gazetesini kurdular. Bu gazetenin editörlüğünü yapan Ahmed Lutfi es-Seyyid ve arkadaşları, Mısır'ın eğitimini ve sosyal yapısını nasıl iyileştirecekleri konusunda liberal fikirlerini paylaştılar. Zihinlerini özellikle geçmişin hatalarından uzak bir eğitimin nasıl olacağı ile meşgul ettiler ve bu amaç için öncelikle dilde iyileştirme yapmak gerektiğini savundular (Er, 1997, s. 24). Bu grubun bir üyesi olan Kasım Emin, o dönem için çok önemli bir rol olan kadınların özgürlüğü konusunu kendine mesele edindi ve bu amaç doğrultusunda eserleriyle kitleleri bilinçlendirme görevini üstlendi. Onun bu konuda yazdığı *Tahrîru'l-Mer'e* ("Kadının Özgürlüğü", 1899) ve *el-Mer'etu'l Cedîde* ("Yeni Kadın", 1900) kitapları kadının haklarını, özgürlüklerini ve toplumdaki konumlarını hatırlatmak için son derece önem taşır.

1.2. Feminizme Genel Bir Bakış

Feminizm, 18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan, cinsler arasındaki eşitliği, kadın haklarının genişletilmesiyle sağlamaya çalışan toplumsal bir harekettir.

Feminizmin tarihini ele almadan önce tanımına dair bazı bilgiler vermek çalışmayı daha iyi kavrayabilmek için faydalı olacaktır.

Andree Michel (1984) feminizmi, "erkeklerle tanınan toplumsal, ekonomik ve siyasal hakların tamamının kadınlara da verilmesini savunan ve kadının toplum içindeki rolünü genişletmek isteyen bir doktrin" (s. 17) olarak tanımlamaktadır.

Bell Hooks'un *Feminizm Herkes İçindir* kitabında belirttiğine göre feminizm, "cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeyi amaçlayan bir hareket"tir (2002, s. 1).

Farklı görüşleri savunan feminist gruplar ve bunların ortaya attıkları farklı yaklaşımlar olmasına rağmen, tüm feministlerin ortak hedefi kadınların durumunu iyileştirmeyi amaçlayan bir mücadele sürdürmektir (Ataman, 2009, s. 2).

1789 Fransız devriminin bir sonucu olarak kendini gösteren Feminizm, kadın özgürlüğünün, kadınların seçme-seçilme ve mülkiyet haklarının savunulması biçiminde kendini gösterdi. Feminizm kavramı o dönemlerde özellikle kadınlara oy hakkı verilmesi, kadınların kamuda söz hakkına sahip olması için kampanya yürüten kadınlar ve erkekler için kullanılıyordu.

Fransız Devrimi'nin ilkelerini referans alan İngiliz Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılında yayınladığı "A Vindication of the Rights of Woman / Bir Kadın Hakları Savunusu" adlı denemesi, feminist hareketin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Eser, ahlaki bir öğüt olma düzeyinde kalmakla birlikte, köktenci feminizmin önemli bir özeti niteliğindedir. Her bireyin eşitlik, bağımsızlık ve özgürlük hakları ile dünyaya geldiğine, ancak egemen politik ve sosyal düzenin bireyin bu haklarını elinden aldığına; erkeklerin kadın cinsi üzerindeki egemenliklerine ve bu durumun yol açtığı olumsuz sonuçlara dikkat çeker (Alptekin, 2011, s. 35-36).

Feminist hareketin oluşumuna katkı sağlayan bir diğer isim, birinci dalga feminist hareketin önemli kuramcı ve eylemcilerinden biri olarak kabul edilen Margaret Fuller'dir. Amerika'da feminist mücadelenin başladığı 1840'lı yıllarda çalışmalarıyla katkıda bulunan Fuller, 'kadın doğasının farklılığı' ile ilgili ilk kuramı ortaya atmış ve kadınların özgül niteliklerinin ifade edilmesine izin verildiğinde, hem kendi hayatlarının hem de toplumsal hayatın nasıl değişeceğini ortaya koymaya çalışmıştır (Alptekin, 2011. s. 36).

17. ve 18. Yüzyıllar, bir yandan Rönesans ve Reform'un topluma mal olduğu, diğer yandan "Aydınlanma" düşüncesinin belirdiği çağdır. Felsefe, deneysel bir nitelik kazanarak bilime dönüşmüştür. Bilim, doğayı tam karşısına alan bir içeriğe bürünmüştür. Felsefede ise sırasıyla Rasyonalizm (Akılcılık), Ampirizm (Duyumculuk) ve felsefi Kuşkuculuk akımları önem kazanmıştır. Liberalizm (Erkincilik) ve demokrasi düşünceleri yükselmiş, bunlar da "dinsel hoşgörü, demokratik özgürlükler, mülkiyet hakları, sanayi ve ticarete saygı, insanların eşitliğine ve eğitimin önemine inanma" anlamına gelmiştir. Aydınlanma düşüncesi temel olarak yukarıdaki temaların tümüne sahip çıkmıştır (Yörük, 2009, s. 64).

Feminizmin ilk tartışıldığı yer olarak, İngiliz Savaşı sonunda monarşi ve feodal düzenin yıkıldığı 17. yüzyıl İngiltere'si gösterilir (Yörük, 2009, s. 64).

17. yüzyılın İngiliz feminist düşünürleri, dönemin devrimci burjuvazisinin görüşlerini kadınlara uyarladılar. Bu bağlamda kadınların düşünsel yeteneklerinin erkeklerden farklı olmadığını ancak aldıkları eğitimin onları ev içinde hizmet etmeye koşullandırdığını ve bu nedenle felsefe, bilim ve sanatla uğraşmaktan uzak kaldıklarını tespit ettiler. Bu olumsuzluğun giderilebilmesi için kadınların da erkeklerle birlikte laik ve genel eğitimden yararlanarak aile dışında hizmet edebilmelerini savundular. Bu düşünceleri onları erkeklere açık olan her işte çalışabilmelerine olanak sağlayan kamusal alanda eşitlik ilkesine getirmiştir (Yörük, 2009, s. 64).

Feminizm, ilk kez İngiltere de ortaya çıkmış bir hareket olsa da, “feminizm” sözcüğünün ilk kullanıldığı yer İngiltere değildir. Bu sözcük ilk kez 1837 yılında Fransa’da kullanılmıştır. İngilizcede kullanımı ise, “kadıncılık” (womanism) kavramının yerini almak üzere ancak 1890’lı yıllarda başlamıştır (Kayhan, 1999, s. 9).

Feminizmin başlangıçtan 1968’e kadar olan dönemi “birinci dalga” 1968 sonrası dönemi ise “ikinci dalga” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle ikinci dalga feminizm geniş bir tabana yayılmış ve sosyolojiyi de önemli şekilde etkilemiştir.

Almanya’da 1790 yılında bir erkek öğrencinin yayımladığı bildiriyle ilk kez kadın hakları konu edilmiş, 1848 yılında da ilk feminist Luise Otto tarafından kadın hakları savunulmuştur. 1883 yılında August Bebel tarafından yayımlanan *Kadın ve Sosyalizm* kitabı kadınlara endüstri alanına girmelerini, toplumsal ve yasal haklarını ancak ekonomik baskı aracılığıyla elde edebileceklerini dile getirmiştir (Arat, 2010, s. 43-44).

Sovyetler Birliğinde, 1917 yılında kabul edilen yasa, kadın ve erkeğe eşit haklar tanımıştır. Lenin’in ölümünden sonra kadına verilmiş olan hakların bazıları ellerinden alınsa da bu durum 1955’te son bulmuştur. Buna rağmen sorumluluk verilen iş alanlarında, erkek sayısı, kadınlıkından fazladır (Arat, 2010, s. 44).

Amerika Birleşik Devletlerinde feminizm, 19.yüzyılda kadınların etken oldukları kölelik karşıtı hareketten doğmuştur. Londra’da 1840’ta düzenlenen kölelik konulu bir Dünya Toplantısına, Elizabeth Cady Stanton’un da içlerinde bulunduğu Amerikalılar katılmış ve kadınların tartışmalara girmeleri yasaklanmıştır. Bu uygulama Stanton ile

Lucretia Mott'un feminist düşünceyi benimseyip, 1848'de New York'taki Seneca Falls'da bir kadınlar toplantısı düzenlemelerine sebep olmuştur (Walters, 2009, s. 70). Bu toplantıda, her ikisi de kölelik karşıtı derneklerde çalışan bu kadınlar, ünlü Duygular Bildirisi'ni (Declaration of Sentiments) ve amaçlarını dile getiren on bir önerge hazırlamışlardır. Böylece kadınlarla erkeklerin siyasal açıdan eşitleştirilmesi savaşımı başlamış, gösteri ve yürüyüşlerle kamuoyu harekete geçirilmiştir (Arat, 2010, s. 45-46). Tüm bunlara rağmen kadınlara oy hakkı 1920 yılında verilmiş ama bütün siyahlara oy hakkının verilmesi ancak 1970'te gerçekleşmiştir (Walters, 2009, s. 70).

Mısır'da ise, ilk defa *Jurnali La Citoyenne*'de kullanılan feminizm teriminin, "nisâiyye" Arapça karşılığı ile kullanılmaya başlanması 1920'li yıllara rastlar. Mısır feminizmi, terimsel olarak Batı kökenli olsa da hareket, içerik ve tarz olarak Mısır'a özgüdür (Soyer, 2013, s. 99).

Ortadoğu'da Batı etkisinin ortaya çıktığı ilk ülke Mısır'dır. Bu etki Mısırlı ulusalcıların kadınların statüsünde ilerleme olmaksızın bir ulusun gelişemeyeceği iddiasıyla hareket etmesine neden olmuştur. 1919'da yapılan devrim ile kadın hareketlerinin Mısır'daki ilk somut sonuçları görülmüş ve kadınlar ilk kez bu tarihte aktif olarak siyasete katılmıştır (Philipp, 1979, s. 277-278).

2. BÖLÜM

KASIM EMİN

2.1. Hayatı

Arap Feminizminin öncüsü olarak tanınan Kasım Emin, 1863 senesinde Aralık ayının ilk günü İskenderiye’de dünyaya gelir. Babası Muhammed Emin Bey’in soyu konusunda farklı rivayetler vardır. Kimileri onun Kürt asıllı olduğunu söylerken, kimileri de Türk asıllı olduğunu; ancak ailenin bazı bireylerinin Irak’ın Süleymaniye kentinde bir süre yaşamaları dolayısıyla onların Kürt olarak değerlendirildiğini söylerler (el-Mukdem, 2006, s.33). Çok küçük yaşta babasını kaybeden Muhammed Emin Bey, on beş yaşına kadar anneannesi ve dayısı tarafından büyütülür.

Muhammed Emin Bey, 1863 yılı başlarında İskenderiye’ye gider. Mısır ordusuna giren ve zamanla albay rütbesine kadar yükselen Muhammed Emin Bey, İskenderiye’de yanlarında misafir olarak kaldığı bir Türk kıızıyla, Mısır’ın seçkin ailelerinden İbrahim Hitap Paşa’nın kardeşi, Ahmet Hitap Bey’in kıızıyla evlenir. Bu evlilikten olan çocuklarının ilkidir Kasım Emin (el-Mukdem, 2006, s.33). Sekiz yaşındayken annesi, babası ve kendisinden iki yaş küçük kardeşi İbrahim ile birlikte Türkiye’yi ziyarete gider (Fehmi, s. 31). İlköğrenimine İskenderiye’de, Türk ve zengin Mısırlı ailelerin çocuklarının çoğunlukta olduğu Ra’s et-Tîn okulunda başlar (el-Mukdem, 2006, s.33). Daha sonra ailesiyle Kahire’ye göç eder ve ilköğrenimini şu anki ismi el-Hidiviyye olan et-Techiziyye okulunda tamamlar (Fehmi, s. 32). Kasım, Fransız edebiyatı, tarih ve sosyolojiye yoğunlaşır ve genel kültür düzeyi okuldaki arkadaşlarına nazaran oldukça yüksektir. Kasım için okulun farklı bir anlamı vardır. O, sınavları geçmek için değil, ilim öğrenmek için okula giden biridir (Fehmi, s. 32). Ülkesinin bugünü ve geçmişini öğrenebilmek için tarihe, Müslüman bir toplumun mensubu olduğundan dini kitaplara, babasının kütüphanesinde bulunması sebebiyle hukuk kitaplarına ve en ilgi çekenini ise daha çok küçükken sosyolojiye ilgi duyar (Fehmi, s. 32). Kasım, arkadaş çevresinin ve hocalarının takdirini kazanacak kadar zeki bir öğrencidir. Okulda ayaklarına, omuzlarına, kafasına

veya vücudunun herhangi bir yerine aldığı darbelerin izlerinin hatıralarından silinmeyeceğinden bahseden Kasım, tüm bu olumsuzluklara rağmen öğrenme isteğinden vazgeçmez (Fehmi, s. 32-33). Bu öğrenme arzusunun yegâne destekçisi Kasım Emin'in babası Muhammed Emin Beydir. Kasım, liseyi bitirdikten sonra hukuka yönelir.

1881 yılında Kasım, henüz on sekiz yaşındayken, hukuk mektebinden diplomasını alır ve babasının Türk arkadaşı Mustafa Fehmi'nin bürosunda avukat olarak çalışmaya başlar (el- Mukdem, 2006, s. 33). Hidiv İsmail'in kötü yönetiminden ve Mısır üzerinde her geçen gün daha da artan Avrupa nüfuzundan rahatsız, aralarında Muhammed Abduh, Sa'd Zaglûl, Muhammed Fethi Zaglûl, Abdullah en-Nedîm, Edîb İshâk gibilerinin de bulunduğu yaklaşık üç yüz kadar genç Mısırlının Cemaleddin Afgani liderliğinde kurduğu gizli bir cemiyet olan el-Hizbu'l-Vatanî (Vatan Partisi)'ye Kasım Emin de katılır (Er, 1997, s. 20; el-Mukdem, 2006, s. 34). 1882'deki İngiliz işgali sırasında Mustafa Fehmi başbakanlığa getirilince kısa bir süre onun yerinde avukatlığa devam eder. Aynı yıl eğitimini tamamlamak için burslu olarak Fransa'ya gider ve Montpellier Üniversitesi Hukuk Fakültesine girer (en- Neklâvî, 2001, s. 541). Fransa'da kaldığı üç yıl boyunca tanık olduğu toplumsal, sanatsal ve ekonomik gelişmişlik Kasım'ı son derece etkiler. Onun "Mısır toplumunun yozlaşmasındaki asıl sebep, güzel sanatlar, tiyatro, fotoğrafçılık ve müzikte geri kalmasıdır" (Emin'den akt. el-Mukdem, 2006, s. 34) sözü, güzel sanatlarda Fransa'nın kat etmiş olduğu mesafeden etkilenişinin bir yansıması olarak görülebilir.

Kasım Emin, Montpellier'de Slava isimli bir kızla arkadaş olur. Onun sayesinde birçok Fransız aileyle tanışır ve Fransızlar tarafından tertip edilen çeşitli eğlence ve toplantılara bu kızla birlikte katılır. Bu toplantılara girmesiyle çevresi genişler ve yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin olarak Mısır ile Fransa arasındaki farkları görme olanağı bulur. Günler geçtikçe Slava ile ilişkileri öylesine kuvvetlenir ki; Kasım Emin, Mısır'da İbn Haldun'un *Mukaddime*'sini, Gazali'nin *İhya'u Ulumiddin*'ini, el-İsfehani'nin *el-Ağani*'sini okurken, şimdi Fransa'da kız arkadaşıyla La Rochefoucauld'un kanununu, Lamartine'nin şiirini, Fenelon'un felsefesini, Renan'ı, Voltaire'i, Rousseau, Spencer ve diğerlerini okumaktadır. Bunları okudukça kendi ülkesindeki insanların da okuyabilmeleri için bunların Arapçaya çevrilebilmesini temenni etmektedir (Fehmi, s. 41-42).

Fransız devriminden sonra Fransa'da kadın hak ve özgürlükleri, basın özgürlüğü, bireysel hak ve özgürlükler, işçi hakları gibi alanlarda büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bilimsel özgürlük ve ifade özgürlüğü alanındaki rahatlamalar sonucu yerleşik anlayışları

sorgulayan veya bu anlayışlarla çelişen pek çok çalışma ve görüş kendine iyi bir ortam bulabilmiştir. Örneğin felsefeciler “yazgıcı” anlayışın tersine insanın kendi hayatında kendi iradesinin olduğu fikrini ortaya koymuşlardır (Fehmi, s. 42-43).

Onlara göre hayatın her devresi eksiktir ve insan iradesiyle bu eksikliği tamamlar. İnsanı arzularının esiri olmaktan ancak iradesi kurtarır ve onu arzu edilen olgunluğa ulaştırır. Bütün bu çalışmalar ve fikirler şimdi bu kuramların merkezinde yaşayan Kasım Emin’i oldukça etkiler. *Kelimât* kitabında bu etki şu değerlendirmeleriyle açığa çıkar: “İnsan hayatta olduğu sürece arzularının esiridir. Bu arzuları yaşa göre değişiklik gösterir. Çocukken oyun arzusu, gençken aşk arzusu, kırk yaşlarında hırs arzusu, altmışlı yaşlarda güç arzusu insana hâkimdir ve tüm bu arzular sahibini ihmale ve günah işlemeye maruz bırakır.” (Fehmi, s. 43-44).

Kasım Emin, Fransa’da yaşadığı hayat, tanık olduğu çeşitli ilişkiler ile kendi ülkesindekiler arasında bir karşılaştırma yapmaktan kendini alamaz. Fransa’daki zenginlik, adalet ve hürriyet onun, Mısır’ın ne denli yoksul, yasakçı, haksızlığın ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir ülke olduğu gerçeğini kavramasına yol açar. Oysa Kasım Emin Mısırdayken ülkesinin zenginliği konusunda herhangi bir sorun olmadığını düşünmekteydi. Mısır halkının “Mısır dünyanın anasıdır” dediklerini duyduğunda buna karşı çıkmak bir yana, bunu duyan her Mısırlı gibi belki biraz gururlanıyordu da. Fakat bugün o, İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya gibi ülkelerle karşılaştığında, Mısır’ı “Dünyanın Hizmetçisi” olarak adlandırmanın daha doğru olacağını düşünür. Gerçekten Mısır, vatandaşlarının yarısının fakir olduğu bir ülkedir. Ve o ortam içerisinde doğulu Müslüman Kasım ile etkisi altında kaldığı fikirler zaman zaman çatışır. Ancak Kasım, çoğu zaman etkisi altında kaldığı fikirleri dini argümanlarla destekleme yoluna gider (Fehmi, s. 45).

Söz konusu dönemde Avrupa’da bir yandan eşitlik, adalet gibi kavramlar konuşulurken diğer yandan Avrupa bir başka yönünü, sömürgeci yönünü de gösterir. Fransa 1881’de Tunus’u işgal eder, İngiltere de Mısır’ı sömürge altına almaya çalışır. Kasım Emin, 1882’nin Temmuz ayında Fransız gazetelerinden İskenderiye’deki durumu, Fransız gemilerinin Mısır’dan çekilişini ve Süveyş kanalı meselesini takip eder (Fehmi, s. 46). Mısır’ın durumunu uzaktan gözlemleyen Kasım, bu yaşananlardan büyük bir üzüntü duyar. Çok geçmeden Paris’te bulunan Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh ile tanışır. Afgani ve Abduh sömürgeciliğe, özellikle Mısır’ın İngilizler tarafından işgal edilerek sömürülmesine şiddetle karşıdılar ve bu yönde bir bilinç yaratabilmek amacıyla

el-Urvetu'l Vuska adıyla bir dergi çıkarmaya karar verirler. Çok geçmeden Kasım Emin de onlara katılır ve Abduh onu mütercimi yapar (Fehmi, s. 47). *el-Urvetu'l Vuska*'nın ilk sayısı 1884 yılının Mart ayında yayınlanır. Bu sayıdaki bütün yazılar Cemaleddin el-Afgani tarafından kaleme alınmış, Muhammed Abduh tarafından gözden geçirilmiştir. Kasım Emin'in dergi işinde onlarla birlikteliği, yazıların tümünü okuması, onun yazmaya yönelişini sağlaması yanı sıra, düşünce olarak da bu aydınların etkisi altına girmesine neden olur. Kasım Emin de, Avrupa ülkelerinin İslam coğrafyasına yaklaşımını, haçlılık ruhunun bir tezahürü olarak görür ve bu ruh karşısında kendisi dindar bir kimliğe bürünür. Bu arada inançlarıyla övünen ve inançlarının medeniyetin temeli olduğunu düşünen Avrupalı halk karşısında, kendi halkını ve yaşayışını sorgulayıcı bir tavır içerisine de girer. *el-Urvetu'l Vuska*'nın yayın hayatı İngilizlerin baskısından dolayı fazla sürmez ve son sayısını 16 Ocak 1885 senesinde yayınlar (Er, 1997, s. 22-23). Afgani ve Abduh, fikirlerini başka bir yerde devam ettirmek için Fransa'dan ayrılırlar. Fakat Kasım Emin'in o dönemde Üniversitede sınavları vardır. Sınavlar neticesinde Kasım Emin Fakülteden başarıyla mezun olur ve altın madalyayla ödüllendirilir (Fehmi, s. 50).

Daha sonra hocası Lernud birkaç ay deneyim kazanması için onunla beraber çalışmasını ister ve Kasım Emin kabul ederek 1885 yılı kışına kadar Fransa'da kalır. Bir süre sonra genç kız arkadaşına veda ederek Fransa'dan ayrılır (Fehmi, s. 51).

Kasım Emin, yirmi iki yaşına girdiği, 1 Aralık 1885'te ülkesine döner ve hâkimlik görevine başlar (Fehmi, s. 52). Kasım Emin, Fransa'dan döndükten birkaç ay sonra babasını kaybeder ve bu kayıp onu derinden etkiler. 22 Eylül 1887'de hükümet yargıçlığı görevine atanır. Hükümet yargıçlığı kısmında çalışanların çoğu yabancı uyrukludur. Kasım Emin, Fethi Zaglûl ve Mustafa Fehmi birbirine yakın zamanlarda bu bölüme girerler (Fehmi, s. 53). 1889 yılının Haziran ayında Beni Suveyf başsavcılığına atanır. Bu makama gelir gelmez yaptığı ilk iş, hapsedilen tutukluların birçoğunu serbest bırakmak olur. Çünkü ona göre insanların özgürlüğü, ülkelerinin özgürlüğü için önemlidir. Ayrıca Hidiv'in temsil ettiği birçok fikre ve sömürgecilerin tutumlarına da düşmandır. Çünkü Kasım, özgürlüğe âşık biridir. Kasım, Beni Suveyf'de iki sene kalır ve aynı unvanla Tanta'ya atanır. Orada yapmış olduğu işler ve yetenekleri duyulur. Öyle ki bunlar, hakkında idam kararı bulunan Abdullah en-Nedim'in kulağına da gider ve Abdullah en-Nedim, genç yargıçtan kendisini kurtarması talebinde bulunur. Abdullah en-Nedim'in hapisten çıkması için çabalayan Kasım, Kahire'ye giderek Bakanlar Kurulundan en-Nedim'in affedilmesini talep eder ve

bu yöndeki karar çıkana kadar orada kalır. Neticede en-Nedim, Şam'a sürgün edilmek şartıyla hapisten çıkarılır (Fehmi, s. 54). Kasım, Tanta'da 1 yıl görev yapar. 1892 yılında Sa'd Zaglûl, Yahya İbrahim ve Kasım Emin tek bir emirle İstinaf Mahkemesine atanırlar (Fehmi, s. 55).

1894 yılında Kasım Emin otuz bir yaşındadır ve hâlâ evlenmemiştir. Kasım'ın maddi durumu gayet iyidir. Evlenmek ister. Kasım Emin babasının Türk arkadaşı Amiral Emin Tevfik'in kızı Zeyneb ile evlenir. Aslında kültürel olarak aralarında fark vardır ancak Kasım, Zeyneb'in İngiliz mürebbiyesinin tavsiyesiyle bu farkı önemsemez. Kasım evlendikten sonra Hilmiyye mahallesindeki evini değiştirmez ve alışkanlıklarından vazgeçmez. O âdeti olduğu üzere erken kalkar, akşamları önce çalışma odasına girer, kahvesi eşliğinde saatlerce çalışır, okumalarını ve yazmalarını yapar (Fehmi, s. 69). Kasım'ın çalışma odası evdeki üç odanın kapladığı yer kadar geniştir. Kütüphanesinde bulunan kitaplar çoğunlukla Fransızcadır. Orada Arapça ve bazı İngilizce kitaplar da mevcuttur. Bazı akşamlar Kasım arkadaşlarıyla dışarı çıkar ve bu tür birliktelikler bazen sabaha kadar sürer (Fehmi, s.70). Kasım'ın hâkimliği aile yaşamına da etki eder. O, eşine karşı davranışlarında adildir ve eşine evle ilgili konularda özel bir önem verir. Akşamları kendi çalışmalarına vakit ayırmadan önce eşine zaman ayırır ve onunla sohbet eder (Fehmi, s. 71). Kasım Emin yaşlılarına nazaran olgun biridir. Eşinin, yol arkadaşı Sa'd Zaglûl'un eşi Safiye Zaglûl ile arkadaşlığını onaylar ve evden çıkıp, gezmesine müdahale etmez (Fehmi, s. 71). Kasım Emin, duygusal bir kişiliğe sahiptir ve genel olarak bir sanatseverdir. Evinde güzel levhalar barındırır, müzik dinlemenin gerekliliğinden bahseder. Şarkıcı Abd el-Hamuli'yi dinlemeye bayılır. Şiir onun için gözde edebiyat türüdür. Özellikle Lamartine'i sık sık okur (Fehmi, s. 71-72).

Kasım Emin evlilik yaşamında gelenekçi değildir. O eşiyile birlikte yemek yer ve arkadaşlarını ziyaret etmesi için onu teşvik eder (Fehmi, s. 72). Toplumun aile hayatına özen göstermesini özellikle arzu etmektedir. Çünkü Kasım, ailenin toplumun temeli olduğunu düşünür. Bu sebeple boşanma davalarında hep eşler arasında bir düzelme olsun ister (Fehmi, s. 75).

Evlendiği 1894 yılında balayını Türkiye'de geçirmiş olan Kasım Emin, eşinin Türkiye'de evi olması sebebiyle, daha sonraki yıllarda da sık sık Türkiye'ye gider; eşinin ailesini ve baba tarafından akrabalarını ziyaret eder (Fehmi, s. 75).

Eşiyile arasındaki kültür ve eğitim farkına rağmen Kasım Emin'in mutlu bir aile hayatı vardır. Büyüğünün adı Seyyide, küçüğününki Gülsen olan iki kız babasıdır. Çocuklarının eğitimine de özel bir önem verir. Seyyide'nin bir Fransız, Gülsen'in ise bir İngiliz mürebbiyesi olmasına rağmen kendisi de kızlarıyla özel olarak ilgilenir, çocukların eğitiminde babanın yerini hiçbir şeyin tutamayacağını düşünür (Fehmi, s. 77).

Onun aile hayatında yaşadığı olumsuz bir olay da kaynaklarda yer alır. Mal varlıklarının hesabı hususunda bir tartışma yaşadıklarından, bu tartışma sebebiyle eşinin evi terk edip üç gün arkadaşı Safiye Zaglûl'un evinde kaldığından ve Sa'd Zaglûl'un araya girerek onları barıştırdığından bahsedilir (Fehmi, s. 80).

Kasım Emin, aynı zamanda başarılı bir yazardır. Onun kalemini güçlü kılan, vatanseverliğidir. Dük d'Harcourt'e olan reddiyesi de bu vatanseverliğinin bir ürünüdür. Kasım, *el-Mueyyed*² gazetesinde yayınladığı ve daha sonra da *Esbâb ve Netâ'ic* kitabında yer verdiği makalesinde vatanseverlik bağlamında şunları söyler:

Biz Mısır halkı, kendi vatanımıza saygı duymuyor ve hakkında pek bir şey bilmiyoruz. Çoğu zaman vatanımız hakkında özensiz ve aşağılayıcı bir şekilde konuşuyoruz. Yine vatandan bahsederken, Mısır'ı hiçbir şekilde kendi vatanları olarak görmeyen yabancılardan duyduğumuz gibi onu yargılıyoruz ... Zamanında başka ülkelerden göçüp de babaları ve kendileri bu topraklarda doğan bazı bireyler, özellikle yabancılardan karşısında Mısırlı olmadıklarını ispat etmeye çalışıyorlar. Hâlbuki onlar bu topraklarda doğup büyüdüler ve burada geçimlerini sağlıyorlar. Ben burada Mısır halkının hiç kusurunun olmadığından bahsetmiyorum. Elbette ki diğer uluslarda olduğu gibi Mısır halkında da kusurlar mevcuttur. Ve bu kusurları dile getirmekte bir sakınca yoktur. Kendi kusurlarımızı kendimiz eleştirmeli ve örtbas etmemeli, onları ortadan kaldırabilmek için özeleştiri yapabilmeliyiz ... Ve diyorum ki kendisine saygısı olan insan ülkesinden utanmamalıdır (Emin, s. 67-68).

Kasım Emin, bir gün evine giderken yolda Mısır ve Mısırlıları anlatan Fransız Dükü d'Harcourt'e ait bir kitap görür ve hevesle onu satın alır. Dük d'Harcourt'in kitabında bahsettiği Mısır'da fark ettiği ilk şey, Mısır milliyetçiliğinin zayıflığıdır. d'Harcourt, Mısır'da yabancı esareti ve baskısından sonra Firavun ihtişamından hiçbir eser kalmadığını ve Mısır halkının zengin olmaktan başka derdi olmayan bir sınıf haline geldiğini iddia eder (Fehmi, s. 101). d'Harcourt'e göre Mısır'ın nüfusunun çoğunluğunu

² *El-Mueyyed* gazetesi Şeyh Yusuf Ali tarafından kurulan ve Kahire'de basılan, çoğu zaman Osmanlı yanlısı olarak bilinen ve Mustafa Kâmil, Sa'd Zaglûl, Muhammed Ferid gibi milliyetçilerin; Reşit Rıza, Muhammed Abduh, Kasım Emin gibi reformistlerin ve Abdurrahman el Kevâkibî gibi pek çok ünlü simanın yazılarının bulunduğu gazetedir.

çiftçiler oluşturmaktadır. Sadece toprak sahiplerine hizmet eden bu çiftçiler bir halkın yaşayabileceği en bayağı hayatı yaşarlar. Dük d'Harcourt bu şekilde Mısır'a karşı olumsuz yargılarla kitabının ilk bölümünü bitirir. Kasım Emin, ikinci bölümde Mısır ordusundan bahsedildiğini görür. Bu bölümde de orduya karşı tepkili olan d'Harcourt, çiftçilerden oluşan ordunun cesaret sahibi olmadığından söz eder. Mehmet Ali Paşa döneminde başarılı olan ordunun birtakım zaferlerden sonra özgürlük bilincini kaybettiğini ve bu sebeple İngilizlerin hâkimiyeti altına girdiklerini söyler. Kasım, bu bölümü okurken d'Harcourt'ın İngilizlerin Arap ordularının karşısındaki yenilgisinden ve Ferdinand de Lesseps'in Süveyş Kanalı hususundaki duruşundan neden bahsetmediği sorusuyla zihnini meşgul eder. d'Harcourt, kitabının üçüncü bölümünde ise sosyal hayattan bahseder ve toplumsal sınıfları eleştirir. d'Harcourt'ın kitabında en çok önem verdiği örnek, Avrupa'daki aile bireyleri arasında çok sıkı bağların olmadığı ve aralarındaki en kuvvetli bağın miras kalan mal ve soyadı olduğu, Mısırlı bir ailede ise o bağı zedeleyen şeyin boşanma ve çok eşlilik olduğu hususudur (Fehmi, s. 102, 103). d'Harcourt, kitabın dördüncü ve beşinci bölümünde ise, Mısır'daki Türkler dâhil azınlıklar meselesinden bahseder. Altıncı bölüme gelinceye kadar ise Mısır kadınına uzun bir yer verir. Bu bölümde her sınıftan kadında mevcut olan örtü konusundan bahseder (Fehmi, s. 103). Kasım Emin kitabı okumayı bitirir ve o kadar üzülür ki üzüntüsünün şiddetinden hastalandığı ve hastalığının on gün sürdüğü söylenir. Daha sonra Mısır'ı ve İslam'ı savunmaya çalıştığı reddiyesini 1893 yılının sonunda yazmaya başlar ve 1894 yılında yayımlar. Fransızca yazdığı bu reddiyede Mısır'a yapılan suçlamaları çürütmeye çalışır, Mısırlı kadınlar için İslam'ın faziletlerini anlatır. İslami hukuk kurallarında var olan hikmetleri açıklamaya çalışır. Ve şöyle der:

Mısır için iki yol vardır: İslam geleneklerine geri dönmek ve Avrupa yaşam tarzına özenmek. Halk ikinci yolu seçti. Bu seçim Mısır'ın toparlanmasını zorlaştırdı ve şaşkıncı bir şekilde Mısır bu yolla bir Avrupa ülkesine dönüşüyor. Mısır'ın idaresini, binalarını, eserlerini, caddelerini, gümrüklerini, dillerini, edebiyatlarını, lezzetlerini, beslenmelerini, kıyafetlerini ele geçirdiler ve bunların hepsini Avrupa tarzıyla karakterize ettiler. Avrupalıların kışlarını Mısır'da geçirmesi gibi Mısırlılarda yazlarını Avrupa'da geçirmeye başladılar. Muhtemelen Avrupalılar Mısır'ı tatil yeri olarak düşündüler (İmare'den akt. el-Mukdem, 2006, s. 36).

Kasım Emin yazdığı reddiyenin ardından büyük bir rahatlama hisseder fakat bu durum onu kendi halkının sorunlarıyla alakadar olmasını engellemez. Kasım, bu vakitten itibaren toplumunun reforma olan ihtiyacını görmezden gelemeyerek, bu yolda emin adımlarla yürümeye başlar.

O dönemde Kasım Emin ile Prenses Zeynep Nazlı Fazıl³ arasında olumsuz bir gelişme yaşandığı aktarılır.

d'Harcourt'ın kitabına reddiye olarak yazdığı *Les Egyptiens* kitabından sonra Kasım, İngiliz yanlısı olarak bilinen *el-Mukattam* gazetesinde yayımlanmak üzere altı makale yazar. Bu yazıları okuyan Prenses Nazlı, içeriğinden rahatsız olur. Bu yazılarında Kasım Emin, Mısırlı kadınları Avrupalı kadınlara özenerek erkek içine çıktıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Bu eleştiriye uygun hareket eden tek kadın Prenses Nazlı'dır ve dolayısıyla yazıların kendisini hedef aldığı düşüncesine kapılarak büyük rahatsızlık duyar. Daha sonra Mısır Baş müftüsü Şeyh Muhammed Abduh'la görüşen Nazlı, tehditkâr bir üslupla konuşarak Kasım Emin'in kadınların erkek içine çıkmaları ve başlarını açmaları bağlamındaki ayıplayıcı görüşlerinden vazgeçmesini ve hatasını düzeltmesini bildirir. Burada Prenses Nazlı ve Şeyh Muhammed Abduh arasında yakın bir arkadaşlık olduğu göze çarpar. Öyle ki Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani'den, Prenses Nazlı'ya kraliyet madalyası verilmesi için, İstanbul'daki Padişah ile bir şekilde görüşmesi talebinde bulunur. Prenses Nazlı da Muhammed Abduh'un sürgünden dönmesi için Hidiv Tevfik'ten yardım ister. Bu sayede Muhammed Abduh, Hidiv'in bağışlamasıyla sürgünden döner. Aralarında Lord Cromer'in de bulunduğu bazı İngiliz dostlara sahip olan Prenses ile tanıştıktan sonra İngiliz karşıtı tutumundan vazgeçen Abduh, bazı vatanseverlerin tepkisiyle karşılaşır. Bu tepkilere karşı Abduh'un öğrencileri, onun vatan haklarından vazgeçmediği ve siyasi görüşlerinin değişmediği açıklamasını yaparak, Abduh'u savunurlar (el-Mukdem, 2006, s. 38). Prenses Nazlı'nın Muhammed Abduh ile gergin geçen görüşmesinden sonra Kasım Emin, başlangıçta benimsemiş olduğu gelenekçi tutumunu değiştirerek, geleneği sorgulayan ve kadınların özgürlüğü önündeki engellerin kaldırılmasını savunan bir çizgiye gelir (el-Mukdem, 2006, s. 37). Böylece bu kez Dük d'Harcourt'ı destekleyerek, Kıpti Markos Fehmi'nin *el-Mer'etu fi'ş-Şark* adlı kitabına destek mahiyetinde bir kitap yazmak için Sa'd Zaglûl ve Muhammed Abduh ile anlaşır. Kasım Emin, 1899 yılında yayınladığı *Tahrîru'l-Mer'e* kitabıyla okuyucu karşısına çıkar (el-Mukdem, 2006, s. 37).

³Zeynep Nazlı Fazıl: Mehmet Ali Paşa hanedanına mensup bir prenses olmasının yanı sıra Arap dünyasında edebi salon geleneğini ilk başlatan kadınlardan da biridir. Sarayında dönemin aydınları Muhammed Abduh, Sa'd Zaglûl ve Kasım Emin, İngiliz Lord Cromer ve Herbert Kitchener gibi isimleri ağırlar, entelektüel toplantılar düzenler. Daha fazla bilgi için bkz. 'Omer Redâ Kehâl, *A'lâmu'n-Nisâ' fi 'Âlemi'l Arab ve'l-İslâm*,

Kasım Emin, Sa'd Zaglûl'un başkanlığını yaptığı Mısır Üniversitesi'nin kurulması için çalışmalarda bulunan komisyonda üye olarak görev yapmasının ardından, Sa'd Zaglûl'un eğitim bakanı olmasıyla komisyon başkanlığına seçilir. Okul açmak ve fakir çocukları okutmak amacıyla el-Cem'iyetu'l-hayriyyetu'l-İslâmiyye adıyla kurulan dernekte görev alır. 23 Nisan 1908'de, 45 yaşında iken Kahire'de vefat eder (en-Neklâvî, 2001, s.541).

2.2. Eserleri

Kasım Emin'den geriye biri Fransızca olmak üzere, daha çok çeşitli toplumsal meseleler üzerine görüşlerini ihtiva eden beş kitap kalmıştır. Bu kitaplar, yayınlanış tarihi itibariyle şunlardır:

1. *Les Egyptiens* (Paris 1894).

Dük d'Harcourt'in Mısır ve Mısırlılar hakkında yazdığı İslâm'a karşı olumsuz yargılar içeren *L'Égypte et les Egyptiens* (Paris 1893) adlı kitabına reddiye olup Muhammed el-Buhari tarafından *el-Misriyyûn* (Kahire 1894) adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir (en-Neklâvi, 2001, s. 542). 1995 yılında ise Kasım Emin'in kendi ismini taşıyan torunu tarafından tekrar Arapçaya tercümesi güncellenmiştir. Kasım Emin'in Fransızca yazdığı bu eseri diğerleri kadar bilinmemektedir. Mısırlı entelektüel ve milliyetçilik akımının öncülerinden Ahmed Lutfi es-Seyyid, Kasım Emin'in vefatından önce yaptığı ziyaretinde kitabın tercüme edilmesi hususunda şöyle der: "Umarım iyi bir atadan ve iyi bir örnekten geride kalan ve gelecek nesilleri okumaya yöneltecek bu mirası yayınlamakta bir fayda vardır." (Sa'id, 2008, s. 15).

2. *Esbâb ve netâ'ic ve ahlâk ve mevâ'iz* (Kahire 1898).

1895-1898 yılları arasında el-Mu'eyyed gazetesinde imzasız olarak yayımlanan makalelerinden derlenmiştir (en-Neklâvi, 2001, s. 542).

3. *Tahrîru'l-Mer'e* (Kahire 1899).

Kadın hak ve özgürlüklerine dair olan eser kadının eğitimi, kadın ve örtü, kadın ve toplum ve aile olmak üzere dört bölümden meydana gelir. Kasım Emin'in bu eseri Muhammed Abduh ile beraber yazdığı, bazı siyasi sebeplerle Muhammed Abduh'un kitaba imza koymadığı ileri sürülmektedir (en-Neklâvi, 2001, s. 542). Eseri Yûsuf Han, *İ'tisâmî Terbiyet-i Nisvân* (Tebriz 1900) adıyla Farsçaya, Yûsuf Sâmih, *Hürriyet-i Nisvân* (Kahire 1326), Zeki Megamız, *Hürriyet-i Nisvân* (İstanbul 1329), Zâkir Kadirî, *Kadınların Esaretten Azadı* (Kazan 1909) adıyla Türkçeye ve O. Rescher de Almcaya (Stuttgart 1928) çevirmiştir. Kitap, birçok âlim tarafından tenkit edilmiş ve hakkında reddiyeler yazılmıştır (en-Neklâvi, 2001, s. 542).

4. *el-Mer'etu'l Cedîde* (Kahire 1900).

Tahrîru'l-Mer'e adlı eserine yapılan eleştirilere cevap olarak kaleme alınmıştır. Zâkir Kadirî bu eseri de *el-Mer'etu'l Cedîde* yahut *Yeni Kadın* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir (Kazan 1908). Ferîd Vecdî'nin *el-Mer'et-ul-muslim* (Kahire 1319) ismiyle bu esere yazdığı reddiyeyi Mehmet Akif Ersoy *Müslüman Kadını* (İstanbul 1325) adıyla Türkçeye tercüme etmiştir (en-Neklâvi, 2001, s. 542).

5. *Kelimât* (Kahire 1908).

Kasım Emin'in vefatından kısa bir süre sonra Ahmet Lütî es-Seyyid'in çıkardığı *el-Cerîde* gazetesinde yayımlanan yazılarından derlenmiştir.

Muhammed İmâre, Kasım Emin'in bütün eserlerini *el-A'mâlu'l-kâmile li-Kâsım Emîn* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1976). Bunun yanı sıra 'Abdu'l-Mun'im Muhammed Sa'id de Kasım Emin'in tüm eserlerini *Turâs Kâsım Emîn* adıyla yayımlamıştır (Kahire, 2008). Vidâd Sekâkînî, Ahmed Hâkî, Muhammed İmâre, Semîr Ebû Hamdân ve Garîd eş-Şeyh gibi araştırmacılar Kasım Emin hakkında müstakil çalışmalar yayımlamışlardır.

3. BÖLÜM

3.1. *Tahrîru'l-Mer'e* (Kadının Özgürlüğü)

Tahrîru'l-Mer'e (Kadının Özgürlüğü), Kasım Emin'in 1899'da kaleme aldığı üçüncü kitabıdır. Bu ilk büyük çıkış, kadın hakkındaki geleneksel görüşü sorgulayan, sorgulatan ve sarsan bir yapıt niteliği kazanmıştır. Emin'in bütün fikri çabalarını kadının sorunlarını tartışmaya adanması, bu kitabın adının *Tahrîru'l-Mer'e* olarak belirlenmesinde önemli rol oynadığı düşünülebilir.

Kadın hak ve özgürlüklerine dair olan bu eser “Kadınların Eğitimi”, “Kadın ve Örtü”, “Kadın ve Toplum” ve son olarak “Aile” olmak üzere dört temel bölümden meydana gelir. Kasım Emin bu eserinde en geniş yeri, “Kadın ve Örtü” konusuna ayırır. Bunun sebebi, kadınların eğitilememe nedenlerini de ayrıntılı bir şekilde bu bölümde açıklamış olmasıdır. Bunu sırasıyla aile, kadınların eğitimi, kadın ve toplum konuları takip eder.

Kasım Emin, kitaba yazdığı önsözde *Tahrîru'l-Mer'e*'yi yazmaktaki amacını şu şekilde belirtir: “Hedefim, kadının statüsünü ve insan yaşamındaki yerini iyileştirmeyi işleyen bir kitap yazmaktan ziyade, birtakım aydınların gözünden kaçmış olan bir konuya dikkat çekmektir.” (Sa'îd, 2008, s. 217).

Kasım Emin, kadınların toplumdaki algılanış biçimini, geleneksel toplum kurallarını ve bunların kadınlar üzerinde oluşturduğu baskıları, toplumun içinde bulunduğu geri kalmışlığın nedenlerini kadınların eğitimsizliğinde ve özgürleşememesinde arayan ve bulan bir entelektüeldir. Üstlendiği rol, o dönem için oldukça önemlidir ve girişiminin olumlu sonuçlarını görmek için de zaman gerektiren türdendir. Kendisi toplumların bazı değişimlere hazır olmasının kolay olmadığını yine önsözünde şu şekilde belirtir:

Bu kitabın okuyucusu anlayacaktır ki ben kısa sürede hedefini elde etmek isteyenler arasında değilim. Çünkü biliyorum ki mükemmelliğe ulaşacak insani değişim zor bir meseledir ve herhangi bir değişimin sonuçları da çok yavaş ve neredeyse dikkat çekmeden gerçekleşir.

Değişim her bireyi derece derece etkileyecek çeşitli yönler içerir ve tüm topluma yayılır. Tüm değişimler sonunda toplum tarihine yeni bir çağ kazandırır (Sa'îd, 2008, s. 217-218).

Emin, o dönemde Mısır toplumunun değişime henüz hazır olmadığını belirtir. Bununla birlikte bu durumu ayıplanacak bir durum olarak değil, doğal bir süreç olarak kabul etmek gerektiğini düşünür. Ayrıca, bir toplumun değişimden olumlu sonuçlar alabilmesi için, doğruya doğru, yanlışa da yanlış demenin gerekli olduğunu her fırsatta vurgular. Ona göre sağlıklı bir değişim ancak bu şekilde gerçekleştirilebilir:

Bugün içinde bulunduğumuz durum hemen değiştirilebilecek bir durum değildir. Kendimizi böyle bir durum içinde bulmuş olmamız bizim ayıbımız değil. Çünkü her devir kendi yaptıklarından sorumludur. Fakat ayıplanacağımız şey, mükemmel olduğumuzu düşünerek eksik yanlarımızı inkâr etmek, adetlerimizin her zaman ve mekân için en iyi adetler olduğunu iddia etmek ve gerçeğe karşı direniş göstermektir. Oysa gerçek tektir ve gerçek olması için bizim onaylamamıza da ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla bizim onu inkâr etmek, görmezden gelmek için yaptıklarımız veya söylediklerimiz, gerçeğin kendisini hiç etkilemez, tersine bizde yalanın toplumda bıraktığı etkiyi yapar ve kendimizle kendimizi ıslah etmemiz arasında bir engel oluşturur. Çünkü herhangi bir toplum, önce reforma olan gereksinimini sonra da bu reformu gerçekleştireceği amaçları gerçek manada hissetmediği sürece herhangi bir reformu gerçekleştirmesi mümkün değildir (Sa'îd, 2008, s. 218).

Kasım Emin bütün bu eleştirileri yaparken, önsözünü tamamlamadan önce dönemin Mısır toplumunun reforma olan ihtiyacının altını özenle çizer:

Ben toplumun reforma büyük bir ihtiyaç duyduğu konusunda şüphesi bulunan eğitimli tek bir Mısırlı olduğuna inanmıyorum. Benim bugün hitap ettiğim bu eğitimli kişiler, diyorum ki, çağımızda yaşadığımız acıların sorumluluğu onların üzerindedir... Ben, toplumumuzda reform yapılacak kapılardan birini çaldım ve toplumun geneli üzerinde büyük etkiye sahip bir bölümünde yapılacak reformlardan birine temas ederek doğru olduğunu düşündüğüm görüşlerimi ortaya koydum. Eğer yanlış yapmışsam, niyetim iyi olduğu için yanlışımın günahından bağışlanmayı umuyorum. Eğer doğru yapmışsam ki ben böyle düşünüyorum, o zaman bu eğitimli kişilere düşen görev, benim bu birkaç sayfada dile getirdiğim görüşleri yaymak ve bu görüşleri kabul edip işler hale getirmektir (Sa'îd, 2008, s. 218-219).

Tahrîru'l-Mer'e, Mısır kadınının sorunlarını ele almayı kendine görev edinen Kasım Emin'in tabiri caizse ilk haykırışıdır. Bu kutsal görevi omuzlayacak yol arkadaşları arayan Kasım, "Ben, Mısır toplumunda kadının statüsünü benimle sorgulamak isteyen, doğrunun aşığı herkesi çağırıyorum. Eminim ki böyle bireyler benimle aynı sonuca bağımsızca varacaklardır. Yani, Mısırlı kadının statüsünün geliştirilmeye muhtaç olduğu

sonucuna” (Sa’îd, 2008, s. 221) diyerek bu davada yalnız olmak istemediğini belirtir ve gerçeği kendisiyle beraber herkesin görmesini ister.

Tarihin her döneminde “yazısız kanunlar” olarak bilinen geleneklere önem vererek yaşayan toplumlar gibi, dönemin Mısır toplumu da, geleneklerine sıkı sıkıya bağlanmış, geleneklerini dini kanunlar kadar, hatta yeri geldiğinde dini kanunların üzerinde tutacak kadar kabullenmiştir. Bu açıdan, bir topluma, özellikle dönemin Mısır toplumuna yeni bir anlayışı kabullendirmek oldukça zordur. Bunu Kasım şöyle ifade eder: “Gelenekler, bir ulusun bileşenleri içinde değişime en az hazır olandır, en sağlam değişmezlerden biridir. Bu yüzden bir ulusun vatandaşları entelektüel düzeylerinde değişim olmadıkça bunu başaramazlar ve var olan geleneklere razı olurlar. Bu sebeple öyle sanıyorum ki gelenekler, daima toplumdaki diğer faktörlerin üzerindedir ve toplumun kanunlarına bile etki eder.” (Sa’îd, 2008, s. 224-225). Bu yazısız kanunlarla beraber ülkenin refah düzeyinde oldukça olumlu değişimler gözlenebilir. Bu daha çok sorgulayan ve dolayısıyla da değişime açık olan toplumlar için söz konusudur. Geleneklerine körü körüne bağlı olan, sorgulamayan, gelişime ve değişime açık olmayan toplumlarda ise, toplumu oluşturan her ögenin gelişimi durur.

Kasım Emin, tarihe bir göz atıldığında toplumların kadına bakışının, uygulamada farklı olsa da, temelde aynı olduğunu belirterek çeşitli toplumlarda kadının durumuna ilişkin örnekler verir:

Biz ilk insan topluluklarında kadınlara bir köle gibi muamele edildiğini biliyoruz. Örneğin, Antik Yunan ve Romalılarda kadınlar, babalarının sonra kocalarının sonra en büyük erkek kardeşlerinin boyunduruğu altındadır. Ailenin reisi, kadının yaşamı üzerinde mutlak hak sahibidir. O, her ne şekilde, ne zaman isterse kadını bir meta gibi alıp satar veya öldürebilir. Kendi ölümünden sonra üzerindeki tüm haklarıyla beraber kadını mirası olarak bırakabilir. İslam’dan önce, Arap babaların kızlarını öldürmesi ve hukuksuzca, sınırı olmaksızın kadınlarla kendilerini eğlendirmeleri kabul edilebilir bir şeydi. Bu otorite hâlâ Afrika ve bazı medeniyetsiz Amerika kabilelerinin arasında hüküm sürmektedir. Bazı Asyalılar bile kadınların ölümsüz ruha sahip olmadıklarını ve kocaları öldükten sonra yaşamamaları gerektiğine inanırlar. Diğer bazı Asyalılar ise misafirlerine sahip oldukları şeylerin en iyisini ikram eder gibi kadınlarını da onlara sunarlar (Sa’îd, 2008, s. 225-226).

Kasım Emin, Mısır kadınının mevcut durumuna ilişkin olarak yaptığı saptamalarda onların özgür bireyler olmadıklarının, zihinsel gelişimlerini tamamlamamış olduklarının, üreme kabiliyetleri sayesinde insan türünün devamlılığını sağlama dışında önemli bir

fonksiyonlarının olmadığı, bu özelliğin ise “insan olmanın” değil, bütün canlılar için geçerli olan “dişi olmanın” ayırt edici vasfı olduğunun altını çizer:

Kadınlar özgür kişiler değildir. Onlar özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Bütün suç kadınların düzgün bir eğitim almasına engel olan erkeklerde (Sa’îd, 2008, s. 241).

Zihinsel gelişimini tamamlamamış bir kadın toplumumuzda şu an olduğu gibi değerini yitirir. Evet, o doğurur ve onun bu üreme fonksiyonu sayesinde, insan türü korunur. Fakat bu her hayvan türünün dişilerinin sahip olduğu bir özelliktir. Ve bu fonksiyon, bir kadını doğurgan dişi bir kediden ayırmaz (Sa’îd, 2008, s. 322).

Kasım Emin, Mısır toplumunda erkeklerin fiziki güç üstünlüklerini kullanarak kadını ezmeye çalıştığını ileri sürer ve kadının durumunu şu şekilde belirtir:

Kadınlar güçsüz olduklarından, erkekler onların haklarını çiğnediler, onları küçümsediler, onlara hakaretle muamele ettiler ve kişiliklerini ayaklar altına aldılar.. Kadının ailedeki pozisyonu, her ne olurlarsa olsunlar; ister bir eş, ister bir anne ve isterse bir kız çocuğu olsun hep geri planda kalmıştır. Kadının önemi, itibarı ve meşru fikirleri yoktu. O, erkeğe itaatkârdı. Çünkü erkek erkekti, o ise kadın. Kadın, kendini bir adamın kişiliğinde yok etti. Ona evinin köşelerinde gizlenmesi dışında, evrendeki hiçbir şey için izin verilmedi. O, cehalette uzmanlaştı ve karanlık perdelerle kendini gizledi. Erkek onu zevk ve keyfinin bir nesnesi olarak kullandı. Her ne zaman isterse onunla kendini eğlendirdi ve ne zaman isterse onu sokağa fırlattı. Erkek özgürdü, kadın esir. Erkek bilgiliydi, kadın cahil. Erkeğin düşünceleri vardı, kadın basit fikirliydi. Erkeğin ışığı ve boşluğu vardı, kadının karanlığı ve hapisanesi. Erkek tam otoriteye sahipti, kadına düşense boyun eğme ve tahammüldü. Var olan her şey erkeğe aitti, kadın erkeğin sahip olduklarının hepsinin sadece bir parçasıydı (Sa’îd, 2008, s. 230).

Emin’in bu cümleleri dönemin Mısır toplumundaki kadınların konumu hakkında bize yeteri kadar bilgi verir. Kadınlar, sırf kadın olarak dünyaya geldikleri için zaman zaman düşük bir statü sahibi olmuş, bir hizmetçi gibi muamele görmüştür. Önce babasına sonra ağabeylerine daha sonra eşine itaatkâr bir hizmetkâr, kendi için hiçbir şey yapmaya hakkı olmayan, eğitim haklarından yoksun bir cahil. Evin reisi olan eşi nasıl isterse o yöne gitmeye hazır bir konumda, dış dünyaya kendi başlarına çıktıklarına pek rastlanmayan, çıksalar da kendilerini “sudan çıkmış balık” gibi görece kadar hazırlıksız hisseden kadınlar topluluğu. Karanlık geleneklerin hüküm sürdüğü toplumdaki erkekler, ikincilleştirilen bu kadınların da birer insan olduklarını, farkında olmaksızın ayakaltında ezdikleri bu insanların kadınlık onuru olduğunu göz ardı etmişlerdir. Kasım Emin bu durumu şöyle dile getirir:

Bir erkeğin sebepsizce eşinden boşanması, bir kadını küçümsemedir. Bir erkeğin annesi, kız kardeşleri ve eşi bir aradayken, eve geç gelerek yemek masasına tek başına oturması, bir kadını küçümsemedir. Bir erkeğin, eşinin iffetini koruması için bir gardiyan tayin etmesi, bir kadını küçümsemedir. Bu yüzden bir harem ağası, bir gardiyan veya bir hizmetçi kadını denetler, gözlemler ve her nereye giderse ona eşlik eder. Bir adamın eşini evine hapsedmesi ve ona getirdiği kısıtlamalarla sürekli övünmesi, bir kadını küçümsemedir. Öyledir ki, kadın sadece tabutu mezara taşınırken yukarı kaldırılır. Bir adamın kadının dürüstlük ve doğruluğa layık olmadığını ilan etmesi, bir kadını küçümsemedir. Bir adamın kadını toplum yaşamından ayırması ve kişisel ya da kadınlarla ilgili konular dışında herhangi bir paylaşımından onu koparması, bir kadını küçümsemedir. Bir kadın işinde, politik konularda, sanatta, halk ilişkilerinde, dogmatik konularda hiçbir fikre sahip değildir ve o, vatanseverlik şerefının ve dini duyguların ne olduğunun farkında değildir. Ben Mısırlı kadının son birkaç yıldır içinde bulunduğu durumu belirtirken hiç abartmıyorum (Sa'îd, 2008, s. 231).

Kadının eğitimden yoksun bırakılması, toplumdan dışlanıp kapalı kapılar ardında, eşine bağımlı yaşamasına neden olan bir durumdur. Kadınlara ev işleri ve çocuklarının bakımından başka bir görev verilmemesi de eğitimden mahrum bırakılmalarına neden olmuştur:

Nesiller boyunca bizim kadınlarımız sert kurallara tabi olmaya ve erkeklerin katı zulümleri ile başa çıkmaya çalışmaya devam etmektedir. Öte yandan erkekler, kadınları yönetilmeleri gereken ve kendilerine hizmet etmek için var olan varlıklar oluşları dışında farklı bir çerçevede düşünmek istemezler. Fırsat kapılarını kadınların suratına kapatırlar. Böylece onların kendi hayatlarını kazanmalarına engel olurlar. Sonuç olarak bir kadına kalan tek seçenek, ya bir eş olmaktır, ya da bir fahişe. Kadınlar entelektüel nitelikteki, yararlı bir işin değerini düşürdükleri zaman, onlar sadece erkeklerin isteklerine cevap veren ve onların fiziksel ihtiyaçlarını tatmin eden bir eğlence metası olarak bırakılırlar. Sonuç olarak, kadınlar enerjilerini, sadece erkeklerin sevgisini kazanmak veya onları kendilerine çekmek için yollar bulmaya harcarlar (Sa'îd, 2008, s. 240).

Kasım Emin, eserinde Avrupa'da yaşamış olmasının kendisine sağladığı imkânla Mısırlı kadınlarla Avrupalı kadınları sıklıkla karşılaştırır ve Avrupalı kadınları sahip oldukları haklar ve takındıkları tutumlar bakımından övgüye değer bulur:

Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış ülkelerde kadınların eski konularından yavaş yavaş kurtulmaya ve karşı cinsle olan münasebetlerindeki mesafeleri azaltmaya başladıklarını görüyoruz. Bunların hepsi kadının içinde bulunduğu toplumun medeniyet derecesine bağlıdır. Bu bağlamda Amerikalı kadınlar en ön saflarda yer alır. Onları İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve Rusya takip eder. Bu toplumlarda kadınlar bağımsızlığa layık insanlar

olduklarının farkındadırlar ve özgürlüklerini elde etmek için gereken yolları ararlar ve onlar insanın sahip olduğu hakların tümünü, insan oldukları için isterler (Sa'îd, 2008, s. 226).

Kasım Emin, kadının erkek içine çıkmaması ve örtünmesiyle namusunu koruma hassasiyeti arasındaki ilişkiye temas ettiği bölümde o güne dek üzerinde adeta toplumsal mutabakat sağlanmış anlayışa karşı çıkar ve dönemi için çok cüretkâr görüşler ileri sürer. Ona göre kadının iffetini koruması için onu eve kapatmaktansa, ona özgürlük vermek çok daha iyi bir yöntemdir. Erkeklerle bir arada yaşama alışkanlığı, kadını iffetini koruma noktasında duyarsız değil, tersine çok daha duyarlı hale getirir. Ayrıca kadının tesettürlü oluşuyla, iffetli olup olmaması arasında herhangi bir ilişki yoktur. Kasım Emin'e göre tesettür, kadını şehvete kapılmaktan ve ahlak dışı bir ilişki içine girmekten caydırıcı veya koruyucu bir etkiye sahip değildir. Kadın ne kadar özgür olursa, erkeklerle bir arada bulunma özgürlüğüne ne kadar sahipse, iffetine düşkünlüğü de o ölçüde artar. Kasım Emin, bu görüşlerini destekleyici örnekler olarak Amerikan kadınlarını ve nispeten bedevi kadınları gösterir:

Deneyimler gösteriyor ki kadının toplumdan uzaklaştırılması yerine ona özgürlüğünü vermek iffetini koruması için daha iyi bir yöntemdir. Özgürlük bir değişken olarak ele alındığında, Amerikalı kadınlar dünyadaki diğer kadınlardan daha fazla özgürlüğe sahiplerdir. Onlar erkeklerle çok erken yaşlarda ilişkiler kurarlar ve bu durum hayatları boyunca bu şekilde devam eder. İlkokulda kızlar ve erkekler, karma sınıflarda birlikte otururlar. Amerikan toplumuna aşina olanlar bilirler ki, bu açık etkileşime rağmen, Amerikalı kadınlar diğerlerine göre namuslarını ve ahlak standartlarını daha ön planda tutarlar. Gerçeği söylemek gerekirse bu durum, erkeklerin ve kızların yaşamları boyunca sabit bir etkileşim içerisinde olmalarından kaynaklanır. Diğer inkâr edilemez olgu da Bedevi ve kırsal kesimde yaşayan Mısırlılarda görülür. Oradaki kadınların erkeklerle olan ilişkileri daha rahat olmasına rağmen şehirli kadınlara göre ahlak standartları daha yüksektir. Örtü bir kadının rezil duruma düşmesini ve şehvete kapılmasını engelleyemez. Toplumdan uzaklaştırma bir kadın için bu noktada caydırıcı değildir (Sa'îd, 2008, s. 293).

Bu alıntıdan çıkartılabilecek bir başka görüş, Kasım Emin'in zimnen de olsa kız ve erkek çocukların karma sınıflarda eğitim görmelerinden yana olduğudur.

Kasım Emin, kendi toplumundaki kadınların durumunu ele alırken dikkat çekici bir biçimde Batılılardan sıklıkla söz eder, ülkesiyle Avrupa ülkeleri, kendi kültürel değerleriyle Avrupa değerleri, Mısırlı kadınlarla Avrupalı kadınlar arasında karşılaştırmalar yapar. Kasım Emin kadın hakları konusundaki yaklaşımları itibariyle Hıristiyanlık ile İslam arasında da mukayeseye gider. Hıristiyanlığın, kadınların haklarını

güvence altına aldığına inanan Batılılara cevap verir nitelikte, İslam hukuk sistemi olan Şeriat'ın, diğer hukuk sistemlerinden daha önce erkek ve kadın eşitliğini şart koştuğunu dile getirir. İslam'ın kadın haklarını yok saydığını, kadına değer vermediğini ve erkekleri kadından üstün gören bir anlayışı barındırdığını savunanlara karşı çıkar. Ona göre Müslüman ülkelerindeki kadınların durumu ne yazık ki pek iç açıcı değildir, ama bunun sorumlusu İslam dini değil, yanlış gelenektir:

Her güzel şeyi dinlerine bağlamayı seven Batılılar, Hıristiyanlığın kadınların özgürlüklerini elde etmelerine yardımcı olduğu için Batılı kadınların ilerlemiş olduğuna inanırlar. Fakat bu yanlış bir düşüncedir. Çünkü Hıristiyanlık ne kadının özgürlüğünü garanti altına alan bir sistem getirmiştir, ne de özel veya genel hükümlerle kadın haklarını açıklama yoluna gitmiştir. Bu konuda insanlara rehber olacak ilkeler de ortaya koymamıştır. Hıristiyanlık, bu dine giren milletlerde, onların bu türden ahlakları üzerinde herhangi somut bir etki yaratmaksızın hüküm sürmüştür. Hatta Hıristiyanlığın bizzat kendisi, o milletlerin ahlak anlayışlarının ve geleneklerinin kendisine kattığı biçimle şekillenmiştir. Eğer herhangi bir din, yerel geleneklerin üstünde bir etki ve güç oluşturabilseydi, bugün Müslüman kadın, yeryüzündeki kadınların en iyi durumda olanı olurdu. İslam hukuk sistemi, erkek ve kadın eşitliğini diğer herhangi hukuk sisteminden çok önce şart koşturmuştur. Bütün toplumlarda kadınlar en düşük statüdeyken İslamiyet onlara insan haklarının tüm imtiyazlarını, eşit hakları ve özgürlüğü verdi. İslami kanunlara göre kadınlar, tüm sivil konumlarda erkeklerle aynı haklara sahiptirler (Sa'îd, 2008, s. 226-227).

Ortadoğu'daki kadınların özgürlüğe kavuşmasına İslam dininin engel olduğuna ilişkin çeşitli görüşlerin hem Müslüman hem de Batılı pek çok feminist tarafından dile getirildiği bir dönemde Kasım Emin, bu görüşlere bir cevap niteliğinde şöyle devam eder: “Şeriatla, içerikte ayrılabilirse bile, erkek ve kadın haklarında eşitlik eğilimi açıktır. İslam, bazı Müslümanların ve Batılıların inandığı veya hayal ettiğinin aksine kadınlar için değerli düşünce mekanizmaları oluşturmuştur... Özetle İslami kanunların ve amaçlarının hiçbirinde Müslüman kadınların statüsü düşürülmez. Mevcut durum İslam hukuk sisteminde ön görülenin tam tersidir.” (Sa'îd, 2008, s. 227-228).

Kasım Emin, hurafe sayılabilecek adetlerin ve geleneklerin her defasında dini normlara dayandırılmaya çalışılarak İslam toplumlarında uygulandığını belirtir ve kadınların özgürlüğünü kısıtlayan, onları erkeklerden daha önemsiz kılan sebebin de bu olduğu görüşünü savunur: “Ne yazık ki İslamiyet'in yayılmış olduğu milletlerden bize miras kalan kötü ahlak bu dine baskın çıkmış ve bu milletler bu dine girerlerken birtakım adetleri ve hurafeleri de beraberlerinde taşımışlardır. Bu milletlerdeki bilgi de, kadınları İslam

hukukunun oturttuğu makama ulaştırabilecek noktaya ulaşmış değildi.” (Sa’id, 2008, s. 228).

Kasım Emin, Mısırlı kadının içinde bulunduğu durumla ilgili i açıcı olmayan tespitlerden sonra, bu olumsuzlukların eğitim yoluyla aşılabileceği grüşünü savunur ve kendince kadının eğitilmesini gerekli kılan nedenleri şu şekilde sıralar:

1. Kadının eğitilmesi sadece para kazanmak üzere çalışması için değil, iyi bir ev hanımı ve çocuklarını layıkıyla yetiştirecek iyi bir anne olması için de oldukça gereklidir. Bu durum kadını daha bilinçli ve ayakları yere sağlam basan bir konuma eriştirecektir. Bu bağlamda bir anısını okuyucuyla paylaşarak der ki:

Dokuz yaşında çok zeki ve becerikli bir kızın babasıyla yaptığım bir tartışmayı hatırlıyorum. Ona kızına eğitim vermesinin önemini anlatmaya çalışıyordum. Benim önerilerime cevaben dedi ki, “Daha sonra da onun bir kamu hizmetinde çalışmasını mı bekliyorsun?” Ona itiraz ettim ve şöyle dedim, “Sen bu kadınlar alıştırılırsın diye mi eğitmemiz gerektiğine inanıyorsun?” Adam, kızına ev işleri için gerekli her şeyi ona öğrettiğini, bundan başka bir şey öğretmeye gerek olmadığını söyledi. Onun bu cevabı, kararının ne kadar kesin olduğunu göstermişti. Bu inatçı baba kızının ev işleri yaparak dikiş dikmek, yemek yapmak, t yapmak gibi beceriler elde edeceğini anlatmak istedi ki ben de bu yeteneklerin her kadında olması gerektiği düşüncesindeyim. Ancak anlatmaya çalıştığım şey, ki bunu söylemekten çekinmiyorum, bu babanın, bir kadının ev işlerini eksiksiz yapabilmesi için sadece ev işlerini yapma becerisine ihtiyacı olduğu biçimindeki düşüncesinin yanlış olduğudur (Sa’id, 2008, s. 233-234).

2. Kadının eğitimi, onu batıl inançlardan ve hurafelerden kurtarmak için gereklidir (Sa’id, 2008, s. 234-235).
3. Kadının sadece tüketen değil, aynı zamanda üreten bir birey olabilmesi için eğitilmesi gereklidir:

Kadınlar dünyadaki toplam nüfusun en az yarısını oluştırmaktadır. Kadınların cehaletinin devam etmesi bir ülkeyi, nüfusunun yarısından faydalanmaktan mahrum bırakır ve bu apaçık olumsuz sonuçlar doğurur. Cehalet ve yetersiz yetiştirme Mısırlı kadınları ilimde, edebiyatta, sanatta, ticarete ve sanayide (Batılı kadınların yaptığı gibi) alışmaktan alıkoyar. Eğer bir kadının sosyal hayatta elinden tutulsaydı, eğer onun enerjisi topluma aktif katılım yönünde ynlendirilseydi ve eğer o zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerini kullansaydı, şimdi olduğu gibi yalnız başkalarının çabalarıyla yaşayan bir yük olarak geride kalmaktan ziyade tükettiği kadar

üretebilirdi. Bu değişiklik ülkesi için de çok yararlı olurdu, çünkü böyle bir kadın toplumunun refahını ve entelektüel verimliliği arttırırdı (Sa'îd, 2008, s. 235-236).

4. Kadınların eğitimi, her tür olasılığa karşı tek başlarına yaşamı göğüsleyebilmeleri, kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için gereklidir. Onların eğitilmeleri, yalnız başlarına kaldıklarında, kötü yola düşmemeleri, onurlu bir meslek icra ederek yaşamlarını sürdürebilmeleri için de zorunludur:

Bir kadının akıl yürütebilen ve arzu eden bir insan olması için eğitime ihtiyacı vardır. Ülkemizdeki kadının durumu çok kritik bir aşamadır. Şu anda her ne zaman bir kadını düşünecek olsak onun yaşamını her yönüyle yöneten bir koruyucuya sahip olduğu ve bu koruyucunun her şartta ve durumda var olduğu sonucuna varıyoruz. Fakat gerçekler, bazı kadınların koruyucuları olan bir erkeğe sahip olmadığını bize açıkça gösteriyor. Akrabalarını kaybetmiş ve yalnız kalmış kız, eşi ölmüş dul kadın, erkek çocuğu olmayan veya erkek çocuğu yetişkin olmayan anne; bütün bu zikredilenler varsa çocukları da dâhil olmak üzere içinde buldukları durumları kontrol edebilmek, kendi ihtiyaçlarını ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamayı engelleyen durumların üstesinden gelebilmek için eğitime ihtiyaç duyarlar. Bu kadınları eğitimden yoksun bırakmak, geçimlerini sağlamak için onları ahlâka aykırı işler yapmaya veya zengin bir ailenin sırtından geçinmeye sevk eder. Eğer biz fakir bir kadını karanlık bir gecede kendisini ilk takipçisine kurban etmeye zorlayan şeyi düşünecek olursak, ki bu bir kadın için ne büyük bir aşığılamadır, bunun muhtemel nedeninin küçük bir altın veya gümüşe duyulan ihtiyaç olduğunu anlarız. Onun bu tarz davranışlarının ardında çok nadiren haz duygusu yatar (Sa'îd, 2008, s. 236-237).

5. Kadının eğitimi, daha saygın bir birey olması için gereklidir:

Durum ne olursa olsun, her medeni toplumun ve insan yaşamının öncelikli ihtiyaçlarından biri eğitimidir. İlim, ekonomik ve ruhsal mutluluk isteyen her bireyin ulaşmaya çalıştığı onurlu bir amaçtır. Bu; ilmin, düşük seviyeli bir insanın karakterini ve onurunu düşük olduğu pozisyondan orta seviyeye yükseltmesi ve o kişiye saygınlık kazandırmasından dolayıdır (Sa'îd, 2008, s. 238).

6. Kadının kamusal alanda veya toplum içerisinde kendini geliştirebileceği bir statüde istihdam edilebilmesi için eğitilmesi zorunludur:

“Bizim şu anki durumumuz altınlarını bir sandıkta saklayan zengin bir adama benzer. Bu adam sırf altınlarını seyrederek zevk almak için sandığını kilitlemez. Eğer o daha iyi düşünebilseydi, o altınlarını yatırıma dönüştürür ve kısa zaman zarfında servetini ikiye katlardı.” (Sa'îd, 2008, s. 236).

7. Kadın-erkek arasındaki eşitliğin sağlanması için kadın eğitilmelidir.

Kasım Emin zengin olsun, fakir olsun hiçbir ailede kadınların eğitilmediği olgusundan hareketle, ailelerin sosyal statüsü ilerledikçe kadın-erkek arasında olması gereken eşitliğin, kadın aleyhine daha da açıldığına vurgu yapar. Örneğin, köyde veya kırsalda yaşayan bir kadın orada eğitimsiz kocanın bildiği her şeyi hemen hemen bilirken, kentlerde orta halli veya yüksek tabakadan bir ailedeki kadın, kocanın sahip olduğu bilgi düzeyinin çok çok gerisinde kalmaktadır:

Bu satırları yazdığım sırada beynim kendi deneyimlerim içerisindeki o rahatsız edici sahnelere kayıyor, benzer sahnelerin herkesin aklından geçtiğini bildiğim, bahsetmek istemediğim o sahnelere. Tüm bu sahnelerin ortak nedeni fakir ya da zengin, gururlu ya da ezik olsun her ailede mevcut olan ortak bir hastalıktır: Kadınların cahilliği. Cahillik kadınları istenmeyen bir şekilde eşit kılmıştır. Giysi ve mücevherat gibi dış görünüşler kadınlar arasında farklılık yaratan tek faktör haline almıştır. Bir kadının zenginliği arttıkça cahillik ve mental olgunlaşmamışlık seviyesinin arttığını ve en düşük seviyedeki kadınlar olan köylü kadınların sınırlı kaynaklarına nazaran en yüksek seviyede olgunluğa sahip olduğunu bile iddia edebiliriz. Köylü kadınlar köylü erkeklerin bildiği her şeyi bilir. Mental yetenekleri eşittir, neredeyse aynı entelektüel seviyededir. Öte yandan, orta ve daha üstü sınıftan kadınlar orta ve daha üstü sınıftan erkeklerin oldukça gerisindedir çünkü bu erkekler eğitim vasıtasıyla akıllarını geliştirmiş ve zihinlerini aydınlatmışlardır, kadınlarsa böyle yapmamıştır. Aslında bu noktaya gelirken bu kadınlar öğrenmeyi tamamen askıya almışlardır. Aradaki bu fark, erkek ve kadınların eşzamanlı sefaletinin en büyük nedenidir (Sa'îd, 2008, s. 241-242).

8. Eşler arasındaki mutluluğun bozulmaması ve hayata benzer bakış açılarıyla bakabilen bireyler olmaları açısından kadınlar eğitilmelidir:

Eğitilmiş bir erkek düzeni ve sistematik olarak düzenlenmiş bir evi sever. Karışık duygular, hassas eğilimler içeren zarif bir zevke sahiptir ve zarif yapılara karşı bir eğilimi vardır. Ancak, bazı erkekler bu kaygılarla çokça meşguldür ve önemli maddi konuları ihmal ederler. Eğitilmiş bir erkek, bir kelimesinden anlaşılır; ancak, o bir hareketiyle anlaşılmayı ister. Bazen sessizdir, bazı zamanlardaysa konuşur ve bazen de güler. Değer verdiği fikirleri, onu meşgul eden bir ideolojisi, hizmet ettiği bir toplum ve hürmet ettiği bir ülkesi vardır. Anlamlı neşe ve acı kaynakları vardır – nitekim fakirle ağlar, mazlumlarla kederlenir ve insanlar için iyi olanlardan haz alır. Önemli olduğunu addettiği her fikri başkalarıyla paylaşmayı arzu eder. Ayrıca, başkalarıyla sohbet etmeyi ve bir eş olmayı arzu eder. Bu herkesin onda keşfettiği doğal bir eğilimdir. Ancak, eşi cahil olduğu takdirde, sevinç ve üzüntülerini ondan gizleyecek ve çok geçmeden kendini yapayalnız bir dünyada bulacaktır, karısıysa başka bir dünyada olacaktır (Sa'îd, 2008, s. 242-243).

9. Toplumun temel yapı taşı olan aile kurumunun zedelenmemesi için ailenin yapı taşı olan kadının eğitilmesi gerekir:

Bir erkek karısını cahil durumda bulduğunda derhal onu aşağılar, ona yokmuş gibi davranır ve onu tüm ilişkilerinden dışlar. Kocasının onu ihmal ettiğini ve görmezden geldiğini fark ettiğinde, kocasının ona adaletsiz bir şekilde muamele ettiğini düşünerek bunalıma girer. Ona değerini bilmeyen bir erkek vermiş olan kötü kaderine kederlenir ve sonunda da kocasından nefret eder. Bu noktadan itibaren hayat her ikisi için de kış gibidir – her biri bir diğerini düşman gibi görür ve diğerinin mutluluğunu engellediğine inanır (Sa'îd, 2008, s. 243).

Böyle bir durumda eşlerden biri istemediği halde diğerinin mutluluğu için kişisel haklarından vazgeçerek hayatlarının sonuna kadar mutsuz bir şekilde yaşamaya devam edeceklerdir (Sa'îd, 2008, s. 243-244).

Terbiyesi ve eğitimi birbirinden farklı kadının ve erkeğin, Kasım Emin'in "yaşamın ta kendisi" dediği (Sa'îd, 2008, s. 247) aşkı tatmaları oldukça zordur. Sevginin çok önemli olduğunu vurguladığı eserinde, kadının erkeğine duyacağı saygının da bir ilişkinin kalitesini arttırmada önemli olduğunu, fakat bu durumun ancak eğitilmiş kadının farkında olabileceği bir durum olduğunu şöyle belirtir:

"Saygı; saygı duyduğunuz kişinin değerini bilmenize bağlı olup, cahil bir kadın kocasının değerini bilme kabiliyetine sahip değildir." (Sa'îd, 2008, s. 247).

Kasım Emin, bir kadının, kocasının fiziksel görünüşüne ve ruhunda barındırdığı karmaşıklığına aşık olduğunu; erkeğin bilgi birikimi, ahlaki becerileri ve değer yargılarıyla alâkadar olmadığını ifade eder. Kadının eğitimsizliğinden kaynaklanan bu durum, eşinin kendini eğitmek adına yaptığı aktiviteleri Kasım'a göre küçümsemesine ve önemsememesine neden olur:

Kadınlarımızın, şerefli bir adamın tokalaşmak için kendilerine el uzatmayı kabul etmeyeceği türden erkekleri methettiklerini ve varlıklarını kendimiz için bir şeref saydığımız erkeklerden ise nefret ettiklerini görürüz. Çünkü cahil bir kadının erkeklerle ilgili yargısı, ancak aklının yettiği kadardır. Ona göre en iyi erkek, onu gece gündüz eğlendiren, dilediği giysileri, takıları ve tatlıları alabilmek için bitmek tükenmek bilmeyen bir servet sahibi olan erkektir. Ona göre en sevimsiz erkek ise, vaktini masa başında çalışarak geçiren erkektir. Onu ne zaman sırtı eğik bir şekilde oturmuş, bir kitap okurken görse ona kızar; kocasının zamanını çalan, kocasının üzerindeki haklarını gasp eden o kitaplara ve bilgilere lanetler okur. Bu durum daima birbirini izleyen yeni çekişmeleri doğurur. Zavallı koca bu iki düşmanı, yani karısı ile ilmi uzlaştırmak istediğinde ne yapacağını bilemez. İçinde bulunduğu durum, iki kumayı uzlaştırmaya çalışan

adaminkinden çok daha zor bir durumdur. Zira bir adamın iki karısı arasındaki uyumun tezahürlerini çoğu kez görürüz, ama sözünü ettiğimiz türden Mısırlı bir kadının kocasının ilimle meşguliyetine razı olması hiç duyulmuş şey değildir (Sa'id, 2008, s. 250).

10. Çocuklarının iyi bir eğitim alabilmesi için kadınların eğitilmesi gerekir.

Kadının eğitimi ya da eğitimsizliği çocuklarla ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktadır. Çocuk, ebeveynlerinden, daha anne karnındayken etkilenmeye başlar. Dünyaya geldikten sonra ise etki düzeyi gittikçe artarak devam eder. Bu açıdan kadının eğitilmiş olması sadece kendi ayakları üzerinde duracak bir işinin olması için değil, aynı zamanda bir anne olması dolayısıyla hayli önem taşır. Çocuk, daha küçükken kendisine öğretilen değer yargılarına göre şekillenir. Bu değer yargıları çerçevesinde iyi ya da kötüye meyler. Bu değer yargılarını çocuğa en iyi verebilecek olan ise annedir, dolayısıyla annenin iyi bir eğitim alması elzemdir.

Kasım, bu konudaki görüşlerini desteklemek üzere el-Gazali'ye göndermede bulunarak şunlara yer verir:

Bir çocuk ebeveynlerine bahşedildiğinde saf bir kalbe sahiptir, berrak ve işlenmemiş bir mücevher kadar değerlidir. Ancak, bu çocuk her türlü dağlama işlemi kabul edebilir ve maruz kaldığı her deneyimden etkilenir. Deneyimleri, yaşaması arzu edilen türden deneyimler olduğu takdirde, onları öğrenecek, özümseyecek ve onlara alışacaktır. O olumlu ortamda büyüyecek ve bu yaşamda ve sonsuzlukta mutlu olacaktır. Ebeveynleri ve tüm öğretmenleri bu başarıdan kendine pay çıkaracaktır. Öte yandan, bir çocuğun deneyimi kötü bir ortamda şekillendirildiği ve çocuk, hayvanların ihmal edildiği kadar ihmal edildiği takdirde, sefil ve helak olmak için büyüyecektir. Bu durumun vebali ebeveynlerinin boynuna olacaktır (Sa'id, 2008, s. 255).

Kasım Emin, bunun aynı zamanda Allah'ın bir buyruğu olduğunu, anne-babanın çocuklarını güzel ahlak ve yararlı bir birey olarak yetiştirmelerinin dini bir vecibe olduğunu söyler ve Kur'ân-ı Kerîm'den, "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" (Tahrim: 6) mealindeki ayeti alıntılıyarak bu görüşünü destekleme yoluna gider (Sa'id, 2008, s. 256).

11. Kadınlar, mantıklı kararlar alabilen bireyler olmak için eğitilmelidir:

Bir fırsat doğduğunda, gelecekte kocası olacak olan erkeğin niteliklerini dikkatli bir şekilde araştırma külfetine katlanmaksızın erkeğin üzerine atlayan kadın ahlâken çöküntüye uğramış bir kadındır. Oysa eğitimli kadın bu durumda farklı bir yol izler. Evlilik seçeneği ortaya çıktığı takdirde, bu durumu güçlü bir aşk hissinin varlığı yanı sıra, eşi olacak kişinin kişisel özelliklerini tam olarak öğrendikten sonra değerlendirir (Sa'îd, 2008, s. 267).

12. Toplumun geleceğinin güvence altına alınması için kadının eğitimi gereklidir.

Kasım Emin bir ulusun, geleceğini garantiye alabilmesinin en iyi yolunun, eğitimli ve onurlu kadınlar yetiştirmekten geçtiğini düşünür (Sa'îd, 2008, s. 268). Bu açıdan Kasım, kadınlara koruyuculuk yapmak yerine, onları rehber olmaları için desteklemek gerektiğine inanır. “Eşinin cahilliğinden dolayı ona koruyuculuk yapan kim olursa olsun kör bir adama öncülük eden kör bir adam gibidir. Onların kaderi, yürüdükleri yolda karşlarına çıkan ilk çukura düşmek olacaktır” (Sa'îd, 2008, s. 268) sözü, bu düşüncelerinin kısa bir özeti niteliğindedir.

Kasım Emin, bir ülkenin gelişmesini de gelişmemesini de kadınların toplumdaki statülerine bağlar. Gelişen bir ülkenin gelişen kadın nüfusuna sahip olduğuna, statüsü düşük konumdaki kadınların da gelişmemiş ülkelerde var olduğuna dikkat çeker.

Kasım Emin eserinde, kadınların eğitilmesi gerektiğini bu şekilde ayrıntılı olarak ortaya koyduktan sonra, Mısır'da kadınların eğitilmelerinin önünde duran güçlülere de temas eder. Ona göre peçenin kullanımı, kadının eğitim alması önünde duran engellerin başında gelmektedir. Belli başlı engelleyici durumlar ve bu durumları engel olarak görme gerekçeleri şöyledir:

1. Peçenin kullanımı kadınların eğitim almalarına engeldir:

Kasım Emin, peçe kullanımının Mısır toplumundaki yaygınlığı dolayısıyla meseleye biraz ayrıntılı olarak değinme gereği duyar. Mısır'daki örtünme biçimiyle ilgili bir durum tespiti yapar ve şunları söyler:

Beni gözlemleyen biri benim şimdi örtüden tamamıyla vazgeçilmesi gerektiğini savunduğumu düşünebilir. Fakat durum böyle değildir. Ben örtünün kullanılması gerektiğini hâlâ savunuyorum ve onu, ahlâkın değişmez köşe taşlarından biri olarak düşünüyorum. Önerim şudur ki örtü, şu anki popüler kültürümüzden farklı olarak, İslami kurallara göre

kullanılmalıdır. Bizim insanımız bugün, (kadınlarımızın örtünmesiyle ilgili olarak) İslam hukukunun sınırlarını aşacak ve ulusun çıkarlarına zarar verecek derecede yorumlama ve uygulama içindedir (Sa'îd, 2008, s. 269).

Kasım Emin kadının sosyal hayattaki konumunu önemser. Peçe konusunu bu bağlamda da ele alır ve peçeyle ilgili durumu sadece dini açıdan ele almakla yetinmeyip sosyal açıdan da ele alma gereği hisseder. Ona göre peçe, kadının yetişmesinde, iyi bir anne ve iyi bir model olmasında bir engeldir. Peçeyi küçük yaşta giyen kız çocukları, Kasım Emin'e göre, peçe yüzünden eğitimden yoksun kalmaktadırlar ve en verimli dönemlerinde toplumda herhangi aktif bir rol alamamaktadırlar:

Tartışmamızda kadının eğitimi ve iyi yetişmesinin, içinde bulunduğu toplum ve ev halkı için önemli avantajlar ve olumlu sonuçlar sağladığını göstermekteyim. Toplumumuzun zayıf kalmasının temel nedeni, toplumumuzu kadınlarımızın katkısından yoksun bırakışımızdır. Biz annelere uygun bir yetiştirme olanağı sağlamadıkça, onlar çocuk yetiştirmede de etkisiz olacaklardır. Kız ya da erkek olsun sağlıklı bir yetişmenin, güzel bir eğilimin, entelektüel kabiliyetlerin ve duygusal gelişimin temelinde sadece iki kaynak olduğu görüşüne vardık: Bunlar kalıtım ve etkili yetiştirmedir. Bir çocuğa babasından olduğu kadar annesinden de çoğu özellik miras kalır. Ancak çocuk yetiştirmede babadan çok annenin etkili olduğu sonucuna vardık. Peçenin şu anki kullanımında bir değişiklik yapılmadıkça annenin iyi yetişemeyeceğini kanıtlamak istiyorum (Sa'îd, 2008, s. 286).

“Peçeli fakir bir kadın nasıl meslek sahibi olup, geçimini sağlayabilir? Peçeli bir hizmetçi erkeklerin olduğu bir evde nasıl yeterli hizmeti verebilir? Bir iş kadını, erkeklerin bulunduğu ortamda ticaretini nasıl idare edebilir?” (Sa'îd, 2008, s. 276).

Açıkçası peçe ve yüzü kapatan bezler, günaha girme riskini artırır. İnce, beyaz, yüzü kapatan peçe, güzel özellikleri ortaya çıkarır ve kusurları örter; peçe burun ucunu, ağzı ve çeneyi gizler, alını, şakakları, kaş, gözü, boynun kenarlarını ortaya çıkarır. Bakanın arzularını kışkırtan bu örtü çeşidi, aslında, kadının süsünün bir parçasıdır (Sa'îd, 2008, s. 280).

Kasım'ın zihninde, gelenek nokta-i nazarından değil de dini perspektiften bakarak, peçe kullanımının dini emirlerde var olup olmadığını halka daha net aktarabileceği düşüncesi mevcuttur. Çünkü halk, bunca yıllık geleneğini bir yazarın değiştirebileceği bir konumda değildir. Onların zihinlerine nüfuz etmek için meseleyi delilleriyle ve açık açık anlatmak lazımdır. Kasım'ın eserinin hiçbir bölümünde, İslam hukuk sistemini kabullenmeme yoktur. Ancak toplumun bazı kurallarının İslam hukuk sisteminin hükmü gibi kabullendirilmesine şiddetle karşı çıkar. Kasım Emin, ilahi emirlere kayıtsız şartsız

uyulması gerektiğini ifade ettikten sonra, peçe kullanımının dini emirlerde var olup olmadığıyla ilgili olarak şunları söyler:

(...) İlahi emirlere sorgusuz, sualsiz, tartışmasız uymak gerekir. Fakat İslam hukuku, peçenin kullanımını şart koşmaz. Bu bir gelenektir ve bazı milletlerle olan karışımın bir ürünüdür. Müslüman kadınlar peçe kullanmaya cezbedildi, peçe onlara kabul ettirildi ve kullanımı abartıldı. Dini giysiler olarak giyildi. Tıpkı diğer tehlikeli gelenekler gibi din adı altında ona sıkı sıkıya bağlanıldı, fakat din bundan sorumlu değildir. Ben bu nedenle bu açıklamayı yapmakta herhangi bir mani görmüyorum. Tam tersine bizim görevimiz, bunu bütün açıklığıyla ortaya koymak, sınırlarını İslami perspektiflere göre belirlemek ve insanların günümüzdeki geleneklerin değişimine olan ihtiyaçlarını açıklamaktır (Sa'îd, 2008, s. 272).

Kasım Emin'e göre Mısır'da kız çocukları, 12-14 yaş aralığında geleneksel olarak peçe kullanmaya başlamaktadır ve takılan peçe kız çocuklarının yüzünün bir bölümünü örtmekle kalmamakta, aynı zamanda onu dış dünyadan da kopartmaktadır. Peçe bir nevi genç kız ile dış dünya arasında izolasyon unsuru gibi işlev görmektedir. Kasım Emin, konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde paylaşır:

Bir kız çocuğunun peçe giymeye başladığı on iki ve on dört yaşları, onun çocukluktan ergenliğe geçiş dönemidir. Bu dönem boyunca bir erkek gibi, o da dünya deneyimine, araştırmaya, yaşamın anlamını bulmak için çabalama ihtiyacı duyar. Bu zaman dilimi onun hayatında yeteneklerini güzelleştirdiği, duygularını ve hislerini ortaya çıkardığı, aynı zamanda okulda öğrenilen bilgiden daha değerli bilgiler öğrendiği bir dönemdir. Yani hayat tecrübesi. Bu tecrübe insanlarla etkileşimi, onları gözlemlemeyi ve onların hayat tarzlarına aşina olmayı sağlar. Bu çağda bir insan, toplumunun, ülkesinin, dininin ve devletinin geleneklerini anlamaya da başlar. Bir kişinin bu süre zarfında yetenek ve eğilimi net bir hâl alır, yamaç aşağı akan bir su misali çalışmaya doğru atılmak üzere etkinleşir. Bu yaş, umut etme, isteme ve enerjik aktivitelerde bulunma yaşıdır. Bu sebeple, eğer bir kız, yaşamın bu aşaması boyunca eve kapalı kalırsa, dünyadan kopacak ve yetişmesi engellenecektir. O, gerileyecek ve kazandığı her şeyi kaybedecektir. Elde ettiği deneyimleri unutacak, çabaları boşa çıkarılacaktır. O, bu durumdan sorumlu değildir. Çünkü o, güçsüz biridir ve onu gelişiminden kalıcı olarak yoksun bırakan anlamsız bir geleneğin tahakkümü altındadır (Sa'îd, 2008, s. 287-288).

2. Kadınların eve kapatılması kadının eğitim alması önünde bir engeldir.

Mısırlı kadın, geleneksel olarak evine kapanır, ev içerisinde çocukları ve kendisiyle aynı hayatı yaşayan akrabaları dışında herhangi biriyle iletişim kurmaz. Böylesi bir yaşam, kadına fazla bir bilgi de gerektirmez. Böylesi yaşamda bildikleri kendisine yetmektedir ve bilmediklerinin farkında dahi değildir. Oysa sosyal hayatta yer alma, insanlarla iletişim

içinde olma, insana her zaman eksik bir yanı olduğunu fark ettirir ve böylece kişi kendisini bilgilendirme ve geliştirme ihtiyacı hisseder. Bu gerekçelerle Kasım Emin, eserinin birçok bölümünde kadınların toplumsal hayatta yer alması gerektiği fikrini dile getirir. Kadınların iffetlerini korumak için eve kapatılmasına da, eve kapatılmakla kadınların namuslarını koruyacakları düşüncesine de karşı çıkar:

Eğer bir kadın penceresinden bir erkeği görür, ona hayran olur, kalbi onun için atarsa ve bir an için bile onunla iletişim kurmayı isterse, bu zina anlamına gelmez mi? (...) Hukuk sistemleri gözün ve kalbin zinasını sınırlandırmazlar ve bu sebeple cezalandırmazlar. Çünkü cezalar ve hukuk sistemleri bir kişinin kalbindeki düşüncelere hükmedemez. Ancak dindar ve ahlaklı insanlar bilirler ki, ruhlar ve kalpler birleşirse, bedenlerin ayrı olmasının hiçbir önemi yoktur (Sa'îd, 2008, s. 296-297).

Kasım Emin Mısır'da kadının durumuyla ilgili tespitler ve bu bağlamda bir tür özeleştirici niteliğinde sorgulayıcı bir üslupla:

Kadınların durumunu iyileştirmek için bir şey yaptık mı? Kadınların eğitilmesi, davranışlarının düzeltilmesi ya da aklının işlenmesi konusunda akıl ve İslami hukuk sisteminin zorunlu kıldığı şeyleri karşıladık mı? Kadınlarımızı otlayan büyük baş hayvanlardan çok da iyi olmayan bir durumda bırakmak uygun mudur? Ülkemizin vatandaşlarının yarısını karanlık bir cehalet içerisinde, bir kısmı diğer bir kısmın sırtından geçinir halde, etraflarında neler olup bittiğinden habersiz bir şekilde yaşatmamız uygun mudur? (Sa'îd, 2008, s.262).

biçiminde sorular yönelttikten sonra kadınların durumunu iyileştirmek için çözüm önerileri bağlamında bir dizi reformun hayata geçirilmesini önerir. Bu reform önerileri içinde, eğitim reformu ve kılık-kıyafet reformu öne çıkar:

1. Eğitim reformu.

Yetiştirme tarzımızı doğru, sağlam, bilimsel ilkelere dayandırma vaktinin geldiğine inanıyorum... Erkek ve kızlara eğitim eşitliği sağlanması çağrısında bulunmuyorum, zira bu gereksiz. Şu anda talep ettiğim ve etmekten çekinmediğim şey; erkek ve kızların ilkökul aşaması süresince karşılaştırılabilir bir eğitim deneyimine sahip olmasıdır (Sa'îd 2008, s. 259-260).

2. Kılık- kıyafet reformu.

Kasım Emin toplumun kılık-kıyafet reformuna olan gereksinimini belirtirken temkinlidir. Bunun sebebini şöyle açıklar:

Peçenin kaldırılmasını, bütünüyle ve acilen yok edilmesini öneremem. Bu yaklaşımımın sebebi şudur ki; ani bir devrim bizim yozlaştığımız düşündüğümüz davranışlarda artışa yol açabilir ve istediğimiz hedefe ulaşamayabiliriz. Benim önerdiğim şey, kız çocuklarımızı bu değişime hazırlamak ve değişimi çocuk yaşlarda başlatmaktır (Sa'îd, 2008, s. 307-308).

Toplumun değişime hazırlama fikri, Kasım Emin'in bu konuda ihtiyatlı davrandığını gösterir. Kadınların ve erkeklerin “namusun ruhsal kaliteye bağlı olduğunu” bilmelerinin gerekliliği ve yalnızca giysi ile korunamayacağı fikri Kasım Emin'de hâkimdir. “Bir kadının zihinsel ve fiziksel gelişimi tamamlanmadıkça, o kadın tam olgunluğa erişemez.” (Sa'îd, 2008, s. 321) fikriyle Kasım Emin, insanın olgunlaşma sürecini sağlıklı bir şekilde tamamladığı takdirde tam bir gelişim sağlayacağını belirtmektedir. “Öyle ki güçlü bir zihin tüm tezahürleriyle güçlü bir bedene yansır.” (Sa'îd, 2008, s. 321).

Kadının gelişimini tamamlamasının önemi, Kasım Emin'in kitabının genelinde savunduğu “annelik” göreviyle doğru orantılı olarak düşünülmektedir. İyi yetişmiş bir annenin, bu bilinçle çocuklarına iyi bir yetişme ortamı sağlayacak olması Kasım Emin'in genel kanısıdır. Kadının “anne” rolü, toplumdaki en mühim görevidir. Bu açıdan Emin, “kadınları toplumun daha aktif üyeleri ve gelecek nesillerin kültürlü anneleri haline getirecek reformlar yapılmasını savunmaktadır” (Er, 1997, s. 24). Bunu şu sözleriyle ifade eder:

Kadınların statüsünü yükseltmek için yapılacak reformlarda yalnızca eğitim reformu yeterli değildir. Aynı zamanda aile kurumunun sağlamlılığı da reform için gereklidir. Kadınların zihinsel gelişimi aile düzeninin olgunlaşmasına yardım eder. Fakat aile, gelenekler ve İslam'ın standart kuralları arasında bir bağa sahiptir ve kadınların gelişmesinde (veya gelişmemesinde) önemli bir rol oynar. Bu nedenle aile yaşamına ilişkin en önemli konuları incelemek gereklidir, evlilik, çok eşlilik ve boşanma gibi (Sa'îd, 2008, s. 331).

Bu reformların gerçekleşmesi, kadınların öncelikle anne olarak çocuklarına, daha sonra topluma yapacakları katkının, koruyucuları olan erkekler tarafından desteklenmesiyle mümkün olabileceğini Kasım Emin şu sözleriyle belirtir:

(...) Erkek ile annesi arasındaki kuvvetli bağ benim de erkeklerin anlamasını istediğim önemli bir husustur. Burası, bu kitapta yazdığım her şeyin püf noktasıdır. Tekrar ediyorum, erkeklerin kendilerini başarıya hazırlayan bir anneleri olmadıkça başarılı olmaları imkânsızdır. Bizim bölgemizin kadınlarına emanet edilen uygarlaşma, zaman harcamaya değer bir hedeftir. Kadınlar bu ağır sorumluluğu dünyanın her uygar ülkesinde taşıyorlar; doğum yapıyorlar sonra çocuklarına şekil veriyorlar (Sa'îd, 2008, s. 322-323).

Kasım Emin, çözüm ve reform önerilerini ortaya koyarken İslami ve gayri İslami kaynaklardan beslenmiştir. İslami kaynaklardan beslendiği ve açıklığa kavuşturmak istediği konular şu şekildedir:

1. Örtünmenin sınırlarını belirlemek.

Kasım Emin, peçenin yalnızca Müslümanlara ait bir gelenek olmadığını ve bu konunun dini ve sosyal perspektiflerden incelenmesi gerektiğini savunduğu bölümde ayetlerden deliller gösterir ve örtünün sınırlarını topluma anlatmak ister. Bunu, Nûr Suresi'nin 30. ve 31. ayetlerini örnek vererek açıklar:

Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır⁴ (Nûr, 24/30; Sa'id, 2008, s.273).

Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziyetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut Müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkeklığı kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz! (Nûr, 24/31; Sa'id, 2008, 273).

2. Evliliğin anlamı.

Kasım Emin'in kitabında çokça bahsettiği kadının statüsünü yükseltmek için yapılacak reformların temeli, evlilik olgusuyla ilişkilidir. Emin bu konuyu işlerken, İslam düşünürlerinin evliliğin tanımına ilişkin bakış açılarına tepkisel yaklaşır ve yine düşüncelerine delil niteliğinde Rûm Suresi'nden örnek verir:

İslam bilginleri evliliği yazılarında “bir adamın bir kadınla yatmaya hak kazandığı bir anlaşma” olarak tanımlamışlardır. Ben, bir karı koca arasındaki fiziksel arzuları tatmin eden bir niyetten daha fazla herhangi bir şeye işaret eden tek bir kelime bulamadım. Bütün bu kitaplarda iki edepli bireyin birbirlerinden istedikleri en önemli ahlaki sorumlulukların bahsi geçmez. Ben Kur'ân'da evliliğe dair ayetler buldum ve bu ayetler bizim evlilik tanımını anlamamıza yardımcı olacaktır. Ben evliliğin tanımı için Kur'ân'da okuduğumdan daha iyi bir tanıma,

⁴Kur'ân-ı Kerim'den yapılan alıntılarda Diyanet İşleri Başkanlığı meâli esas alınmıştır.

dünyanın hiçbir hukuk sisteminde rastlamadım. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır (Rûm, 30/21; Sa’îd, 2008, s. 331-332).

Bu anlayışta, hem kadına hem erkeğe hak ettiği değeri vermek vardır. Bu açıdan Kasım Emin bazı bilginlerin evliliğe patriarkal açıdan yaklaşımlarına tepkilidir. “Allah’ın bu güzel kurum için planı, eşler arasında sevgiyi ve merhameti temel alır, fakat bizim bilginlerimiz sayesinde evlilik şu an, bir adamın elindeki zevk aracından ibarettir.” (Sa’îd, 2008, s. 332).

Kasım Emin, liberal hukuk sistemimize kulak vermemizi söyler ve kanıt olarak yine ayetlerden örnekler verir:

Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah’ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir (Bakara, 2/228; Sa’îd, 2008, s. 336).

3. Çok eşlilik.

Çok eşlilik, İslam dininin doğduğu sıralarda bazı ülkelerde var olan eski bir gelenektir. Tarihi araştırmalar gösteriyor ki çok eşlilik bir toplumda kadınların sosyal statüsünün bir yansımasıdır. Kadınlar değersiz bir konumda ise çok eşlilik mevcuttur, statü yükseldiğinde çok eşlilik azalır ya da kaybolur (Sa’îd, 2008, s. 340).

Kasım Emin’in bu konudaki tavrı bellidir. O, çok eşliliği onaylamaz. Erkek lehine gerçekleşen çok eşlilik, kadın için bir hakaret niteliğindedir ve çok eşliliğin önünü açan, kadının düşük sosyal statüsüdür. Çok eşlilik aile kurumuna zarar vermektedir ve gelişmiş toplumlarda bundan söz etmek güçtür. Kasım Emin, “Çok eşlilik kadınlar için ciddi bir hakarettir. Çünkü hiçbir kadın kocasını başka kadınlarla paylaşmayı istemez, tıpkı hiçbir adamın, eşinin başka bir adama âşık olmasını kabul etmeyeceği gibi” (Sa’îd, 2008, s. 341) diyerek bu konuda kadınlık onurunu göz ününde tutar. Bir istisna dışında, birden çok eşi olan erkeği mazur görmez:

Hiçbir erkek tamamen bir ihtiyaç olmadıkça birden fazla eş ile evlenmekte mazur görülemez. Örneğin, ilk eşi evlilik sorumluluklarını yerine getirmekten kendisini alıkoyan kronik bir hastalıkla acı çekmekteyse. Ben bu istisnai duruma rağmen bile, kadın içinde bulunduğu durumdan dolayı kabahatli olmadığından, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesini tasvip etmiyorum. Yiğitlik, bir adamın, karısının rahatsızlığı ne olursa olsun ona katlanması demektir, tıpkı bir kadının, kocasının rahatsızlığı ne olursa olsun ona katlanması gerektiği gibi. İkinci bir eş, ilk eş kısır olduğunda da düşünülebilir. Bu istisnai durumda çok eşlilik önerilebilir, çünkü bazı erkekler soyunun sonlanması fikrine katlanamaz (Sa'îd, 2008, s. 344).

Mısır toplumunda yerleşik geleneklerin, birden fazla eş edinmek isteyen erkeğin işini kolaylaştırdığı görülür. Ancak bu konuda Kasım Emin, geleneğin yanlışlığını daha çok Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli ayetlerini delil olarak kullanarak göstermeyi uygun görür:

Kur'ân'ın çok eşliliğe yaklaşımını araştıran kişi, hem çok eşliliğin meşrulaştırıldığına rastlayacaktır, hem de çok eşliliğe karşı uyarılara. Yüce Allah şöyle buyuruyor: Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur (Nisâ, 4/3; Sa'îd, 2008, s. 345).

Ne kadar uğraşsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir (Nisâ, 4/129; Sa'îd, 2008, s. 345).

4. Boşanma.

Kasım Emin, boşanmanın yasal olduğunu, ancak hoş bir durum olmadığını vurgular. Özellikle erkeğin, sebebi ne olursa olsun, keyfi bir tutumla eşini boşaması ona göre kabul edilemez. Çünkü bu durum kadının mağduriyetine yol açmaktadır. Ne var ki Kasım Emin, erkeklerin eşlerini boşama hususunu daha ılımlı bir üslupla Kur'ân'dan ve Hz. Muhammed'in yaşantısından örnekler vererek işleme yoluna gider ve "Kanunlarla izin verilen şeylerin Allah katında en sevimsiz helal olanı boşanmadır" (Sa'îd, 2008, s. 369) anlamındaki hadisi şerifi okuyucuya bu bölümde aktarır. Kasım, yazdıklarını okuyan belli bir kesimin kendisiyle beraber bu amaç uğrunda çaba harcayacağından emindir: "Ben bu az çıkan sesimin ülkemde doğrunun aşığı, özellikle sorumluluk sahibi herkesi ayağa kaldıracığı umudunu taşıyorum. Böyle erkeklerin bu zayıf, boyun eğen ve sabırlı kadınları kurtarmak için hareket edecekleri umudunu taşıyorum." (Sa'îd, 2008, s. 369).

Kasım Emin'in beslendiği gayri İslami kaynaklar da vardır. Bu tarz kaynaklara örnek olarak ise, tarihte kadınların örtü ve peçe kullanımı konusunu işlerken bahsettiği Larousse⁵ gösterilebilir. Larousse'dan faydalanarak bu konuda der ki:

Yunan kadınları örtüyü dışarı çıktıklarında kullandılar; onlar şimdi doğulu kadınların yaptıkları gibi yüzlerini gizlerlerdi. Örtü, Hıristiyanlıktan sonra çeşitli ülkelere tanıtıldı ve kullanımı devam etti. Böylece kadınlar dışarı çıktıklarında ve ibadet vakitlerinde başlarını örttüler. Orta Çağ'daki kadınlar da özellikle dokuzuncu yüzyılda örtüyü kullandılar. Bu dönemde örtü, kadınların omuzlarının çevresine sarılıdır ve neredeyse yerlere kadar uzanır. Bu gelenek kadınların, kullanımına yönelik değişiklikler başlattığı on üçüncü yüzyıla ve kendilerini toz ve soğuktan koruyan zayıf ince bir kumaş halini aldığı döneme kadar devam etti. Fakat örtü İspanya ve İspanya'nın sömürgeleştirilen Amerikan eyaletlerinde daha sonra da kullanılmaya devam etti (Sa'îd, 2008, s. 271).

⁵Pierre Athanase Larousse, 1817-1875 yılları arasında yaşamış olan Fransız gramerci, sözlükbilimci ve ansiklopedisttir.

3.2. *el-Mer'etu'l Cedide* (Yeni Kadın)

el-Mer'etu'l Cedide, Kasım Emin'in 1900 yılında yayımladığı dördüncü kitabıdır. *Tahrîru'l-Mer'e* adlı eserinde ortaya koyduğu görüşlere yönelik yapılan eleştirilere bir cevap niteliğinde kaleme aldığı bu eserde Kasım Emin, *Tahrîru'l-Mer'e*'de izlediği yolun tersine Batılı düşünür, politikacı, din bilgini, filozof ve şairlerin görüşlerine oldukça fazla yer verir. Bu sebeple Herodot, Rousseau, Karl Marx, Herbert Spencer, John Stuart Mill gibi isimlerin fikirleri eserde mevcuttur. Buna ek olarak, Maria Mitchell⁶, Caroline Herschel⁷, Pasteur'un eşi⁸, Lombroso'un kızı⁹ ve Lamarck'ın kızı¹⁰ gibi bazı ünlü Amerikalı, Avrupalı ve Rus kadınlara da eserinde değinir. *Tahrîru'l-Mer'e* kitabına gelen eleştirilere karşı Kasım Emin şu şekilde bir açıklama yapar:

Bazılarının benim fikirlerimi hor görüp sadece bir hurda kadar değerli olduğu inancını barındırıyor olması oldukça şaşırtıcıdır. *Tahrîru'l-Mer'e*'ye meydan okuyan bu Ezher bilgini gibi bireyler, düşüncelerini şu şekildeki ifadeler vasıtasıyla belirtiyor gibi görünüyorlar: "Hiçbir tarihte, yazıtta veya dergide herhangi bir ülkenin kadınların katkıları vasıtasıyla konularında ilerleme kaydettiklerini veya geliştiklerini duymadık. Avrupa ülkeleri bilimde ve eğitimde, ticaretle ve endüstride ilerlemişlerdir ve herkes için faydalı olmuş olan büyük icatlarda çalışmışlardır. Kadınlar bu ilerleme alanlarının herhangi birisinde itibar kazanmışlar mıdır?"

Bu satırları okuyan herhangi birisi, bu Ezher bilgininin ve onun gibilerin hiçbir zaman bir tarih, bir yazıt veya bir dergi görmediğini düşünme hakkına sahiptir. Kadınlar bilim ve eğitimdeki başarıları, geniş çaplı ve önemli işleri bakımından tarih ile ebedileştirilmişlerdir. Bu gibi kadınların biyografilerini içeren müstakil kitap ciltleri bulunmaktadır. Burada tarihte en iyi

⁶1818-1889 yılları arasında yaşamış olan Amerikalı astronomdur. 1847'de teleskop yardımıyla bir kuyruklu yıldız keşfetmiştir. Bu keşfinden ötürü Danimarka kralı VII. Frederick tarafından altın madalya ile ödüllendirilmiştir.

⁷ 1750-1848 yılları arasında yaşamış olan Alman astronomdur. Uranüs keşfeden ünlü astronom William Herschel'in kız kardeşidir.

⁸ 1826-1910 yıllarında yaşamış Fransız Marie Pasteur olup, ünlü kimyacı ve bakteriyolog kocası Louis Pasteur'un aynı zamanda sekreteri ve ilmi yardımcısı.

⁹ 1836-1909 yılları arasında yaşamış ünlü İtalyan antropolog ve kriminolog Cesare Lombroso'un kızı Gina Lombroso olup, 1872-1944 yıllarında yaşamış, babasıyla birlikte çalışarak onun yolundan gitmiş ve özellikle kadınların durumuyla ilgili bilimsel çalışmalarıyla öne çıkmıştır.

¹⁰ 1744-1829 yılları arasında yaşamış Fransız doğa bilimci Jean-Baptiste Lamarck olup, erken yaşta gözlerini kaybetmesi sonucu sözü edilen kızı Cornelia Callan White'in yardımlarıyla zooloji alanındaki kitaplarını yayımlamayı başarmıştır.

bilinen kadınların bazılarının yaptığı işleri tartışmamız olanaksızdır (bununla birlikte belki bu konuya başka bir kitap adayabiliriz), fakat kadınların bir bilim veya sanat dalında yeteneklerini göstermelerinin, insanın mükemmelliğe ulaştığının bir kanıtı olduğunu teyit edebiliriz (Emin, 2011, s. 69).

Eser, “kadına tarihsel bir bakış”, “kadının özgürlüğü”, “bir kadının kendisine karşı sorumluluğu”, “bir kadının ailesine karşı sorumluluğu”, “eğitim ve örtü” başlıklarında olmak üzere beş temel bölümden meydana gelir. Eserde Kasım Emin, kadın ve örtü konusuna diğer konulardan daha fazla yer verir. *Tahrîru'l-Mer'e* kitabında kadının ellerini ve yüzünü gizlemesine gerek olmadığına ve erkek kadın ilişkilerine dair Kur'ân'dan alıntılara ve birçok İslam bilgininin de bakış açısını destekleyen sözlerine yer verdiğini belirten Kasım, örtü konusunu tekrar tartışmak istemediğini kitabın önsözünde belirtir (Emin, 2011, s. 10-11).

Kasım Emin kitabına kadının tarihteki yerini anlatarak başlar. Ona göre kadının tarihteki konumu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan, kadının şu anki durumunu anlamak imkânsızdır. Kasım, İslam öncesi dönemlerde Tahiti, Markiz adaları, Güney Pasifikteki diğer adalar, Afrika ve Hindistan'ın bazı bölgelerinde evliliğin bilinmediğini not eden bazı gezginlerden bahseden Herodot'a başvurur. Hiç kimsenin buralarda kadınların özgür olduklarını inkâr edemeyeceğini, onların birbirlerine destek olduklarını ve erkeklerle tüm alanlarda eşit olduklarını belirtir. Ayrıca kadının, mensubu olduğu kabilesini savunmak için yapılan mücadelelerde erkeklerle beraber savaştığından ve eski çağ tarihinde atlı kadın savaşçılara rastlamanın mümkün olduğundan bahseder (Emin, 2011, s. 13-14). Kasım Emin'e göre kadının özgürlüğünü kaybetmesi, aile yapısının gelişmesiyle bağlantılıdır. Bunu şu şekilde ifade eder:

Adam, kölesini nasıl elde ediyorsa karısını da öyle elde etti. O adam, bir mal satışı veya bir satın alma işlemi gibi bir evlilik sözleşmesiyle karısını aldı. Bu her Latin bilginin bildiği ve çağdaş gezginler tarafından rapor edilmiş bir olgudur. Bir adam eşini babasından satın alır ve bu, babanın kızı üzerindeki hakların kocaya verilmesi anlamına gelir. Ve o koca, haklarını daha sonra başka bir adama satış yoluyla devredebilir. Kocanın ölümü durumunda kadın, kocanın mirasçısı olan erkek çocuğuna, mirasın bir parçası olarak devredilir. Bu durumda kadın ne herhangi bir şeyin sahibi olabilir ne de mirasçısı. Çok eşlilik bu evlilik biçiminde yaygındır. Çünkü tek eşlilik erkek ve kadın arasında eşitlik olduğu anlamına gelir (Emin, 2011, s. 14).

Kasım Emin kadının tarihteki bu durumuna değindikten sonra özellikle Avrupa ve Amerika'da kadınların konumlarına ilişkin bilgiler verir ve karşılaştırmalar yapar. Doğulu

toplumlarda kadını erkeğin kölesi, erkeği ise kuralların kölesi olarak tanımlayan Kasım, Avrupa'nın tam tersi bir durumda olduğundan ve Avrupa'daki kadınların, statüleri henüz varmak istedikleri noktaya ulaşmamış olsa da, övgüye layık bir seviyeye yükseldiğinden bahseder (Emin, 2011, s. 16). Avrupa'daki bu durum Amerika'da da farklı bir seyir izlemez. Kasım, Amerikalı kadınların, Avrupalı kadınlardan daha özgür olduklarını belirterek bir karşılaştırma yoluna gider. Amerikalı kadın ve erkeklerin kişisel haklarda tamamen eşit olduklarını ve bazı eyaletlerde siyasi eşitliğin de kazanıldığını ifade eder. Örneğin, Wyoming eyaletinde kadınların 1869 yılında oy hakkı elde ettiğinden (Emin 2011, s.16) söz eder ve söz konusu hak yürürlüğe girdikten iki sene sonra eyalet valisi Campbell ile yapılan bir röportajı alıntılar:

Kadınların siyasi haklarının uygulamaya girmesinden iki sene sonra onlar, hükümet temsilcilerini seçtiler. Kadınlar, adalet bakanlığı ve diğer kamu görevlerinde yetki sahibi oldular. Kadınların erkeklerle aynı pozisyonlarda incelikli, ayrıcalıklı ve kendine güvenen bir tavırla yeni sorumluluklar üstlenmelerini onaylıyoruz. Kısa bir süre göz önüne alındığında bu, devletin ağır görevlerini kadınların taşımaya hazır olduklarının önemli bir göstergesi değildir. Fakat kadınların yeteneğinin iyi bir belirtisidir. Kadınlar bu yolda hak sahibi olmaya devam edeceklerdir (Emin, 2011, s. 16).

Bu durumdan oldukça etkilenen Kasım, Amerika'nın henüz siyasi haklarını elde etmemiş olan kadınlarının bulunduğu diğer eyaletlerin de çok yakın bir gelecekte bu hakkı kazanacağından emin bir tavır sergiler ve iki ünlü Amerikalı politikacının görüşlerine yer verir. Bunlardan ilki, Birleşik Devletler senatörü Smilon'ın şu sözüdür: “İnanıyorum ki büyük şehirlerimizde ahlaksızlık, kadınlar oy hakkı elde etmeden durdurulamayacaktır.” Bir diğer senatör Gilbert Chafe'ten yaptığı alıntı ise şöyledir: “Kadınlar seçimlere katılmadığı sürece siyasi yolsuzluğun üstesinden gelinemez. Çünkü biliyoruz ki şehir meyhaneleri o şehrin meclisidir, oy merkezidir ve kadınların sıklıkla uğramadığı tek yerdir” (Emin, 2011, s. 18). Kasım Emin, bu eserinde dikkat çekici bir şekilde, Amerikalı kadınların statüsüne oldukça fazla değinir. Her alanda özgürlüğüne kavuşan Amerikan kadınlarıyla ilgili olarak Batılı yazarların olumlu değerlendirmelerine de yer vermek suretiyle onları adeta kendi toplumuna bir model olarak sunar. Örneğin Amerika'da ilköğretim okullarında %95 kadın personel çalışmasına dikkat çekmek ister nitelikte ünlü Fransız yazar, Paul Bourget'nin Amerika'yı ziyareti sonrası görüşlerine yer verir:

Bir Amerikan devlet okulunu ziyaret ettiğim sırada ben erkek ve kız çocuklarının, erkek veya kadın öğretmenlerden karma olarak ders işleyerek eğitim gördüklerine şahit oldum. Bilim

laboratuvarlarında kız çocuklar erkek sınıf arkadaşlarıyla birlikte mikroskoba eğiliyorlar. Sınıftaki bütün öğrencilerin zihinleri sorulan bir soruyu araştırmakla meşgul. Bir gazete muhabiri sizinle röportaj yapmak istediğinde muhabiri kadın olarak görünce şaşırabilirsiniz. Ünlü bir doktorla ilgileniyorsanız, erkekler kadar kadın doktorların da mevcut olduğunu göreceksiniz. Uzmanlık alanlarında dağılım düzensiz olsa bile, bir kadın doktor tarafından tedavi edilmenin hiç alışık olunmadığı bu meslekte kadınların sayısı oldukça fazladır (Emin, 2011, s. 19).

Kasım Emin daha sonra dikkatleri Avrupa ülkelerine çevirir. Ona göre İngiltere Amerika'ya en çok benzeyen ülkedir, ancak endüstri ve bilim alanlarında burada çalışan kadınların sayısı Amerika'dakinden daha azdır. İngiliz kadınları şehir meclislerinde oy hakkına sahiptir, ayrıca bu ayrıcalıklara İngilizlerin Güney Afrika, Kanada ve Avustralya kolonilerindeki kadınlar da sahiptir. Fransa'da ise durum daha geridir. Kadınların sayısı ticari işlerde fazladır ancak kamu bürolarında kadın varlığı, posta, telgraf ve telefon servisleriyle sınırlıdır. Kasım, dönemin en büyük şairi Victor Hugo'nun "19. yüzyılda kadının hakları verilecek" şeklindeki sözünü çürütürerek şöyle der: "19. yüzyıl hakların tamamen verilmesine kapalı bir dönemdi ve son on yılda Fransız entelektüeller arasında ticaret kurulunda kadınlara oy haklarını verme konusunda kayda değer bir ilerleme olsa dahi, Fransa'da hiçbir reform önerisi sunulmadı." (Emin, 2011, s. 21).

Diğer Avrupa ülkelerinin de Fransa'yla benzer olduğunu belirttikten sonra Kasım, Mısırlı kadının durumuna değinir ve şöyle der: "Mısırlı kadın bugün tarihsel gelişimin üçüncü evresindedir. Bir Mısırlı kadın Şer'i yasaların gözünde özel hak ve sorumlulukları olan özgür bir bireydir. Aslında özgür olan kadın, kendisini yasal haklarından yoksun bırakan aile reisinin gözünde özgür değildir. Bu durum bizim tabi olduğumuz siyasi baskıcılığın bir sonucudur" (Emin, 2011, 23). Kasım Emin, Batılıları kendi toplumundan üstün kılan en önemli şeyin, batılıların insan olmanın doğasını anlamaları ve benliklere saygı duymaları olarak görür. Bu yüzden onların kadınlara fiziksel ve zihinsel özgürlüklerini sağlayacak olan haklar vermelerini doğal görür. Kendi toplumunda ise bu durumun tam tersi bir uygulama söz konusudur. Bunu şu şekilde ifade eder: "Biz hâlâ kadınların erkeklerle aynı statüye sahip olabileceğini düşünmüyoruz. Bizim düşüncelerimiz hala kadının da erkek gibi bir insan olduğu bariz gerçeğini anlamaya hazır değil. Biz onu bütün insani haklarından yoksun bırakıyoruz ve hem umumi hem de özel alanlarda yaşayacağı tüm keyifli imtiyazlardan onu uzak tutuyoruz." (Emin, 2011, s.25).

Kasım, her fırsatta Mısır'daki kadınların içinde bulunduğu durumu anlatır. Kadının erkeğe göre kalitesiz bir pozisyonu olduğunu belirtir ve bu durumda olmasının kadına

yönelik bir haksızlık olduğunu, erkek ve kadın arasında fizyolojik ve anatomik olarak bir fark olmadığını, öte yandan birinin diğerinden de üstün olmadığını, Jacques Lorbette'nin *The Woman in Relation to the Teacher* adlı kitabını delil göstererek vurgular (Emin, 2011, s. 34). Bunun yanı sıra Profesör Ferchelot'un şu sözlerine yer verir: "Ben birçok erkek ve kız öğrenciye matematik, ahlâk ve felsefe dersleri verdim. Bizzat gözlemlediğim şey, iki cins arasında herhangi bir fark olmadığı ve kursu başarıyla tamamlamanın her ikisi için de aynı olduğudur." (Emin, 2011, s. 34).

Kasım Emin, tespitlerinde söz hakkı olmayan kadınları esir olarak nitelendirir ve esir kadınların her şeyden önce hasta kadınlar oldukları kanaatindedir. Bu sebeple onların özgür olan kadınlardan daha fazla duygularına yenik düşeceklerini savunur (Emin, 2011, s.39). Ayrıca Kasım, Mısır'daki kadınların ev dışında herhangi bir aktiviteye sahip olmamalarına rağmen ev işlerini bile yerine getirmeye yeterli vakit bulamadıklarını gözlemler ve bu durumun Batıda tam tersi olduğunu belirtir. "Batılı kadınlar, neredeyse erkeklerin yaptıkları tüm aktiviteleri yapmalarına rağmen, ev sorumluluklarını da yerine getirmek için yeterli vakit bulurlar. Bunun sebebi ancak şudur: Çalışmak çalışmayı, rahatlık rahatlığı doğurur." (Emin, 2011, s. 39).

Bunların yanı sıra Kasım, toplumundaki çocuk yetiştirme mantığında da bozukluklar saptar. Ona göre on beş veya on sekiz yaşlarındaki bir kız veya bir erkek çocuğu Avrupalı çocuklardan daha güçlü cinsel dürtülere sahiptir. Kasım, bunun coğrafi durumlarla kesinlikle bir ilgisi olmadığını belirtirken, gerçek sebebin çocukların yetiştirilme tarzı olduğunu savunur. Ayrıca Mısır'da kız çocuklarının yetiştirilmesinde, erdemli niteliklerin var olmadığı kanaatini taşır (Emin, 2011, s. 40). Kızlar büyüdükçe sınırlanırlar ve erkeklerden ayrıştırılırlar. Bu durumda erkekler kızlar için önemli bir odak noktası olur. Erkeğin statüsü, kızla olan yakınlığı veya uzaklığı gibi durumlar önemli hale gelir. Çünkü cinsellik bir kızın yaşamında temel endişe halini alır (Emin, 2011, s. 41). Erkeklerin, kadınların erkeklerle olan ilişkilerinden başka bir şeyle ilgilenmediklerini düşündüklerini tespit eden Kasım, kanıt olarak şu sözleri dile getirir:

Siz eşine güvenen veya onun yabancı bir adamla görüşmesini kabullenen bir Mısırlı erkeğe rastlamazsınız. Bazı evlerde erkekler, erkek kardeşlerine dahi güvenmezler. Kendisi yanlarında olsa bile eşinin, erkek kardeşiyle konuşmasına veya ona yüzünü göstermesine izin vermezler. Pek çok ailede de erkek, eşinin kız kardeşiyle bir arada bulunmaz (Emin, 2011, s. 41).

Buna ek olarak Kasım, erkek ve kadının birbirine karşı olan güvensizliğinden dolayı onları suçlamaz. Onları bu yola iten gelenekleri, ahlak anlayışını ve yetiştirme tarzını suçlu bulur (Emin, 2011, s. 41). Çünkü bütün bunlar, kadınlarla erkeklerin birbirlerine güvenmemesi gerektiği fikrini telkin etmektedir.

Kasım Emin, “Kızların ahlakları üzerinde en büyük etkiyi yapan, onlara çocukluklarından itibaren verilen özgürlüktür” sözünün sahibi Mantegazza’nın tespitlerine de eserinde yer verir. Mantegazza’ya göre, ülkesi olan İtalya’nın kadınları diğer milletlerinkine nazaran daha az namusludur. Çünkü İtalyan kadınları ona göre eşlerini sevmeksizin evlenirler. Fransız kadınları için de durum hemen hemen aynıdır (Emin, 2011, s. 43):

Mantegazza, İngiliz, Amerikan ve Alman kadınlarının namusluluğunu, onların yetiştirme tarzlarını, özgür oluşlarını ve hayatta kendi başlarına hareket edişlerini över. Peçe ve özgürlük kadınların kendilerini korumaları için başvurulan iki araçtır, ancak doğurdıkları sonuçlar itibarıyla aralarındaki farklılık çok büyüktür. Çünkü peçe kadını bir meta veya zevk aracı konumuna sokup insanlığını ortadan kaldırırken özgürlük ise insanlığa hizmet etmekte ve kadını aklî gelişim ve ahlâkî olgunluk yoluna sokmaktadır (Emin, 2011, s. 43-44).

Kasım Emin bu eserinde de Batılılara ve onların kadına bakış açılarına oldukça fazla yer verir. Kasım, Batılı bir erkeğin bir kadının özgürlüğüne duyduğu saygıyı belirtmek isterken şu örneğe yer verir:

Batılı erkeğin kadının özgürlüğüne duyduğu saygı o boyuta gelmiştir ki, bir baba kızına gelen mektupları açacağı zaman kendinden utanır. Aynı şekilde bir koca da eşine gelen mektubu açmamanın daha uygun olduğunu düşünür. Kocanın, eşine gelen mektubu açıp açmaması meselesi, bundan yaklaşık on yıl önce Fransız Barolar Birliği üyeleri arasında tartışılan ve sonunda kocanın otoritesinin karısının sırlarına vakıf olma hakkı vermeyeceğine karar verilen önemli bir konuydu. Çünkü kocanın böyle bir davranışı, kadının özgürlüğüne ve onuruna karşı yürütülen bir casusluk eylemi olarak düşünüldü. Doğrudur, kocaların çoğu, kendilerine gelen mektupları eşlerine gösterdikleri gibi çoğu kadın da kendilerine gelen mektupları kocalarına gösterir, ama gönül rızasıyla yapılan ile sözde bir hakkın kullanılması sonucu görev diye yapılan arasında büyük bir fark vardır (Emin, 2011, s. 44).

Kasım Emin, kadının özgürlüğü ile ilgili veya tek başına seyahat eden kadınla ilgili olarak Batıdaki düşünce farkını göstermek için sözlerine şunları da ekler:

Batılılar yirmi yaşına gelen kızların ailelerinden ayrılıp tek başlarına veya hizmetçi bir kadınla Amerika’dan dünyanın en uzak yerine seyahat etmelerine saygı duyarlar. O kızlar, aylarca ve

yıllarca bir ülkeden diğerine geçerek seyahat ederler. Ama akrabalarından hiç kimsenin aklına onların tek başlarına oluşlarının başlarına bir iş açacağı düşüncesi gelmez (Emin, 2011, s. 44).

Kasım Emin, Batılıların özgürlüğe olan saygılarını dile getirirken bir noktanın daha altını çizer. Batılı bir kadın özgür oluşu dolayısıyla eşinin arkadaşları dışında arkadaş edinebilir, kocanın görüşünden farklı bir görüşe sahip olabilir, kocasının mensubu olduğu partiden farklı bir partiye mensup olabilir. Batılı erkek, bu noktalarda, eşinin kendi aklına, zevkine ve hislerine uygun olan tarafa meyiletme, kendince daha güzel olan bir tarzda yaşam sürme hakkı olduğunu teslim eder (Emin, 2011, s. 44). Kasım, tüm bu durumlara rağmen, batılı evlerde sistemin sağlam temeller üzerine kurulu olduğu kanaatini taşır, kendi toplumunda bazı yazarlar ve din bilginlerince sürekli dile getirilen “kadınlara özgürlük verilmesi durumunda kadın ve erkeklerin iç içe olacağı, bunun da soy karışıklığına yol açacağı, soy karışıklığının da ulusu helake götüreceği” iddialarına ve tehditlerine karşın, kadınlara özgürlüklerini veren batılıların başına hiçbir felaketin gelmediğine ve devamlı olarak ilerlediklerine dikkati çeker (Emin, 2011, s. 44). Bunu şu şekilde vurgular:

İşte Avrupa ülkelerinde erkekler ve kadınlar hayatın her alanında her daim beraberdiler. İşte size son zamanlarda peçe kullanma âdetini bırakıp, kadınlarını yüzleri açık olacak, erkeklerle sosyal ilişki kuracak şekilde yetiştiren din kardeşlerimiz, Hıristiyan ve Yahudi vatandaşlarımız. Hani nerede felaket, nerede helak olma?! (Emin, 2011, s. 44-45).

Batılıların bu durumuna karşın Kasım, Mısırlı insanların çoğunun özgürlüğün manasını anlamadığından ve ona değer vermediğinden şikâyetçidir. Özgürlüğün Mısır'ın sefaletine neden olacağı fikrini sık sık duyar ve buna rağmen insanların yavaş yavaş bu fikre alışacaklarını ve yeni neslin tamamen özgürlüğüne kavuşmuş bir toplumda yaşayacağını umut eder. Bu umudunu “Onlar tamamen anlayacaklar ki bütün zenginliğin temeli özgürlüktür” diyerek olumlular ve destekler (Emin, 2011, s. 45).

Kasım Emin'in Mısırlı kadınların durumlarına ilişkin değindiği bir başka husus ise kadınların zayıflık ve cahilliklerinden çıkar sağlayan erkeklere dairdir. Onlar kadınların sahip olduğu her şeyi tekellerine almayı başarırlar ve Şer'i yasaların kadını garantiye almak için verdiği miras haklarından, onu yoksun bırakırlar. Bu bağlamda ne kadar kadın lehine düzenleme yapılırsa yapılsın hiç birisi, kadın eğitimi olmadığı için mağduriyetini önlemeye yeterli gelmez (Emin, 2011, s. 50).

Kasım Emin, Arap toplumunda kadınların önemli bir role sahip olmadıklarını, çünkü kabile savunması ve mücadele etrafında dönen bir yaşam biçiminin mevcut olduğunu dile getirir. Kadının aile hayatında da önemli bir rol oynamadığını belirten Kasım; çocuklarını zarif, kültürlü iyi eğitilmiş bir çocuk olarak yetiştirmekten çok, bir savaşçı yetişene kadar besleyen ve bakımlarını yapan bir anne olmanın ötesinde herhangi bir rolü olmadığını kaydeder (Emin, 2011, s. 52).

Bunun yanı sıra Kasım, dönemin Mısır kadınının yüzlerce yıl önce yaşamış olan Arap kadınlarına benzemediğini; giyeceği, yiyeceği, evi ve sosyal durumlarının tamamen değişikliğe uğradığını ve bu değişikliklerin Arap kadınlarının bilmediği ihtiyaçlar doğurduğunu belirtir:

Arap kadınları yiyeceklerinden ve arpa ekmeğinden, bir pamuklu elbiseden ve devetüyü çadırdan memnun kalırdı. Bu kaynakları elde etme ve yönetme geniş bir bilgi ve büyük becerileri gerektirmezdi. Arap kadınları hayatlarını cahilce yaşarlardı, çünkü aileleri ve kabileleri aile veya sosyal hayatlarını sürdürmede kadınların desteğine ihtiyaç duymazlardı. Arap kadınları gerçekten köleleştirilmişti (Emin, 2011, s. 52).

1897 yılında yapılan nüfus sayımını örnek veren Kasım, nüfus sayımıyla ilgili istatistiklerin sonuçlarını şu şekilde sıralar:

63.731 kadın bir meslekte veya ticari bir işte çalışmaktadır ki bu Mısır kadınının yüzde ikisi demektir. Ayrıca bu sayı kırsal kesimde yaşayan ve tarımda çalışan kadınları kapsamamaktadır ve yabancı kadınların yüzde yirmisi de bir meslekte çalışmaktadır. Kazanç sağlamak amacıyla çalışan kadınların kendilerini geçindirecek kimseleri olmadıkları açık bir gerçektir. Çünkü biliyoruz ki erkekler kendileri yaşamlarını sürdürecektir kadar kazandıkları sürece eşlerini ve kızlarını çalıştırmazlar... Ben bu kategoriye, kocalarının kazançları kendi ihtiyaçlarını ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmayan kadınları da eklemek istiyorum. Bu kadınlar kocalarıyla daima bir çekişme içerisindedir. Onlar yeterli desteği alabilmek için sık sık Şer'i mahkemelere başvururlar. Eğer hâkim bir kadına günde iki kuruş verilmesini kararlaştırdıysa, bu karar, miktar çok fazla diye bağırarak kocası tarafından değişikliğe uğrar. Bu kategorideki kadınların sayısı geçindirecek kimsesi olmayan kadınlardan daha az değildir (Emin, 2011, s. 54).

Kasım Emin toplumuyla ilgili olarak yaptığı tespitler sırasında Batı ülkelerinden sıklıkla söz eder ve bazı karşılaştırmalar yapar. Bu karşılaştırmalardan biri de Mısır toplumuyla Batı toplumlarının evliliğe bakış açılarıdır. Mısır toplumunda çalıştırılmayan ve eve kapatılan kadınların tek seçeneği olan evlilik yaşamı, batıda Mısırdakinden çok

farklıdır. Yapılan istatistiklerin Avrupa'daki evliliklerin sayısının Doğu'dakilerden daha az olduğuna işaret ettiğini belirten Kasım, bu durumu Avrupalıların evliliği Mısır toplumundaki gibi hafife almamalarına bağlar:

Avrupalı erkekler, eşlerinin, yaşamları boyunca kendilerine yoldaş; çalışmalarını, düşüncelerini, duygularını paylaşacakları bir arkadaş olmalarını isterler. Onların erken evlilik yapmamalarının bir sebebi de ekonomik koşullardır. Bazı insanlar kendileri ve çocukları için yeterli geçim kaynağı sağladıklarına emin olana kadar evliliği ertelerler. Böyle bir tedbir, onların ailelerine karşı duydukları sorumluluk duygusunun, ayrıca eşlerinin ve çocuklarının yüzlerindeki acıyı en aza indirmeyi istemelerinin bir sonucudur (Emin, 2011, s. 56).

Kasım Emin Mısırlı kadınlarla Avrupalı kadınları, ev içi pozisyonları ve çocuk yetiştirme becerileri açısından da karşılaştırır. Eğitimden yoksun kalmış bir kadının ailevi sorumluluklarını yerine getirmede başarılı olamadığını düşünür. İyi eğitilmiş, bağımsız bir kadının aile içerisinde önemli bir etkisi olabilirken; bilgisiz, köleleştirilmiş bir kadının, evde baş hizmetçilik dışında fazla bir yetkisi olamayacağını belirten Kasım (Emin, 2011, s. 63), sözlerine şu tespitlerle devam eder:

Bir kadının çoğumuzun düşündüğünden daha geniş sorumlulukları vardır. Çocukların eğitimi bu sorumlulukların en önemlisidir. Eğer annelerimizin eğitimdeki cehaletinin boyutunu en basitinden görmek isterseniz, Londra'daki bebek ölüm istatistikleriyle bizdeki bebek ölüm istatistiklerini bir karşılaştırınız. O zaman göreceksiniz ki, Mısır'daki bebek ölümleri Londra'dakinin iki katından daha fazladır. Özellikle beş yaş altı çocuklarda meydana gelen ölüm oranları bakımından Londra'daki verilerle Kamu Sağlığı Ofisinin bu yılki verileri karşılaştırıldığında, bu oranın Londra'da binde 68 iken, Kahire'de binde 145 olduğu görülecektir (Emin, 2011, s. 64).

Kasım Emin'in yaptığı tüm tespitler, çok yalın bir biçimde kadının özgürlüğe ve eğitime duyduğu ihtiyacı ortaya koyar. Kasım Emin, bir yandan kadınların özgürlüğe ve eğitime ne kadar da çok gereksinim içinde olduklarını göstermeye çalışırken, diğer yandan buna mani olan durumlara da değinir, kadınların eğitilememesinde ve özgürleşememesindeki sebepleri kendince tespit etmeye çalışır. Ona göre bu sebeplerden birisi, belki de en önemlisi, kadının örtünmesidir. Örtünün insan özgürlüğünü kısıtlamaması gerektiğini savunan Kasım Emin, Mısır'da insan özgürlüğünü kısıtlayacak denli bir örtünmeyi dikte edenlerin, bunu Şer'i yasaları delil göstererek sunmalarının yanlış olduğu kanaatindedir. Ona göre örtü, aynı zamanda kadını bir erkek kadar özgür sayan kanuna rağmen, kadını bir tutsak haline getirmektedir. Bu durumun en vahim sonucu da,

kadının yeterli eğitim almaktan alıkonulması olarak ortaya çıkmaktadır (Emin, 2011, s. 83). Bu noktada Kasım, birtakım sorularla zihinleri meşgul eder ve şöyle der:

Eğer kadınların eğitiminin zaruri olduğuna inanırsak, o zaman onlar için uygun eğitim çeşidini tanımlamalıyız. Bir kadının eğitimi bir erkeğinki ile birebir aynı olmalı mı, yoksa kadın özel bir çeşit eğitim mi almalı? Bir kadını örtüsüne rağmen eğitmek mümkün müdür veya öncelikle örtü ortadan kaldırılmalı mıdır? Bir kadının eğitimi, Batı bilimlerine mi odaklanmalıdır, yoksa İslam uygarlığının geleneksel prensiplerine mi odaklanmalıdır? Bu soruların göz önünde bulundurulması, eğitimin örtünme ile olan ilişkisinin analiz edilmesi bakımından fevkalade önemlidir (Emin, 2011, s. 83).

Kasım Emin, *Tahrîru'l-Mer'e* kitabında örtü konusundaki görüşlerine gelen eleştirileri abartılı bulur. Eleştirmenlerin, kendisinin Batılı davranışları taklit ederek örtünün tamamen kaldırılmasını savunduğu biçimindeki iddiaları üzerine, konuyu tekrar incelediğini, fakat kendi görüşlerinde herhangi bir yanlışlık bulamadığını anlatmaya çalışır (Emin, 2011, s. 86).

Kasım Emin Mısır toplumundaki kadının statüsünü ortaya koyduktan ve bu durumun değişmesi gerektiğini, kadınların özgür olmaya ihtiyaç duyduklarını belirttikten sonra bu ihtiyacın kendince gerekçelerine ve çözüm önerilerine yer verir. Ona göre kadının, öncelikle sorumluluk duygusuna sahip olması, kendine saygı duyan bir birey olması ve erkeklerin onlara saygı duyan bireyler haline gelmesi için özgürlüğe ihtiyacı vardır (Emin, 2011, s. 37). Kadınların özgürlüğe olan gereksiniminin ikinci önemli gerekçesi ise, kadınların ancak özgür olmakla sağlam bir akla, kendilerini kötü arzularından ve her tür tehlikeden koruyacak muhakeme gücüne sahip olabilecekleridir. Ona göre Mısırlı erkekler, kadınları eve hapsedmekte, onlara spor ve egzersiz yapmaları için fırsat vermemekte, bu da kadını sinirli, dolayısıyla bedensel ve zihinsel olarak zayıf, kötü ve günaha sokacak arzulara açık hale getirmektedir (Emin, 2011, s. 38-39).

Bu konudaki görüşünü desteklemek için Kasım Emin, Dr. Fluey'nin *The Body and Soul of the Child* kitabından, “Düşünme organı beyindir ve beden sağlığında meydana gelen her bozulma beyni etkiler. Bu sebeple eğer biz beden sağlığının gereklerini yerine getirirsek, güçlü ve sağlam bir kafa yapısına sahip olur, etik ve ahlâk standartlarımızı geliştirebiliriz” biçimindeki ifadelerini alıntılama yoluna gider (Emin, 2011, s. 39).

Eve hapsolunan kadınlar, Kasım Emin'e göre, hasta olarak değerlendirilmelidirler. Bu kadınlar, şehvi arzulara, özgür kadınlara oranla daha çok maruz kalmaktadırlar. Peçe

ile işsizlik arasında daha önce kurmuş olduğu ilişkiden rahatsız olanların, muhtemelen kadınların evde yapması gereken görevleri bulunduğu, kendilerine özgürlük verildiği takdirde evdeki bu görevlerini yapmayarak boş şeylerle zaman geçirecekleri şeklinde bir gerekçe ileri sürebileceklerini belirterek kendi görüşünde ısrarla der ki:

Biz diyoruz ki görevlerin olması başka şey, bu görevlerin yerine getirilmesi daha başka bir şeydir. Evin dışında herhangi bir işi veya uğraşısı olmayan kadınlarımız, kocalarına ve çocuklarına karşı görevlerini yerine getirebilecek zaman bulamamaktadırlar. Bunlar ev işlerini başkalarına bırakmışlar. Öbür yanda bir de, çalışma alanları neredeyse erkeğin çalışma alanı kadar geniş olan Arap kadınları var ve bu kadınlar, buna rağmen, evle ilgili bütün görevlerini yerine getirecek yeterli zamanı bulabiliyorlar. Neden? Çalışmak çalışmayı, tembellik tembelliği doğurur da ondan (2011, s. 39).

Kadınlar neden özgürleşmelidir, sorusuna Kasım Emin'in bu kitapta sunduğu diğer yanıtlar şu şekildedir:

1. Özgürlük kadınların önceliklerini değiştirir:

Belirli bir yaştan sonra eve kapatılan ve sosyal yaşamdan uzak tutulan kadınlar, bütün umutlarını bir erkeğe bağlar ve bu sebeple öncelikleri erkeğin fiziksel özellikleri ve maddi durumu gibi konular olur (Emin, 2011, s. 41).

2. Eşlerin birbirine olan güven duygusu artar:

Kadın yaşamı, belirli sınırlar çizilerek belirlenmiş olmasına rağmen erkekler kadınlarına pek güvenmezler. Kendi erkek kardeşlerinin dahi eşleriyle muhatap olmasını istemeyen kocalar, kimi zaman eşlerinin kız kardeşleriyle de iletişim kurmazlar (Emin, 2011, s. 41).

3. Özgürlük toplumdaki uzaklaştırılmanın neden olduğu tüm hasarların ortadan kalkmasını sağlar.

Özgürlük ilk zamanlarda belki bazı kadınlar tarafından kötüye kullanılabilir, fakat zaman geçtikçe özgürlük kadınları, sorumluluklarının farkına varan, kendine güvenen, davranışlarının sonuçlarını üstlenebilen ve onurunu muhafaza eden ve savunabilen bireyler haline getirir (Emin, 2011, s. 43).

Kasım Emin'e göre özgürlük, kadının eğitilmesinin ön koşuludur. Kadın özgürleştirilmeden eğitilemez. Oysa kadın eğitilmelidir. Onun kadın neden eğitilmelidir, sorusuna verdiği yanıtları da şu şekilde toparlamak mümkündür:

1. Doğal düzenin korunması ve sürdürülmesi için gerekli olan aktivitelerin iyi bir şekilde yerine getirilmesi için kadınlar eğitilmelidir. Bu aktiviteler:

- Kişinin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan aktiviteler
- Ailenin yararına olan aktiviteler
- Toplumun yararına olan aktiviteler

olarak üçe ayrılır. Bunları üstlenebilmek ancak zaman harcamaya değer bir eğitim alınarak gerçekleştirilir (Emin, 2011, s. 48-49).

2. Kadınlar eğitim alarak haklarının farkında olan ve onları savunabilen bireyler haline gelirler. Çünkü kadının maddi durumu ne kadar iyi olursa olsun, kocası onu tüm haklarından mahrum bırakabilir. Kasım Emin, bu durumun toplumda var olduğunu ve mahkemelerin haklarını aramaya çalışan kadınlarla dolu olduğunu ifade eder (Emin, 2011, s. 49-50).

3. Eğitimli kadınlar hayatlarını sürdürebilmek için evliliği bir çıkar yol olarak görmezler.

Kasım, kadınların eğitildikçe Mısır toplumunda evlenmeyenlerin sayısının artacağı ve meslek sahibi kadınların %2 olan oranının ikiye katlanacağı kanaatindedir (Emin, 2011, s. 56). Bu noktada Kasım şöyle bir açıklama yapma ihtiyacı duyar: “Ben kadınların evlilikten vazgeçmesinden, çocuk yapmamasından, eşini ve çocuklarını evde bırakıp dışarıda boş zaman harcamasından bahsetmiyorum. Umuyorum ki her kadın evlenir ve evli her kadın anne olur ... Ancak gerçekler işaret ediyor ki önemli sayıda kadın kendisini geçindirecek birine sahip değildir.” Dolayısıyla evlilik bu tür kadınlar için bir kurtuluştur (Emin, 2011, s.55).

4. Eğitim, herhangi zor bir durumla yüz yüze geldiklerinde veya bilinmedik bir tehlikenin önlenmesinde kadına yardım eder.

Kasım Emin bu hususta babaların erkek çocuklarını yetiştirdikleri gibi kızlarını da yetiştirmeleri gerektiğine değinir. Eğer kız evlenirse edindiği bilgileri aile hayatında da uygulayacaktır, evlenmezse veya evlenir de herhangi bir nedenden dolayı boşanmak durumunda kalırsa, o edindiği bilgiyi hayatını kazanabilmek adına makul bir yerde kullanacak, rahatını, bağımsızlığını ve itibarını garanti altına alacaktır (Emin, 2011, s. 58).

5. Eğitim kadınların iyi işlerde çalışabilmesine olanak verir.

Kasım, Mısırlı bir kadının para kazanmak için çalışmak durumunda kalması halinde, ev hizmetçisi olmak veya önemsiz ürünler satmak dışında bir iş bulamayacağı kanısındadır (Emin, 2011, s. 60).

6. Kadın ailesindeki sorumluluğunu iyi bir şekilde yerine getirebilmek için eğitilmelidir.

Kasım Emin bu durumu şu şekilde ifade eder: “İyi eğitilmiş, bağımsız bir kadının ailesi içerisinde önemli bir etkisi olabilirken, bilgisiz, köleleştirilmiş bir kadının baş hizmetçilik dışında evinde daha fazla bir yetkisi olamaz.” (Emin, 2011, s. 63).

7. Yeni nesillerin sağlıklı, bilgili olmaları ve batıl inançların gölgesinde yetişen bireyler olmamaları için kadınlar eğitilmelidir.

Kasım Emin’e göre, her yıl cahil kadınlar tarafından öldürülen çocukların sayısı en acımasız savaşlarda ölen insanların sayısını geçmektedir. Pek çok kadın sağlık veya hijyen konularındaki bilgisizlikleri yüzünden, çocuklarına ömür boyu çekecekleri hastalık bulaştırmaktadırlar. Eğer anne, bir çocuğun beslenmesinin, bulunduğu ortamın, kıyafetlerinin, uykusunun ve oyun oynamasının fiziksel olarak onu etkileyeceğini bilirse, çocuğunu bazı hastalıklardan koruyabilir (Emin, 2011, s. 64-65).

Ayrıca çocukların ruhsal gelişiminin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için de anneler eğitilmelidir. Kasım Emin bunu şu şekilde ifade eder: “Zihnin eğitimi kütüphaneler ve okullar vasıtasıyla başarılır. Ancak ruhun eğitimi sadece ailede ve sadece anne yönetebilirse başarılır – ve annenin bunu yönetebilmesi için ahlâki ve zihinsel olarak gelişmiş olması gerekir.” (Emin, 2011, s. 78).

8. Ahlaklı bir toplum için kadın eğitilmelidir.

Kadınların toplumdaki statüleri toplumun ahlaki karakterinin oluşumunda oldukça belirleyicidir. Bu açıdan kadınların eğitilmesi toplumun yararına bir etki gösterir. Bu bölümde Kasım Emin, “Bir ülkenin ilerlemesinin kadınların statüleriyle bağlantılı olduğu iddiamız ile kadınların bilimsel keşifler veya filozofik teoriler ortaya koymak suretiyle direkt olarak ülkeye yarar sağladıklarını ima etmeyi kastetmiyoruz; kadınların aile değerlerinin gelişimine katkısına ve bu vasıtayla ülke değerlerine katkısına atıfta bulunuyoruz” (Emin, 2011, s. 70) diyerek, eğitilmiş kadının rolünü aile bireylerine ve topluma etik değerler aşılama olarak belirler. Bu hususta Simmel, Rousseau, Lamartine ve daha birçok batılı düşünürün, kadının toplumdaki konumu ve ailedeki önemli rolü hakkındaki fikirlerine de yer verir.

9. Çocuklarına iyi bir değer eğitimi verebilmesi için kadın eğitilmelidir.

Çocuklara küçükken onlara verilen değer eğitimleri, onların ileriki yaşamları için hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple kadınların eğitilmesi vereceği değer eğitiminin kalitesini de belirler.

Kadının nitelikleri ailenin karakteristiği olur ve ülkeye yayılır. Böylece, iyi bir anne, iyi bir erkeğe göre türlerine daha faydalıyken, yozlaşmış bir anne yozlaşmış bir erkeğe göre daha zararlıdır. Bu durum insanların, her zaman kadınların ahlaksız hareketlerinin aynı hareketi yapan bir erkeğinkilere göre neden daha küçültücü olduğunu düşündüklerini açıklamaktadır. Aynı şekilde, erdemli bir hareket, bir kadının prestijini bir erkeğinkine nazaran daha fazla artırır (Emin, 2011, s. 84).

10. Kadının, en az erkek kadar bilgidan fayda görmeye ve bilginin hazzının keyfini sürmeye hakkı ve ihtiyacı duyduğu için eğitilmelidir.

Kasım Emin, bu bağlamda sadece bilimsel alanda değil, aynı zamanda güzel sanatların hemen her alanında da kadının, mesleğine ve yaşına bakılmaksızın eğitim imkânından yararlandırılması gerektiğini savunur. Çünkü içimizdeki mükemmellik duygusunu harekete geçiren sanattır:

Resim ve çizim sanatının faydası bilimin faydasından daha az değildir. Çünkü bilim gerçekleri bilmemizi sağlar ve sanat o gerçekleri bize sevdirebilir. Güzel sanatlarla ilgili çalışmalar bilimin gösterimini en kusursuz biçiminde sunarlar ve içimizde mükemmellik duygusunu harekete geçirirler. Kusursuzluk zihnimizin sürdürdüğü bir şeydir, ancak duyularımıza giremez, yani

önümüzde somut ve çekici bir örnek olmadan onu kavrayamayız ve onu belirli bir biçimde gördüğümüzde ona bağlı hale geliriz. Bir sanatçı yapıtında ve zanaatında daha becerikli oldukça, daha çok kusursuzluğa yaklaşır ve daha fazla kişi bundan etkilenir, keyif alır ve bunu takdir eder (Emin, 2011, s. 85).

Müzik de benzer avantajlara sahiptir. Müzik en derin hislerimizi ifadede en dokunaklı dildir; kulaklarımıza düşen en tatlı sestir. Eflatun'un sözleri bunu en iyi şekilde açıklar: "Müzik cansız olanı canlandırır. Düşünceyi yüceltir ve hayal gücünü artırır. Keyifli ve mutlu bir ruh sağlar, onu nefret verici olan her şeyin üzerine çıkarır, güzelliğe ve kusursuzluğa doğru yönlendirir (Emin, 2011, s. 86).

Ona göre on dört veya on beş yaşlarında bir genç kız, zihinsel ve fiziksel gelişimi için yeterli eğitimi ancak bu sayede alır ve bu kız, böyle bir eğitimden sonra artık eve kapatılamaz, özgürlüğü kısıtlanamaz.

Kadının özgürlüğü ve eğitimi, Kasım Emin'e göre birbirinden ayrılmaz bir bütündür. "Kadın eğitildikçe özgürleşir ve özgürleştikçe eğitilir" biçiminde bir yaklaşım, kitabın bütününde mevcut olan bir anlayıştır. Bu nedenle özgürlüğün kadına sağlayacağı avantajlar ile eğitimin sağlayacağı avantajlar birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Kasım Emin'in bu kitabının bütününde beslendiği kaynaklar genellikle gayri İslami kaynaklardır. *Tahrîru'l-Mer'e*'ye nazaran bu kitabında, batılı kaynaklara daha çok yer verir. Spencer, Edmond Demolins, John Stuart Mill, Paul Dorzet, Mantegazza, Lamartine ve Rousseau gibi batılı yazarların ve düşünürlerin fikirlerine referanslarda bulunur, onlardan alıntılar yapar¹¹, dönemlerinde önemli konumlara gelmiş olan Maria Mitchell, Caroline Herschel, Sophie Germain¹², Marquise du Chatelet¹³, Madame de Staal¹⁴, Madame de La Fayette¹⁵ ve Madame George Sand¹⁶ gibi ünlü kadın şahsiyetleri çeşitli vesilelerle anar.¹⁷

¹¹Bkz. Kasım Emin, *el-Mer'etu'l Cedide*, Kalimat 2011, s. 68-69

¹²1776-1831 yılları arasında yaşamış olan Fransız matematikçi, fizikçi ve filozoftur. 1816 yılında esnek yüzeylerin titreşimi problemini çözerek büyük bir ün kazanmıştır.

¹³1706-1749 yılları arasında yaşamış olan Fransız matematikçi, fizikçi ve Aydınlanma Çağı yazarlarından.

¹⁴1766-1817 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli yazardır.

¹⁵1634-1693 yılları arasında yaşamış olan Fransız yazardır. La Princesse de Clèves adlı eseri Fransız edebiyatının ilk psikolojik ve tarihi romanı özelliği taşımaktadır.

¹⁶1804-1876 yılları arasında yaşamış, asıl adı Amantine-Lucile-Aurore Dupin olan Fransız romancı ve anı yazarıdır. Frederic Chopin ve Alfred de Musset ile yaşadığı aşklarla tanınır.

¹⁷Emin, *a.g.e.*, s. 70

Kasım Emin gerekçelerini dayandırdığı kaynaklarla önerilerini sunarken, *Tahrîru'l-Mer'e* kitabına da hakim olan faydacı, akılcı ve statüko karşıtı tutumunu bu kitapta da sürdürür. Eserinin sonuç bölümünde okuyucularına şöyle seslenir:

Asil veya adi, zengin veya fakir, özgür veya tutsak, eğitilmiş veya cahil, iyi ya da kötü, hangi durumda olursak olalım hayattaki amacımız eğer sadece birkaç yıl hayatta kalmak ise, o zaman Mısır kadınına bu zamana kadar verilmiş olan özgürlük ve eğitimin gereksiz olduğunu ve bir erkeğin herhangi bir sayıda eşinin olmasının veya bir erkeğin her gün bir kadınla evlenip, ertesi gün onu boşamasının ya da istediğinde eşlerini, kızlarını, kız kardeşlerini, annesini ve büyük annesini kilit altına almasının engellenmesi için her hangi bir sebep olmadığını belirteyim. Bazı Afrika ve Asya ülkelerindeki kadınlar kimseyi görmeden ve kimse tarafından görülmeden evlerinde saklı olarak yaşamaktadırlar. Bu ülkelerin bazılarında bir kadının hayatı, kocasının ölümünden sonra kendisini öldürmesi gerektiği gibi alt bir düzeye inmiştir, çünkü eşi gittikten sonra artık hayattan zevk alamaz! Fakat Mısırlıların hayatı, ilerlemiş ve uygar bir millet olmayı istedikleri şeklinde her gün okuduğumuz ve hakkında duyduğumuz ise, o zaman onlara şunu söylemeliyiz: Sizi şikâyet ettiğiniz bu zor durumdan kurtaracak, isteklerinize göre yaşatacak ve sizi isteklerinizin de üzerinde en yüksek uygarlık düzeyine ulaştıracak bir yol bulunmaktadır. Bu yol, kadınlarınızı cahillik ve tecrit prangasından kurtarmaktan geçmektedir. Bu yolu bulan ilk kişi biz değiliz. Bu yolun bulunuşunda, bizim herhangi bir payımız yok. Diğer milletler bizden önce bunu kullandılar, denediler ve fayda gördüler. Batı ülkelerini göz önüne getirin ve onların arasında muazzam farklar bulacaksınız. Amerikan kadınının eğitimi, tavırları, adabı ve etik standartları Fransız kadınlarınkinden farklıdır ve onlar da Rus kadınlarınkinden farklıdır. İtalyan kadınının, İsveç veya Alman kadını ile ortak noktası yoktur. Fakat bütün bu kadınlar, iklim, ırk, dil veya din farklılıklarına rağmen, bir açıdan aynıdırlar; özgürlükleri vardır ve bağımsızlıklarının keyfini çıkarmaktadırlar (Emin, 2011, s. 113).

Kasım Emin kitabının yine sonuç bölümünde Mısırlıların son zamanlarda buldukları kötü durumun farkına varmaya başladıklarından ve bazı liderlerin reform için destek vermeye başladığından söz eder. Bu liderlerden, Mısır baş müftüsü Muhammed Abduh'un, Şer'i mahkemeler için reform gerekliliğini savunanlara dâhil olduğundan bahseder ve onun çok eşlilik hakkındaki önemli açıklamasına yer verir (Emin, 2011, s. 109-112).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ilk Arap Feminist olarak tanınan ve Mısır kadın hareketlerinde öncü bir rol oynayan Kasım Emin'in *Tahrîru'l Mer'e* ve *el-Mer'etu'l Cedîde* adlı eserlerinden hareketle dönemin Mısır kadını, hakları, özgürlükleri ve eğitilmesi konusu üzerinde durulmuştur. Dönemin Mısır'ında kadının durumuna dair bilgilerin, çalışmanın amacının, kapsamının, öneminin ve yönteminin yer aldığı giriş bölümünden sonra konuyu daha iyi kavramak adına çalışmanın ilk bölümünde, dönemin Mısır tarihi ve feminizme genel hatlarıyla yer verilmiştir. Kasım Emin'in yaşadığı 19. yüzyılın ortaları ve 20. yüzyılın başları çalışma için üzerinde durulan dönem olmuştur.

İlköğrenimine İskenderiye'deki Türk ve Mısırlı zengin çocuklarının çoğunlukta olduğu Ra's et-Tîn okulunda başlayan fakat ailece Kahire'ye göç etmeleri sebebiyle eğitimine et-Techiziyye okulunda devam eden Kasım Emin, her zaman yaşlılarından farklı bir çocuk olmuştur. Okulu, ilim öğrenmenin bir aracı olarak görmüş ve çok küçük yaşlarda büyük başarılar elde etmiştir. 18 yaşında hukuk diplomasını alarak avukatlığa başlamış ve fikir hayatını, eğitimini tamamlamak için gittiği Fransa'da şekillendirmiştir. Montpellier Üniversitesinde burslu olarak öğrenim görmüş ve bu süre içerisinde Nietzsche, Darwin, Karl Marx gibi düşünürlerin etkisi altına girmiştir. Fransa'daki ilerlemeyi gördükçe, ülkesi için endişelenmeye başlamıştır. Hukuk eğitimini sürdürmenin yanı sıra edebiyat, sosyoloji ve tarih ile ilgilenmiştir. Özellikle Lamartine, Fenelon, Renan, Voltaire, Rousseau ve Spencer gibi şair ve filozofların eserlerini fazlasıyla okumuş ve bu fikirlerin etkisi altında kalmıştır. O dönemde Amerika ve Avrupa ülkelerinin bir kısmında mevcut olan Rönesans akımı özellikle de kadın hareketleri Fransa'da da kendini göstermiş ve Kasım'da farkındalık uyandırmıştır.

Söz konusu dönemde Avrupa'da gündeme getirilen eşitlik, adalet, özgürlük gibi kavramların, ülkesinde karşılığını bulamayan Kasım, Cemâleddin Afgâni ve Muhammed Abduh'un temsilcileri olduğu *el-'Urvetu'l Vuskâ* topluluğuna katılmıştır. Bu topluluğun temel aldığı, sorunlara çözüm bulma ve toplumu yeniden inşa etme fikirleriyle, otuzdan fazla bildiri yayınlanmıştır. İngilizlerin baskısına fazla dayanamayan ve yayın hayatına

kısa bir süre sonra son vermek durumunda kalan, *el-'Urvetu'l Vuskâ* topluluğu, Kasım Emin için, yazmaya sevk eden bir etki meydana getirmiştir.

Kasım Emin 1885 yılında ülkesine büyük bir deneyim ve birikim ile dönüş yapmıştır. 1894 yılında Fransızca olarak yazdığı *Les Egyptiens*, onun ilk kitabı olmasının yanı sıra farklı bir anlam taşır. Bu kitap Fransız dükü d'Harcourt'e bir reddiye olarak kaleme alınmıştır. Kitapta Kasım'ın ifadeleri serttir ve düşünceleri diğer kitaplarına nazaran daha farklıdır. Kadınların özgürlüğüne katı bir üslupla yaklaşan Kasım Emin, Prenses Nazlı Fazıl tarafından yapılan eleştirilerden sonra büyük bir değişim yaşamış ve fikirlerinde daha yapıcı bir tutum sergilemiştir. Bu süreç sonrasında, 1899 yılında Kasım Emin, Mısır'da büyük ses getiren *Tahrîru'l Mer'e* kitabını yayımlamış ve hiç kimsenin o güne dek dillendirmediği kadın hak ve özgürlüklerini, adalet, eşitlik kavramlarını öne çıkartmıştır. Birçok âlim tarafından tenkit edilen bu kitabın ardından 1900 yılında yayımladığı *el-Mer'etu'l Cedîde* kitabını da, yapılan tenkitlere bir cevap niteliğinde kaleme almıştır.

Kasım Emin, *Tahrîru'l-Mer'e* kitabında, kadınların toplumdaki algılanış biçimini, geleneksel toplum kurallarını ve bunların kadınlar üzerinde oluşturduğu baskıları, toplumun içinde bulunduğu geri kalmışlığın nedenlerini, kadınların eğitilememe nedenlerini tespitten sonra kadınların özgürleşmesinin ve eğitilmesinin sağlayacağı yararları bahsetmiş ve duruma uygun önerilerde bulunmuştur. Yaptığı tespitlerde sıklıkla batılılardan söz etmiş ve karşılaştırmalar yapmıştır. Kasım'ın bu kitabında görüşlerini desteklemek için kullandığı argümanlar genellikle İslami kaynaklardır.

el- Mer'etu'l Cedîde kitabında ise Kasım, ilk kitabına nazaran daha farklı bir tutum sergiler. Özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar *Tahrîru'l Mer'e*'ye göre batılı formdadır. Kitapta dini argümanlardan ziyade, batılı düşünür, politikacı, din bilginleri, filozoflar ve şairlerin görüşlerine oldukça fazla yer verir. Batılı düşünce hâkimiyetinin ağırlıklı olduğu bu eseriyle Kasım Emin, *Tahrîru'l Mer'e* kitabına gelen eleştirilere yanıt veren bir tutum içindedir.

Çalışmaya, konuyu dağıtmamak amacıyla Kasım Emin'in diğer eserleri dâhil edilmemiştir. *Tahrîru'l Mer'e* ve *el-Mer'etu'l Cedîde* eserleri döneme damga vuran iki önemli eseri olduğundan, çalışma bu kitaplarla sınırlandırılmıştır.

Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda, Kasım Emin'in diğer eserleri özellikle geçirdiği büyük fikir değişimi ayrıntısıyla incelenebilir. Bunun yanı sıra Kasım Emin'in verdiği fikir mücadelesi sonrasında Mısır'daki değişim çalışmalara konu edilip, bu değişimin olumlu ve olumsuz sonuçlarına yer verilebilir.

KAYNAKLAR

- Abu-Lughod, L. (2004). *Peçeli duygular* (1. Baskı) (S. Ertüzün, Çev.). İstanbul: Epsilon.
- Alper, H. (2007). *Bendeki Kahire*. İstanbul: Kesit.
- Alptekin, D. (2011). Sokaktan akademiye: Kadın hareketinin kurumsallaşma süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 33-43.
- Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı: Mısır meselesi: 1831-1841*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Amireh, A. (2000). Framing Nawal El Saadawi: Arab Feminism in a Transnational World. *Chicago Journals*, 26(1), 215-249.
- Arat, N. (2010). *Feminizmin abc'si* (2. Baskı). İstanbul: Say.
- Ataman, M. (2009). Feminizm: Geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerine alternatif yaklaşımlar demeti. *Alternatif Politika*, 1(1), 1-41.
- Badran, M. (1995). *Feminism, İslam and nation - gender and the making of modern Egypt*. New Jersey: Princeton University Press.
- Badran, M. (1988). The Feminist Vision in the Writings of Three Turn-of-the-Century Egyptian Women. *British Society for Middle Eastern Studies*, 15(1/2), 11-20.
- Baktıaya, A.(2008). El-Müeyyed'in ittihat ve terakkiye cevabı Mısırlı bir gazetecinin kanun-i esasi, idare-i örfiye ve hilafet ile ilgili görüşleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 69-87.
- Berktaş, F. (2012). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın: Hıristiyanlıkta ve İslamiyet'te kadının statüsü üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım* (4. Baskı). İstanbul: Metis.
- Bora, A. (2011). *Feminizm kendi arasında*. Ankara: Ayizi.
- Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı: Ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim.
- Butler, J. (2012). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis.
- Büyüköztürk, Ş., & Çakmak, E. K., & Akgün, Ö. E., & Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.

- Cole, J. R. (1981). Feminism, Class, and Islam in Turn of the Century Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 13(4), 387-407.
- Ebu Rabi, İ. M. (2005). *Çağdaş Arap düşüncesi: 1967 sonrası Arap entelektüel tarihi araştırmaları* (İbrahim Kapaklıkaya, Çev.). İstanbul: Anka.
- Emin, K. (1908). *Tahriru'l-Mer'e yahud hürriyet-i nisvân* (Asmaî, Çev.). Kahire: Osmanlı matbaası.
- Emin, K. (2004). *The liberation of women and the new woman* (S. S. Peterson, Çev.). Kahire: The American University in Cairo Press.
- Emin, K. (2011). *el-Mer'etu'l-Cedîde*. Kahire: Kalimat.
- Er, R. (1997). *Modern mısır romanı 1914-1944* (1.Baskı). Ankara: Fatih Dağıtım.
- Fehmi, M. H. *Kasım Emin*. Kahire: Mektebetu'l Mısriyye.
- Ferid, M. (2007). *Mısır mısırlıdır: İngiliz işgaline karşı Osmanlı hilafeti* (A. Benli, M. Karaözoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik.
- el-Feth, A. E. (1965). *Mısır ihtilalinin iç yüzü ve Nâsır* (N. Kuruoğlu, Çev.). İstanbul: Rektur.
- Görgün, H. (2004). Mısır. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 569-575.
- Güç, A. (2008). İslamcı feminizm: Müslüman kadınların birey olma çabaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(17), 649-673.
- Gürhan, N. (2001). Kadın bakış açısıyla Kurân'ı yeniden okuma denemesi-Amina Wedud-Kurân ve kadın. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6, 112-124.
- Hamit, H. (2001). *İslâm'da feminizm* (1.Baskı). İstanbul: Okumuş Adam.
- Hatem, M. (2002). Gender and Islamism in the 1990s. *Middle East Report*, 222, 44-47.
- Hooks, B. (2002). *Feminizm herkes içindir* (E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün, A. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Çitlembik.
- Hourani, A. (2012). *Arap hakları tarihi* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: İletişim.
- İlkkaracan, İ. (der.). (2011). *Müslüman toplumlarda kadın ve cinsellik* (3. Baskı) (E. Salman, Çev.). İstanbul: İletişim.
- İnayet, H. (1997). *Arap siyasi düşüncesinin seyri* (2. Baskı) (H. Kırılgaç, Çev.). İstanbul: Yöneliş.
- İshakoğlu, Ö. (2012). 19. yüzyıl Arap nahda hareketinde kadın yazarların rolü ve Zeynep Fevâz. *Şarkiyat Mecmuası*, 2(21), 43-51.

- Kandiyoti, D. (2011). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler* (A. Bora, Çev.). İstanbul: Metis.
- Kayhan, F. (1999). *Feminizm*. İstanbul: BDS.
- Michel, A. (1993). *Feminizm* (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: İletişim.
- el-Mukdem, M. A. İ. (2006). *Avdetu'l Hicâb*. Riyad: Dar Tayyib.
- Mutçalı, S. (2013). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Nas, M. F. (2007). *Bölgesel ve küresel dinamikler bağlamında Ortadoğu'daki kadın hareketi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- en-Neklâvî, F. (2001). Kasım Emin. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 541-542.
- Özger, Y. (2010). Mısır'ın idari ve sosyo-ekonomik yapısına dair II. Abdülhamit'e sunulan bir layiha. *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 301-323.
- Philipp, T. (1979). Feminism and nationalist politics in Egypt. Lois Beck & Nikki Keddie (Ed.), *Women in the Muslim World* içinde (s. 277-294). England: Harvard University Press.
- Sabbah, F. A. (1995). *İslam'ın bilinçaltında kadın*. (2. Basım) (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Sa'îd, A. M. (2008). *Turas Kasım Emin*. Kahire: Dar'ul Kutub.
- es-Sa'dâvî, N. (2002). *Petrol diyarında aşk*. (1. Basım) (A. Esen, Çev.). İstanbul: Everest.
- Savran, A. (1987). *19. yüzyıl Osmanlılar döneminde yeni Arap edebiyatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Soyer, S. (2013). *Mısırlı Nevâl es-Sa'dâvî ile Duygu Asena'nın eserleri ve edebi kişiliklerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tucker, J. E. (1983). Problems in the Historiography of Women in the Middle East: The Case of Nineteenth century Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 15(3), 321-336.
- Tucker, J. E. (1985). *Women in nineteenth-century Egypt*. England: Cambridge University Press.
- Tulunay, Z. M. (2006). *İran ve Mısır'da kadın hareketleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Walters, M. (2009). *Feminizm* (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost.

Yılmaz, Z. (2011). Badran ve İslam'da feminizm. *Fe dergi*, 3(1), 108-109.

Yörük, A. (2009). Feminizmler. *Sosyoloji Notları Dergisi*, 7, 63-85.

<http://www.diwanalarab.com/spip.php?article11118>20.01.2014 tarihinde erişilmiştir.

http://www.marefa.org/index.php/%D9%82%D8%A7%D8%B3%D9%85_%D8%A3%D9%85%D9%8A%D9%8620.01.2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.wathakker.info/articles/print/520>14.02.2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://weekly.ahram.org.eg/2001/523/sc3.htm>14.02.2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://alarabnews.com/alshaab/GIF/22-08-2003/ali.htm>14.02.2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.amouda.com/qasem-amin.htm>15.02.2014 tarihinde erişilmiştir.